

EUROPEAN HUMANITIES STUDIES:
State and Society

EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE:
Państwo i Społeczeństwo

SCIENTIFIC COMMITTEE/ KOMITET NAUKOWY

Ivan Bekh – Institute of Problems of Education NAPS of Ukraine (Ukraine)
Zlata Boyko – Peoples' Friendship University of Russia (PFUR, Russia)
Magdalena Fiternicka-Gorzko – Pomorska Akademia v Slupsku (Poland)
Maria Groenwald - University of Gdańsk (Poland)
Victor Kotsur – Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University by Grygoriy Skovoroda" (Ukraine)
Oleksandr Ljashenko – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine)
Ursula Majher-Legaviets – Foundation by Mikolaj Rey (Poland)
Tatiana Martsynkovskaja – Psychological Institute (Russia)
Vladimir Menshikov – Daugavpils University (Latvia)
Katerina Ovcharek – Institute of Positive Psychology (Bulgaria)
Mutlu Parkan – University of Stambul (Turkey)
Janna Petrochko – Institute of Problems of Education NAPS of Ukraine (Ukraine)
Vitaly Rubtsov – Moscow Psychological and Pedagogical University (Russia)
Valentyn Rybalka – East European Institute of Psychology (France - Ukraine)
Oleksandra Savchenko – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine)
Irina Simaeva - Baltic Federal University by I. Kant (Russia)
Henryk Sobchuk – Polish Academy of Sciences (Representation in Kiev) (Poland)
Beata Stanishevskaja – Polish Academy of Sciences (Representation in Kiev) (Poland)
Olga Sukhomlynska – Institute of Education, NAPS of Ukraine (Ukraine)
Irina Surina – Pomorska Akademia v Slupsku (Poland)
Hideko Takeyasu – Kyoto Women's University (Japan)
Alexander Vinogradov – National University of "Kyiv-Mohyla Academy" (Ukraine)
Herbert Gottfried Zoglowek – Pomeranian University, Slupsk (Poland); University of Tromsø-Norwegian Arctic University, Alta (Norway)

EDITORIAL BOARD/ KOMITET REDAKCYJNY

Irina Manokha – Chief Editor, Doctor of Science, Professor
Andrzej Mirski – Science Editor, Ph.D., Associate Professor
Gabriele Simoncini – Deputy Editor, Dr., Professor
Wojciech Zhwolinsky – Science and Language Editor (Pol.), EEIP (Ukraine - France)
Natalia Iaremchuk – Science and Language Editor (Pol.), EEIP (Ukraine - France)
Andriy Vornachov – Science and Language Editor (Engl.), EEIP (Ukraine - France)
Daria Arinicheva – Stylistic and Language Editor (Engl.), EEIP (Ukraine - France)
Julia Poliarush – Support Manager, East European Institute of Psychology (EEIP) (Ukraine - France)

Project of cover page and maket-book: **Olexandr Omelyan**

EDITOR/ WYDAWCA:

East European Institute of Psychology (EEIP) / Wschodnioeuropejski Instytut Psychologii
Oddział w Krakowie (Polska) - 30-009 Kraków / Oddział w Kijowie (Ukraina) - 03039, Kijów, Ukraina
str. Holosiivska 13, of. 528-530, 03039, Kyiv, Ukraine

Partnership / Współpraca

Polska Akademia Nauk (Przedstawicielstwo w Kijowie), pl. Defilad 1, 00-901 Warszawa, Poland
Fundacja im. M. Reja, ul. Nad Potokiem 20, 30-830 Kraków, Poland

Peer-reviewed journal / Czasopismo recenzowane

ISSN 2450-6486 European Humanities Studies: State and Society

ISSN 2413-9025 European Humanities Studies

Issue 2, 2021

<https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2021.2.00>

PSYCHOLOGICAL RESEARCH: SCIENCE AND PRACTICE
BADANIA PSYCHOLOGICZNE: NAUKA I PRAKTYKA

1.

PSYCHOLOGY OF THE XXI CENTURY: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

PSYCHOLOGIA XXI WIEKU:
OSIĄGNIĘCIA I PERSPEKTYWY

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.01

Elena BELOVOL,
Zlata BOYKO,
Elena SHURUPOVA

Benefits of Life-Long Education

ELENA BELOVOL, ZLATA BOYKO, ELENA SHURUPOVA.

Benefits of Life-Long Education. *The influence of life-long education on person's cognitive functioning is considered in the article. Flexibility of cognitive control was used as a marker for cognitive integrity. 116 respondents aged 56-84 participated in the research. Participants have been learning from 8 to 36 years in their lives. Some of them have even four different educations. Statistically significant correlation between indices of cognitive flexibility and years of education has been obtained in the research. The conclusion that formal education with considerable years of education promotes cognitive well-being has been drawn. Life-long education makes it easy to adapt to challenges of modern world. It allows us to save mind's clarity and flexibility thus ensuring successful aging and cognitive integrity.*

Keywords: *life-long education, life-long learning, person's cognitive well-being, cognitive flexibility, cognitive health.*

Introduction. Globalization and changing conditions of economic development, the emergence of new professions and the dying out of old, traditional ones, the penetration of modern technology in everyday life lead an individual to the need not only to update their skills throughout adulthood, but also to acquire new knowledge and skills. All this leads to the fact that in today's world, an individual's willingness and ability to learn and to adapt to the need for continuous learning and the acquisition of new skills during adulthood is becoming increasingly important.

The concept of lifelong learning began to be used as an academic term in the 1960s. By the mid-1970s, the idea of lifelong learning formed the basis for educational reforms in many countries. In Russia, the idea of lifelong learning has been enshrined in the Federal Law of the Russian Federation "On Higher and Postgraduate Professional Education" (Federal law, 1996). According to the concept of lifelong learning, education should become a part of life activity, an ongoing process of acquiring knowledge throughout life. Learning should start from pre-school age and continue uninterrupted, including adulthood. The continuity of the educational process implies learning not only in specialized institutions, but also in additional education.

The modern approach to lifelong learning includes several areas: lifelong learning education, adult education and continuing professional education (continuing vocational education and training) (Boyko et al., 2014). Lifelong learning is not only the continuous development of skills and knowledge throughout a person's life. Lifelong learning promotes social inclusion and personal development. Lifelong learning encompasses the full range of different forms of learning: formal, non-formal and informal.

Formal learning takes place in an organized and structured context (school, university, continuing education courses, etc.). As a rule, this form of learning and the qualification obtained is confirmed by an official document (diploma, certificate). Informal learning also implies that as a result of it a person acquires new knowledge, skills, and proficiency. For example, the vocational skills a person acquires at work may be referred to as informal learning. Informal learning takes place in the course of daily life and is connected to family, work and leisure. It often occurs quite casually and without a specific educational objective. Thus, education can take different forms from the traditional ones associated with formal learning.

Lifelong learning is one of the main ways of ensuring not only a high level of individual employability, but also the best way of maintaining cognitive, social and emotional health of an individual. Individuals with more years of training show higher levels of psychological well-being and are less likely to be involved in criminal acts (Dunn, 2003).

The **objective** of this study was to examine the impact of formal schooling duration on person's cognitive health in late adulthood.

Method. A total of 116 people aged between 56 and 84 years, with a mean age of 64 years and a standard deviation of 8.5 years, participated in the study. At the time of the survey, none of them were working; all were retired either because of age or because of length of service. This point was important for the formation of the sample, as it has been shown in our previous studies that work activity in late adulthood is a factor that increases subjective psychological well-being and cognitive retention (Belovol et al., 2016; Belovol et al., 2015; Belovol et al., 2016; Boyko et al., 2014).

In terms of formal education, the respondents included people who had completed only 8th grade and had not studied anywhere else, but who had mastered various professional skills during their lives. The respondents also included candidates and doctors of science. Respondents who had received several formal higher education degrees during their lifetime also participated in the study. Information about education and duration of study in the study was obtained on the basis of questionnaire data, which was asked to be supported by relevant documents. The main variable of interest to the researchers was the number of years the respondents had studied during their lifetime.

To study cognitive retention, the study investigated cognitive flexibility as one of the indicators of cognitive retention. For this purpose, The Stroop Color and Word Test (SCWT) was used. The SCWT is widely used to measure the ability to inhibit cognitive interference and other cognitive functions such as attention, processing speed, cognitive flexibility (Jensen and Rohwer, 1966). Thus, it may be possible to use the SCWT to measure multiple cognitive functions (Scarpina and Tagini, 2017).

Subjects are required to read three different tables as fast as possible.

The first table (W-table) is a blank with words denoting the names of four colours (red, blue, yellow, green). All the words are written in one colour (black) and grouped randomly in a 10x10 matrix. Each word occurs 10 times.

The second table (C-table) is a blank with four color patches (red, blue, yellow, green) drawn on it. The figures are grouped randomly in a

10x10 matrix. Each colour occurs 25 times.

The third table (CW table) is a blank with the names of the same four colours written on it, with the ink colour and the verbal name of the colour not being the same. For example, the word "yellow" is written in red ink, the word "blue" in green, etc. The coloured words are grouped randomly in a 10x10 matrix. An example of the stimulus material is shown in Figure 1.

The test person was given the following instruction:

For W - table: "In front of you is a blank with names of colours written on it. Here and in the following tasks four colours are used: red, blue, yellow, green. You must read these words out loud as quickly as possible, one by one, along the lines from left to right, from the first to the last."

For C - table: "Here is a blank with different coloured crosses. You have to say the colour of the figure as quickly as possible, one by one, on the lines from left to right, from first to last."

For CW - table: "In front of you is a blank with names of colours. And the names of the colours do not correspond to the colour of the ink. For example, look (take an example from the serial blank): the word "blue" is written in green ink, the word "red" in yellow, etc. You should name the colour of the ink with which the words are written as quickly as possible and without mistakes."

The researcher records the time taken to complete each individual task. An indicator of cognitive flexibility is used as an indicator of the difference between the time taken to complete the CW table and the C table. This index is called the interference index and describes the rigidity/flexibility of cognitive control. The greater the difference, the greater the interference effect and therefore the more rigid cognitive control is.

Table 1 **RED BLUE YELLOW GREEN**

Table 2 **XXXX XXXX XXXX XXXX**

Table 3 **RED BLUE YELLOW GREEN**

The task is to name the color of the word

Figure 1. Example of Stroop Color and Word Test stimulus material

Results. So, 116 people between the ages of 56 and 84 participated in the study. Each of them had spent between 8 and 36 years in the formal education system. Some respondents had only completed 8th grade at the time (it should be remembered that all respondents received their education in the Soviet educational system and the timing was somewhat different from today). Some respondents graduated from schools, institutes or universities, studied in postgraduate and doctoral studies, some of them changed their field of activity or interests after receiving higher education and received other higher education. Among the respondents, there were those who had received up to four different higher education degrees during their lifetime. The distribution of respondents by duration of study is shown in Figure 2.

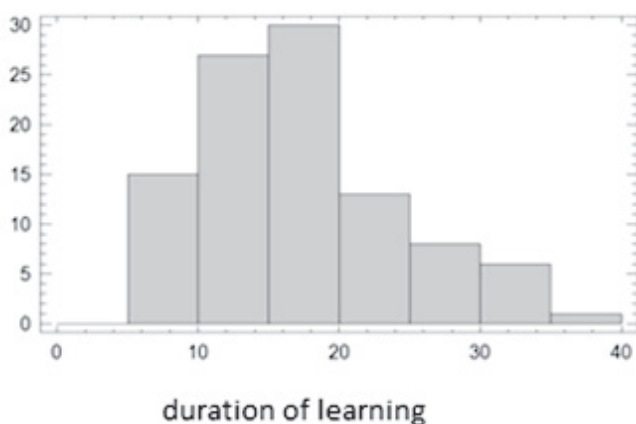

Figure 2. Distribution of respondents by duration of study

The histogram in Figure 2 reflects the fact that the minimum duration of education is 8 years (compulsory 8-year education). The maximum length of study is 36 years. There were seven such respondents. Overall, the average number of years of schooling is 17.9, with a standard deviation of 7 years.

Regarding the indicator of cognitive flexibility, the distribution of this indicator is shown in Figure 3.

The distribution of the index in Figure 3 shows a right-hand asymmetry, which indicates that there is not a very large number of completely rigid respondents in the sample. The main part of the respondents demonstrated a rather high level of flexibility, while a part

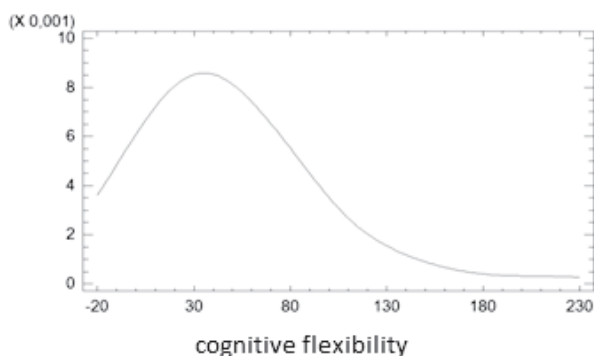

Figure 3. Distribution of the Flexibility-Rigidity Index of Cognitive Control

of the respondents revealed a very high level of cognitive flexibility (36 and 27, respectively).

The results of correlation analysis between the variables are presented in Table 1.

Table 1.
Results of correlation analysis

Variables	Age	Duration of learning	Flexibility-Rigidity
Age	1		
Duration of learning	-0,2615	1	
Flexibility-Rigidity	0,2604	<i>-0,9778*</i>	1

** Significant correlations are highlighted in italic, $\alpha < 0.01$*

The analysis of correlation table shows that there is no statistically significant relationship between the age of respondents and the duration of learning, or between age and the flexibility of cognitive control. However, there is a statistically significant relationship between the duration of learning and the flexibility of cognitive control.

In order to clarify the nature of the relationship between the duration of learning and the flexibility of cognitive control, a regression model was built, which is shown in Figure 4.

The graph of the proposed model reflects the non-linear nature of changes in the studied variables. The model suggests that cognitive rigidity is pronounced for those who have spent only a few years (up to 10 years) in formal education. As the duration of learning increases, the

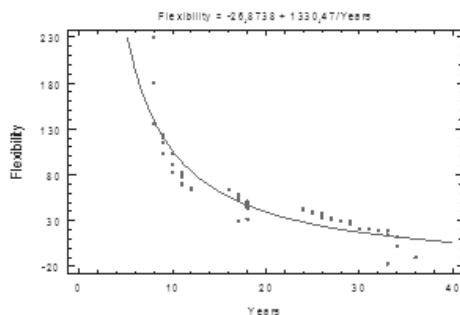

Figure 4. Regression model of the relationship between years of schooling and Flexibility and Rigidity of Cognitive Control (Flexibility).

rigidity of cognitive control decreases and it becomes more flexible. After 18 years of study, cognitive control remains flexible, with no statistically significant trend for further change.

The validity of the above conclusion is confirmed by the parameters of the regression model. The equation of the model is presented below:

$$\text{Flexibility-Rigidity} = -26.8738 + 1330.47/\text{learning duration}$$

The proposed model explains 82.4% of the variance of the variables (coefficient of determination), indicating the adequacy of the model to the available data. The significance values of the model (Fisher's F-criterion and model significance level -*p-value*) reflect the presence of a statistically significant relationship between the variables ($F=240.16$, at $p\text{-value}=0.00034$).

Discussion. Thus, the conducted study showed that there is no relationship between age of respondents and duration of learning, between age and flexibility of cognitive control. However, there is a statistically significant relationship between duration of learning and flexibility of cognitive control. It was revealed that a long formal education - lifelong learning - contributes to maintaining flexibility of thinking. Therefore, if the question arises, "Why do we need lifelong learning?" there may be a very simple answer. Long-term, continuing education, not only allows easy adaptation to the constantly and rapidly changing socio-economic conditions of life. It allows a person to maintain clarity and flexibility in own thinking, thereby ensuring a smooth, successful ageing, with full cognitive function intact.

References:

1. Belovol E.V., Boyko Z.V., Radysh I.V., Radysh B.B., Shurupova E.Yu. (2016). Health of persons of the third age: objective and subjective in the perceptions of older people about their health (in Russian)// Human Ecology. №4, 2016. Arkhangelsk: SGMU. C. 45-49.
2. Belovol E.V., Boyko Z.V., Radysh I.V., Shurupova E.Y. (2015). Education as a way to increase reflection in interpersonal communication in old age (in Russian)// Technology of Living Systems. 2015. №3, T. 12. C. 29-32.
3. Belovol E.V., Boyko Z.V., Radysh I.V., Shurupova E.Yu., Radysh B.B. (2016). The correlation of objective and subjective in the representation of their own health (In Russian)// Technologies of Living Systems. 2016. NO. 4, VOL. 13. PP. 24-28.
4. Boyko Z.V., Belovol E.V., Granwald M., Segen V. (2014). The concept of continuing education as a factor in improving the quality of life in the third age (on the example of educational organization in Poland) (in Russian) // Bulletin of PFUR, series "Psychology and Pedagogy" (№4). Russia, Moscow: RUDN Publishing House, 2014. C. 93-100.
5. Boyko Z.V., Belovol E.V., Radysh I.V. (2014). Features of the influence of educational activity in the "third age" on health and psychological well-being (In Russian)// Humanitarian Newsletter of the SSE "Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda" - Supplement 1 to Vip. 5, Volume V(56): Thematic issue "Secondary education of Ukraine in the context of integration to the European educational space", Ukraine, Kyiv, Gnosis, 2014, P. 84-93.
6. Dunn, E., 2003 Dunn, E. (2003). Life Through Learning; Learning Through Life, The Lifelong Learning Strategy for Scotland: Available at <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/47032/0028820.pdf>.
7. Federal Law "On Higher and Postgraduate Professional Education" from 22.08.1996 N 125-FZ (last edition) (in Russian) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_11446/
8. Jensen A. R., Rohwer W. D. (1966). The Stroop Color-Word Test: a Review. Acta Psychol. 25, 36–93. doi: 10.1016/0001-6918(66)90004-7
9. Scarpina, F., & Tagini, S. (2017). The Stroop Color and Word Test. Frontiers in psychology, 8, 557. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00557>

Transliteration of References:

1. Belovol E.V., Boyko Z.V., Radysh I.V., Radysh B.B., Shurupova E.Yu. (2016). Health of persons of the third age: objective and subjective in the perceptions of older people about their health (in Russian)// Human Ecology. №4, 2016. Arkhangelsk: SGMU. S. 45-49.

2. Belovol E.V., Boyko Z.V., Radysh I.V., Shurupova E.Y. (2015). Education as a way to increase reflection in interpersonal communication in old age (in Russian)// Technology of Living Systems. 2015. №3, T. 12. S. 29-32.
3. Belovol E.V., Boyko Z.V., Radysh I.V., Shurupova E.Yu., Radysh B.B. (2016). The correlation of objective and subjective in the representation of their own health (In Russian)// Technologies of Living Systems. 2016. NO. 4, VOL. 13. PP. 24-28.
4. Boyko Z.V., Belovol E.V., Granwald M., Segen V. (2014). The concept of continuing education as a factor in improving the quality of life in the third age (on the example of educational organization in Poland) (in Russian) // Bulletin of PFUR, series "Psychology and Pedagogy" (№4). Russia, Moscow: RUDN Publishing House, 2014. C. 93-100.
5. Boyko Z.V., Belovol E.V., Radysh I.V. (2014). Features of the influence of educational activity in the "third age" on health and psychological well-being (In Russian)// Humanitarian Newsletter of the SSE "Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda" - Supplement 1 to Vip. 5, Volume V(56): Thematic issue "Secondary education of Ukraine in the context of integration to the European educational space", Ukraine, Kyiv, Gnosis, 2014, P. 84-93.
6. Dunn, E., 2003 Dunn, E. (2003). Life Through Learning; Learning Through Life, The Lifelong Learning Strategy for Scotland: Available at <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/47032/0028820.pdf>.
7. Federal Law "On Higher and Postgraduate Professional Education" from 22.08.1996 N 125-FZ (last edition) (in Russian) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_11446/
8. Jensen A. R., Rohwer W. D. (1966). The Stroop Color-Word Test: a Review. Acta Psychol. 25, 36–93. doi: 10.1016/0001-6918(66)90004-7
9. Scarpina, F., & Tagini, S. (2017). The Stroop Color and Word Test. Frontiers in psychology, 8, 557. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00557>

Authors

Belovol Elena V.
*PhD (Psychology), Associate Professor,
Moscow Pedagogical State University,
Moscow, Russia*
<https://orcid.org/0000-0003-0285-159X>
E-mail: belovol@mail.ru

Boyko Zlata V.
*PhD (Psychology), Associate Professor,
RUDN University,
Moscow, Russia*

<https://orcid.org/0000-0001-5313-8714>

E-mail: boikozv@yandex.ru

Shurupova Elena Yu.

PhD (Psychology),

Head of Center for Psychological-and-Pedagogical
Support of Children and Adolescents "Merry steps",
Moscow, Russia

<https://orcid.org/0000-0002-7113-8432>

E-mail: shurupovaelena@mail.ru

Abstracts

ОЛЕНА БЕЛОВОЛ, ЗЛАТА БОЙКО, ОЛЕНА ШУРУПОВА. **Переваги безперервної освіти.** У статті розглянуто вплив безперервної освіти на когнітивну функцію людини. Гнучкість когнітивного контролю була використана як маркер когнітивної цілісності. У дослідженні взяло участь 116 респондентів у віці 56-84 років. Учасники навчаються у своєму житті від 8 до 36 років. Деякі з них мають навіть чотири різні освіти. У дослідженні отримано статистично значущу кореляцію між показниками когнітивної гнучкості та роками навчання. Зроблено висновок, що формальна освіта зі значними роками навчання сприяє когнітивному благополуччю. Навчання протягом усього життя дозволяє легко адаптуватися до викликів сучасного світу. Це дозволяє нам зберегти ясність та гнучкість розуму, забезпечуючи успішне старіння та пізнавальну цілісність.

Ключові слова: освіта протягом усього життя, навчання протягом усього життя, когнітивний добробут людини, когнітивна гнучкість, когнітивне здоров'я.

ЕЛЕНА БЕЛОВОЛ, ЗЛАТА БОЙКО, ЕЛЕНА ШУРУПОВА. **Преимущества непрерывного образования.** В статье рассматривается влияние непрерывного образования на когнитивное функционирование человека. Гибкость когнитивного контроля использовалась в качестве маркера когнитивной целостности. В исследовании приняли участие 116 респондентов в возрасте 56-84 лет. Участники учатся от 8 до 36 лет своей жизни. Некоторые из них имеют даже четыре разных образования. В исследовании получена статистически значимая корреляция между показателями ког-

нитивной гибкости и продолжительностью обучения. Был сделан вывод о том, что формальное образование со значительными годами обучения способствует когнитивному благополучию. Непрерывное образование позволяет легко адаптироваться к вызовам современного мира. Это позволяет нам сохранять ясность и гибкость ума, тем самым обеспечивая успешное старение и когнитивную целостность. **Ключевые слова:** непрерывное образование, непрерывное обучение, когнитивное благополучие человека, когнитивная гибкость, когнитивное здоровье.

JELENA BIELOWOŁ, ZŁATA BOJKO, JELENA SZURUPOWA. **Zalety kształcenia ustawicznego.** W artykule rozważa się wpływ kształcenia ustawicznego na funkcjonowanie poznawcze człowieka. Elastyczność kontroli poznawczej została wykorzystana jako wskaźnik integralności poznawczej. W badaniu wzięło udział 116 respondentów w wieku 56-84 lata. Uczestnicy uczą się od 8 do 36 lat swojego życia. Niektórzy z nich mają nawet cztery różne wykształcenia. Badanie wykazało statystycznie istotną korelację między wskaźnikami elastyczności poznawczej a czasem trwania nauki. Wyciągnięto wniosek, że formalna edukacja ze znacznymi latami nauki przyczynia się do dobrostanu poznawczego. Kształcenie ustawiczne ułatwia dostosowanie się do wyzwań współczesnego świata. Pozwala nam to zachować jasność i elastyczność umysłu, zapewniając w ten sposób pomyślne starzenie się i integralność poznawczą.

Słowa kluczowe: kształcenie ustawiczne, edukacja ustawiczna, dobrostan poznawczy człowieka, elastyczność poznawcza, zdrowie poznawcze.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.02

YADK: 159.923-055.52 : 616.896-055.62

Zoia MIROSHNYK,
Yelyzaveta DAVOIAN

The personality profiles of modern parents bringing up a child with autism

ZOIA MIROSHNYK, YELYZAVETA DAVOIAN. **The personality profiles of modern parents bringing up a child with autism.** *The empirical results of study of personality of parents bringing up children with autism are stated in this article. The general results of the comparison of anamnesis of the families from the experimental and control groups are presented. Presented personality pleiades are formed according to the interrelations between psychological features "trait anxiety", "depression", "neuroticism", "psychoticism", "autistic traits", "systematization", "technical and exact-scientific direction", which were highlighted and described as a result of theoretical researches. The personality profiles of men and women who bringing up children with autism and neurotypical children were built on the basis of the abovementioned parents' psychological features. The comparative analysis of these profiles is performed.*

Key words: *personality, personality profiles, parents personality, psychological features, autism, social withdrawal.*

Applicability. The issue of ethiology of autism was interested for scientists starting from the 19th century [26]. So far it has not received a final solution. The statistics of autism spectrum disorders prevalence increases for the last decades. In our study we rely on the data provided by Kryvyi Rih Psychoneurological Dispensary. The figures from year 2009 to year 2018 are given. Since year 2009, 34 children with early infantile autism were registered in Kryvyi Rih; year 2010 - 42 children; year 2011 - 45 children; year 2012 - 49 children, year 2013 - 45 children; in year 2016 - 99 persons; at the end of year 2018 the number of children with autism disorders increased to 127 persons. As we can see, the number of children who is registered with a diagnosis of "autism spectrum disorders" increases every year, so the issue of autism etiology is still important. Autism ethiology is considered on many sides. In particular, it is possible to give accent to three basic approaches: clinical, psychoanalytic and psychological. The clinical paradigm, in most of cases, considers that autism spectrum disorders are characterized by polyethiology [16], [17], [19], [18], [22], [23], [27], [36].

Polyethiology is expressed in genetic disorders, which may have hereditary nature; it may be expressed in congenital metabolic disorders; in organic disorders of central nervous system that may be provoked by internal or external factors. Despite the leading role of genetics in causation of autism spectrum disorders, it is considered that genotype may only set certain possible limits on phenotypic variability, and additional factors may determine the occurrence and development of the disorder [38].

The role of one of the additional factors may belong to the parents personality, namely the difficulties in the adaptation of mother to her child, what was considered by psychoanalysts (Winnicott D. [9], Bettelheim B [8], Green A. [13], Dolto F. [15]). Adaptation of the mother to her child is a leading factor in the further development of the baby. The woman's adaptation to the child may be affected by her personality, excitement (emotional state), feeling of danger and assistance from her husband and the State, behavior during pregnancy. All listed above may lead to depressed mood of woman and the mother's inability to interpret the baby's actions what determines the baby's turning inward. The baby may turn inward not only from the mother, but also from the world. It may explain social withdrawal. The woman, unconsciously may objectivate the child, and the immature and unformed "ego" of the baby that is not yet capable to form psychological defense, may choose

the autistic state as a certain defense from negative maternal influences, and with them the influences of other environment, which through the mother will be perceived as negative.

The mentioned above views regarding autism ethiology (clinical and psychoanalytical) are applied and disseminated by the psychological position. Psychologists add the understanding of ethiology by structuring the symptoms of autism for better diagnosis and correction of these symptoms [4-7], [12], [21], [25-27], [29], [30], [33], [37]. Causes of autism, in the psychological paradigm, are seen in the lack of formation in early infancy of the subject of activity [39], depressive illnesses of the mother, hostile attitude of the mother towards the child, is the result of a certain psychological general state related to her history [31], [34]. It's not just the mother's personality may affect child's autism. H. Asperger [3], B.V. Khomulenko [34], Ye.M. Marchenko [3] write about the role of interaction between the child and the father as such that may influence occurrence of autistic states. Aggressiveness and cruelty of men in interactions with others (family, friends, child, woman, colleagues), the presence of masculinity complex, the specificity of communication - all these, according to the authors' opinion, may have an impact on the fact that the child will act as a kind of a symptom of the family by choosing autistic state. British scientist S. Baron-Cohen and his colleagues specify that autism may be the cause of assortative marriages between two people who have specific personality features, namely, a high level of systematization and a broad autism phenotype (the availability of autistic features, but without diagnosis of autism) [4-7]. The people described by the scientist have technical and exact-scientific sphere of interests, with sufficiently high intellectual abilities. Their description is similar to that of persons who have schizoid accentuation. The similar data was presented by H. Asperger when he was describing parents of teenagers with autism and people whose personality depends on intellect. He characterized them as follows: "<...> original with autistic inclinations <...>" [3, c. 94].

Amiri S., Ranjbar F., Hatami R. determine that among parents bringing up children with autism disorders there are more people with a high level of psychopathology than among parents bringing up children without autism (neurotypical). Melancholic personality disorder, persistent depression and negativity are the common mental illnesses among parents of children with autism. Mothers of children with autism had higher indices according to extended autism phenotype as opposed to the control group and higher level of stress, what scientists

relate to the following personality traits: neuroticism, excessive control. Scientists found out that depression and anxiety are higher in parents of children with autism than in parents of children without autism disorder [1]. Higher rates of shyness, social phobia and frequency of schizoid disorder in close family members of people who have autism were observed by M. Murphy, P. F. Bolton, A. Pickles, E. Fombonne, J. Piven and M. Rutter [24].

Contemporary foreign psychologists, in particular Xia Jing Li. with Wong K., Wu Y., Wong S [35] determined that parents of children with autism have higher scores according to the Eysenck personality questionnaire on the neuroticism and psychosis scales than parents of neurotypical children. The above mentioned scientists point to dependence of deepening or easing of autistic manifestations in a child on parental attitude and upbringing.

We think that interaction between parents and their child may depend on their personality profile and therefore affect the child's social withdrawal. The above theoretical summaries demonstrate *the relevance of research* of the personality profile of contemporary parents who are bringing up a child with autism in order to understand the ethiology of autism spectrum disorders.

The purpose of the article is presentation of results of empiric study of pleiads and profiles of personality of contemporary parents bringing up a child with autism.

Main points. Grounding on theoretical summaries that were stated above we distinguished certain personality traits with which parents bringing up children with autism may be characterized. These traits included:

- autistic traits (individuality of perception and thinking; attentional selection; concentration on a narrow range of interests; inner stress; suppression of aggressive impulses; communication is subject to a rigid (strict) system, which may contain certain characters (example, IT language); misunderstanding of the rules of conduct in different social situations; selectivity in interactions; sensitivity; ambivalence of wishes; fantasy formation; intellectualisation; projection; interest in systematization and details; emotional coldness; paradoxicality of emotional and behavioral manifestations) [4], [7], [10], [20], [23], [28];
- systematization (wish to find certain patterns in the environment, obtrusiveness), may manifest itself through professional interests,

namely the choice of specialties of technical, or exactly - scientific direction, in which a clear system is possible [4-6], [14];

- neuroticism (emotionality, anxiety, maladjustment, instability, obtrusiveness, depressiveness, hypochondria, guilt feeling) [23];
- psychoticism (asociality, pretentiousness, inadequate emotional reactions, high proneness to conflict, uncooperativeness, self-serving behavior, selfishness, indifference (emotional coldness) [23];
- trait anxiety (tendencies to perceive a sufficiently wide range of situations as threatening, responding to each of them with a certain reaction) [23];
- depression (hypochondriac conditions and psychosomatic manifestations, worsened mood, decreased energy, impairment in ability to be joyful, to be interested, to derive pleasure, to concentrate, chronic weakness, disturbed sleep, decreased appetite, thoughts of guilt and worthlessness, thoughts of suicide) [23], [22].

Diagnostic techniques for the distinguished psychological features of the personality of parents bringing up children with autism included: author's questionnaire "General Information about the Family", Spielberger-Hanin Personality Anxiety Scale, A.T. Beck's Depression Inventory, Eysenck Personality Questionnaire (EPQ), AQ test to identify autistic traits and SQ is the S. Baron-Cohen's systematization test. For the mathematical analysis of the quantitative indices of the questionnaire "General Information about the Family" we chose the φ * criteria by R. Fisher. To find linear relationships between the score indices of personality traits: anxiety, depression, neuroticism, psychoticism, autistic traits, systematization, educational and professional direction, we chose a correlation analysis by rxy K. Pearson. To form graphs of the psychological characteristics of the parents of both groups, we chose Mo (search for a score index, which is more often represented in the measurement of criteria for each group).

The groups were formed from parents living on the territory of the following cities of Ukraine: Kyiv, Irpin, Kharkiv, Ivano-Frankivsk, Slavutych, Kryvyi Rih and Ukrainian-speaking parents residing in Spain by means of the following experimental bases: Kryvyi Rih Psychoneurologic Dispensary, Studio of Modern Psychology and Psychoanalysis, Special School of the I – II stages "Kryvyi Rih Special School "Natkhnennia" ("Inspiration") of Dnipropetrovsk Regional Council", Kryvyi Rih Gymnasium No 58 of Kryvyi Rih City Council, social network "Facebook"

through the page of Dr. Theresa Cianciolo.

The main criterion for the selection of parents to the experimental group was the official diagnosis of autism in their child established by the psychoneurological dispensary or ADOS diagnostics. The main criterion for the control group was bringing up of neurotypical children. The purpose of forming the control group is to be able to perform comparative analysis of the personality profiles of parents.

The experimental group consisted of 110 persons, including 13 couples (both mother and father) who were diagnosed with the presented methods; 10 men (fathers) who were diagnosed at the time when mothers refused to participate in questionnaire and 74 women who were diagnosed at the time when their men (the child's father) refused to participate in the study. The persons who refused to participate in the full study agreed to provide their responses to some questions of the questionnaire.

The number of persons in the control group was 122. Among them 27 couples (both mother and father) who were diagnosed according to the above methods and 68 women who were interviewed and diagnosed at the time when their men (the child's father) refused to participate in the study. The persons who refused to participate in the full study agreed to provide their responses to some questions of the questionnaire.

Our contribution. Before the running of the main diagnostics and formation of personality profiles, we offered parents of the both groups to answer a questionnaire "General Information about the Family" to identify differences in the anamnesis of families bringing up children with autistic spectrum disorders and neurotypical children.

According to the results of the questionnaire, we may note the following: boys in the studied families are statistically more in the experimental group $\varphi^* = 5.615^{**}$ (** - at the level of significance $p < 0.1$) than in the control group. For the both groups it was more typical, at the time of the survey, to bring up children of midchildhood or young adolescents. In our opinion, parents of preschoolers may still reject the diagnosis of autism, while parents of older teenagers may be interested in questions that no longer relate to the ethiology of autism. Therefore, parents in these categories participated in the study in smaller number. The prevalence in the control group of children of midchildhood and early adolescence, we associate with the specifics of the experimental bases and the interaction between parents and children of these age groups. In both groups, women and men, in most of cases, had professional interests in the technical or exact-scientific direction. It can be explained by the

fact that some of the respondents are the citizens of the industrial city of Kryvyi Rih, where educational institutions of technical direction and professional requirements in the relevant areas prevail. The differences were found only in second-degree relatives (grandparents). Another direction of education and activity is more typical for grandmothers ($\varphi = 2,666^{**}$) and gransfathers ($\varphi = 2,617^{**}$) from the control group. The age of parents of both groups corresponds to the average age of birth of children in Ukraine, namely 24-27 years [11]. Certain differences between the percentage indices are found in men. Men from the experimental group gave birth to children at the younger age of 18-24 years old ($\varphi = 2.03^{*}$). The category of parents bringing up three children was bigger in the experimental group ($\varphi = 2.02^{*}$). Parents bringing up 4 children were only in the experimental group ($\varphi=3,823^{**}$). Women from the experimental group had more serious problems with the health that could affect development of the fetus and were expressed in the frequent risk of miscarriage in women ($\varphi = 4.088^{**}$) (every third) and diseases such as toxoplasmosis, low hemoglobin ($\varphi=2,49^{**}$). Women from the experimental group were more likely to experience psycho-traumatic situations ($\varphi = 2.87^{**}$). Psychotraumas could affect the course of pregnancy and further development of the child. It was more typical for the experimental group that newborns had certain diseases after delivery ($\varphi = 2.28^{**}$). Children of parents from the control group started to pronounce their first words at an earlier age of 8-12 months ($\varphi = 8,972^{**}$) as compared to children of parents from the experimental group. There was category of children in

Table 1.1.**Comparison of indices of psychological features of parents' personality**

Psychological features	Experimental group n – 110		Control group n – 122		Fisher's φ^{*}
	n	%	n	%	
Trait anxiety	54	49	53	43,4	-
Depression	49	44,5	48	39,4	-
Neuroticism	29	26,4	18	14,8	2,376 ^{**}
Psychoticism	22	20	14	11,4	1,975 [*]
Autistic traits	74	67,2	36	29,5	5,828 ^{**}
Systematization	9	8,2	6	4,4	-

Note: ^{**} – on the value level $p<0,1$

the experimental group who did not talk at all ($\varphi=2,869^{**}$). The parents from the experimental group were characterized by unstable marital status during pregnancy ($\varphi = 2,046^*$) and in the first year after birth of the child ($\varphi = 2,490^{**}$).

After comparing the anamnesis of the both groups, we diagnosed such personality traits as: trait anxiety, depression, psychoticism, neuroticism, autistic traits and systematization. General results are shown in table 1.1. and on Figure 1.1.

Thus, high levels of personal anxiety and depression are typical for both groups.

According to the criterion of $\varphi^* R.$ Fisher, there were found significant differences between the percentage indices in personality features: neuroticism, psychoticism and autistic traits of the experimental group in relation to the control group. The parents from the experimental group showed more significant manifestations of neuroticism ($\varphi=2,376^{**}$), psychoticism ($\varphi=1,975^*$) and autistic traits of personality ($\varphi=5,828^{**}$). Obtained result corresponds to the conclusions of researches of scientific practitioners, which were presented by us above, namely, about the prevalence of high rates of neuroticism, psychoticism and autistic traits in relatives of children with autism.

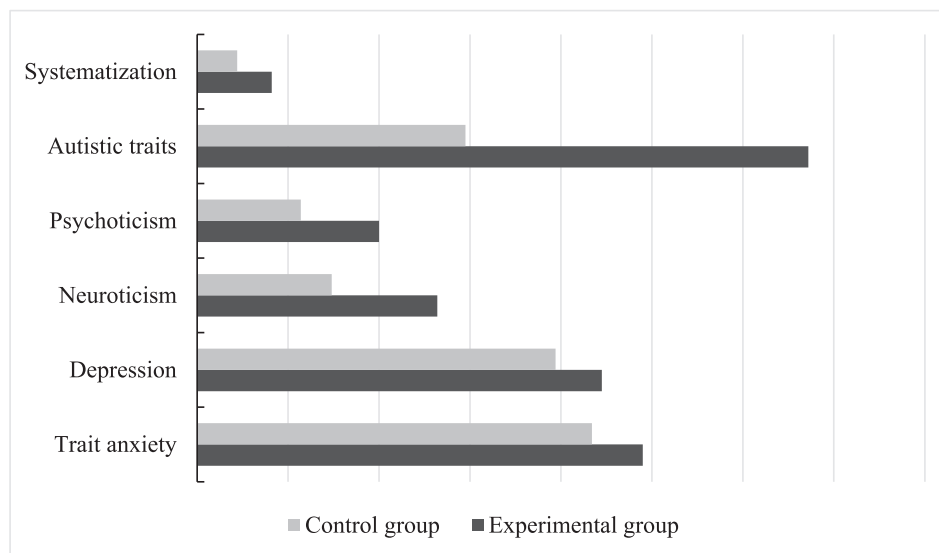

Fig. 1.1. Distribution of indices of psychological features of parents' personality

In relation to the above mentioned psychological features of personality, we performed correlation analysis of K. Pearson rxy. The results of correlation analysis regarding the experimental group are shown in Table 1.2, results regarding the control group are presented in Table 1.3.

Thus, high levels of personal anxiety and depression are typical for both groups.

According to the criterion of $\varphi * R$. Fisher, there were found significant differences between the percentage indices in personality features: neuroticism, psychoticism and autistic traits of the experimental group in relation to the control group. The parents from the experimental group showed more significant manifestations of neuroticism ($\varphi=2,376^{**}$), psychoticism ($\varphi=1,975^{*}$) and autistic traits of personality ($\varphi=5,828^{**}$). Obtained result corresponds to the conclusions of researches of scientific practitioners, which were presented by us above, namely, about the prevalence of high rates of neuroticism, psychoticism and autistic traits in relatives of children with autism.

In relation to the above mentioned psychological features of personality, we performed correlation analysis of K. Pearson rxy. The results of correlation analysis regarding the experimental group are shown in Table 1.2, results regarding the control group are presented in Table 1.3.

Designations: TD – technical direction; TA – trait anxiety; D – depression; N – neuroticism; P – psychoticism; AQ – autistic component; SQ – systematization.

Table 1.2.

Matrix of correlation relationship in the experimental group

	TD	TA	D	N	P	AQ	SQ
TD							
TA	0,27**						
D	-	0,59**					
N	-	0,48**	0,52**				
P	0,32**	0,46**	-	-0,23**			
AQ	0,65**	0,23**	0,18*	-	0,423**		
SQ	0,26**	-	-	-	0,41**	0,41**	

Note: * – on the value level $p<0,05$; ** – on the value level $p<0,1$

Table 1.3.**Matrix of correlation relationship in the control group**

	TD	TA	D	N	P	AQ	SQ
TD							
TA	0,19*						
D	0,15*	0,52**					
N	0,15*	0,48**	0,41**				
P	-	0,36**	0,271**	0,31**			
AQ	0,33**	0,15*	-	-	0,20*		
SQ	-	-	-	-	0,23**		

Note: * – on the value level $p < 0,05$; ** – on the value level $p < 0,1$

Having analyzed the results of the data stated in the table, we can state the existence of interrelations between the indices of the level of personal anxiety and depression. Thus, the higher index of the level of trait anxiety, the higher indices of depression will be. Parents with a high level of trait anxiety will be characterized by depressive states. Also, correlation relationship between trait anxiety and neuroticism were established. We explain the obtained result with the fact that H. Eysenck considered anxiety to be a manifestation of neuroticism. Strong positive correlation relationships are observed between trait anxiety and autistic traits, between trait anxiety and psychoticism. Presence of such relationships can be explained by the similarity of traits that are part of these psychological personality features. As psychoticism indices increase, autistic traits and systematization indices will also increase. Probably it is related to adding of personal traits to psychoticism scale which will be manifested in the presence of autistic traits and systematization: severance of communications, strangeness, unsociability, egocentrism, what with autistic traits will be manifested in retreat from reality; possible perception of the outside world as threatening, suppression of aggression. Correlation relationships were found between the personal traits of the manifestation of technical and exact-scientific direction with autistic traits, systematization, psychoticism and trait anxiety. The traits of neuroticism are anxiety, emotional lability and maladjustment. For this reason, we see a positive relationship between depression and neuroticism indices. Negative, inverse correlation relationship was found between neuroticism and psychoticism.

Designations: TD – technical direction; TA – trait anxiety; D – depression; N – neuroticism; P – psychoticism; AQ – autistic component; SQ – systematization.

In both the experimental and control groups, positive correlation relationships were revealed between indices of trait anxiety and depression. The same deals with indices of correlation relationships between depression and neuroticism. Strong correlation relationships between trait anxiety and psychoticism were revealed. We can explain this result by the similarity of manifestations of psychoticism and trait anxiety, that can manifest in detachment from the world and the perception of many external influences as hostile. Positive correlation relationships are observed between trait anxiety and neuroticism too. In contrast to the experimental group, no correlation relationships were found between the indices of technical and exact-scientific direction with systematization, and the correlation relationships between the indices of technical and exact-scientific direction and autistic traits have weaker nature. We consider that it is related to the lower presence of persons with autistic traits in the control group as opposed to the experimental group. Moderate relationships were found between psychoticism and autistic traits. The moderateness of the relationships can also be explained by the lower number of persons who demonstrated psychotic manifestations and autistic traits. In the control group, in contrast with the experimental group, correlation relationships were found between depression and psychoticism, neuroticism and psychoticism, and systematization and psychoticism. It can be explained by similarity of those traits that compose these personality traits.

Thus, the experimental group shows greater number of strong relationships between personality traits, while the control group is observed with most of the moderate relationships. The experimental group showed no relationships between technical and exact-scientific educational direction and depression, exact-scientific educational direction and neuroticism; between trait anxiety and systematization; between depression with psychoticism and systematization; between neuroticism with autistic traits and systematization. The control group showed absence of relationships between technical and exact-scientific educational direction with psychoticism and systematization; between trait anxiety with autistic traits and systematization; between depression with autistic traits and systematization; between neuroticism with autistic traits and systematization.

We visually showed the presented results of the correlation relationships in the form of pleiads. The experimental group – Figure 1.2, the control group – Figure 1.3.

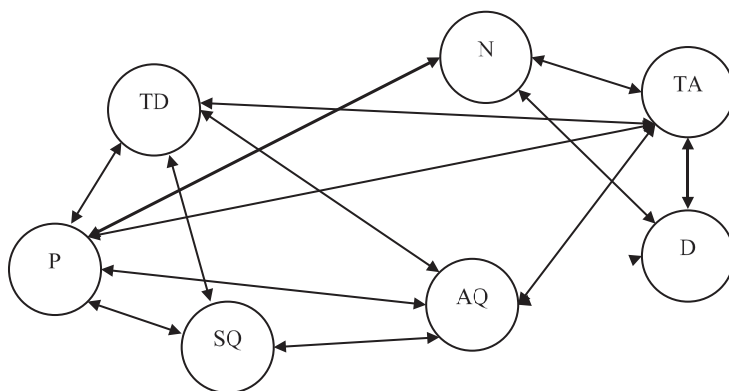

Fig. 1.2. Pleiads of psychological features of parents' personality of the experimental group

→ strong relationships, → moderate relationships, → reverse relationships

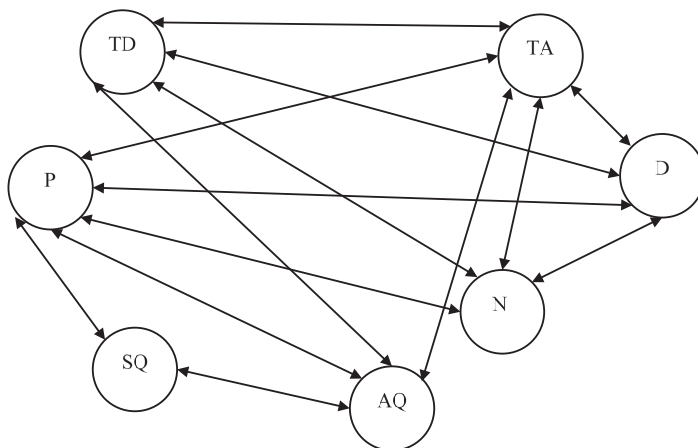

Fig. 1.3. Pleiads of psychological features of parents' personality of the control group

→ strong relationships, → moderate relationships

Having analyzed the pleiads of psychological features of personality of parents from the experimental group and the control group we may specify significant differences in visual representation of parents' personality from both groups. Thus, visual representation of interrelations between psychological features of parents' personality of the experimental group is more circular and close, with prevalence of the strong relationship between these psychological features. You can see unification of several expressed pleiads on the Figure. The first pleiad includes autistic traits, systematization and psychoticism with added technical and exact-scientific direction (autistic component). The second pleiad consists of trait anxiety, depression and neuroticism (neurotic component). Two pleiads are connected between themselves through relationship between trait anxiety, autistic traits, technical and exact-scientific direction, psychoticism. This connection forms the third pleiad where we can see more five connections: 1) trait anxiety, autistic traits, psychoticism; 2) autistic traits, systematization, psychoticism; 3) systematization, psychoticism, technical and exact-scientific direction; 4) autistic traits, systematization, technical and exact-scientific direction; 5) trait anxiety, psychoticism, technical and exact-scientific direction. We also may observe joining of two pleiads (neurotic and autistic components) through negative reverse relationship between neuroticism and psychoticism.

We also may observe several pleiads in the visual imaging of interrelations between psychological feature of personality of parents from the control group. The significant pleiad consists of: trait anxiety, depression, neuroticism and psychoticism (psychotic component), other are referred to the first one. The first inner pleiad duplicates clustering that we have observed in the experimental group, namely, trait anxiety, neuroticism and depression (neurotic component). The second inner pleiad consists of: depression, neuroticism, psychoticism; the third inner pleiad includes: depression, trait anxiety, psychoticism; the fourth pleiad includes: neuroticism, trait anxiety, psychoticism. As we may see, autistic traits, systematization, technical and exact-scientific direction have secundum status (aside) regarding the main pleiad and connect with it through strong relationship between psychoticism and neuroticism, depression, trait anxiety. Moderate relationship between autistic traits and trait anxiety was detected. Technical and exact-scientific direction have secundum status (aside) regarding the main pleiad and connect with it through moderate relationships between some components

(trait anxiety, depression, neuroticism). Consequently, the leading role in the psychological features of the personality of the parents from the experimental group belongs to: autistic traits, systematization, psychoticism, trait anxiety, depression, technical and exact-scientific direction. Among the psychological features of the parents from the control group are leading: trait anxiety, depression, neuroticism and psychoticism. Autistic traits, systematization, technical and exact-scientific direction take the second place and almost do not affect personality of parents.

Therefore, after analyzing the visually presented relationships between the psychological features of parents' personality of the groups, we constructed personality profiles for both groups. The calculation of modal value (Mo) was applied for construction of visual graph of personality of parents from the experimental and control group, analysis and description. On the ground of its results we made profile of personality of women and men from the experimental and control group.

The results according to Mo are shown in the Table 1.4., profiles of personality of parents from both groups are shown on the Figures 1.4., 1.5., 1.6., 1.7.

A comparative analysis of the presented profiles showed that the profiles of the parents from the control group are identical. The difference in peaks (height of index manifestation) of the personality

Table 1.4.
Modal values in the experimental and control groups

Criteria	Experimental group n – 110 persons		Control group n – 122 persons	
	Women n - 87	Men n - 23	Women n – 27	Men n – 95
Trait anxiety	47	46	46	40
Depression	12	1	2	1
Neuroticism	8	8	13	11
Psychoticism	3	5	3	1
Autistic traits	26	29	25	22
Systematization	17	35	2	31
Technical and exact-scientific direction	3	5	3	5

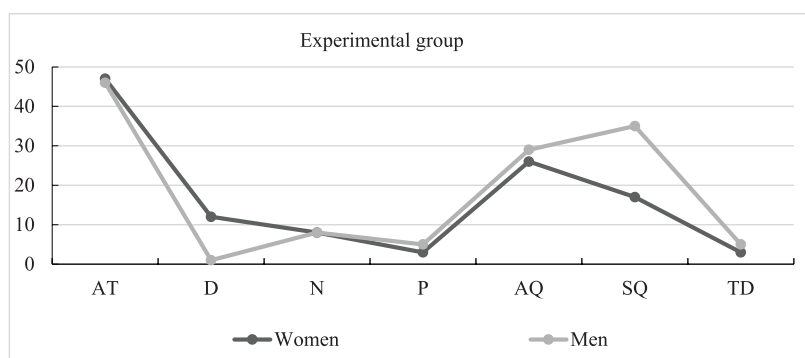

Fig. 1.4. Profile of personality of parents from the experimental group

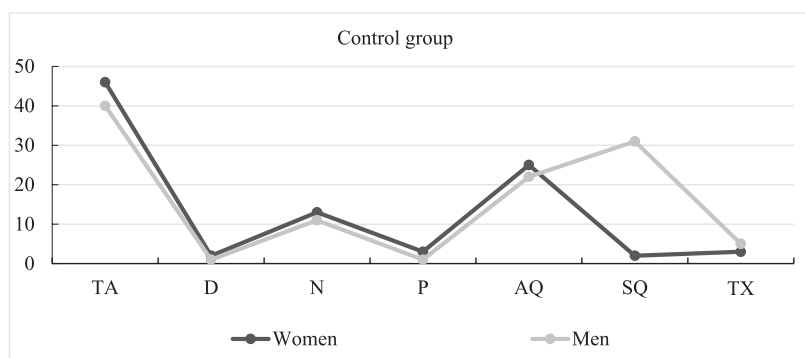

Fig. 1.5. Profile of personality of parents from the control group

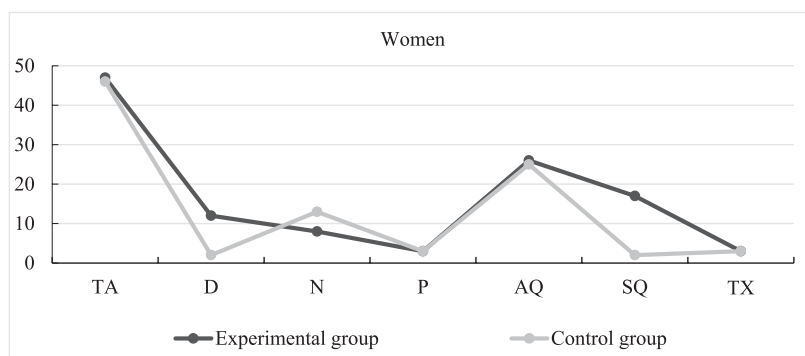

Fig. 1.6. Profiles of women personality

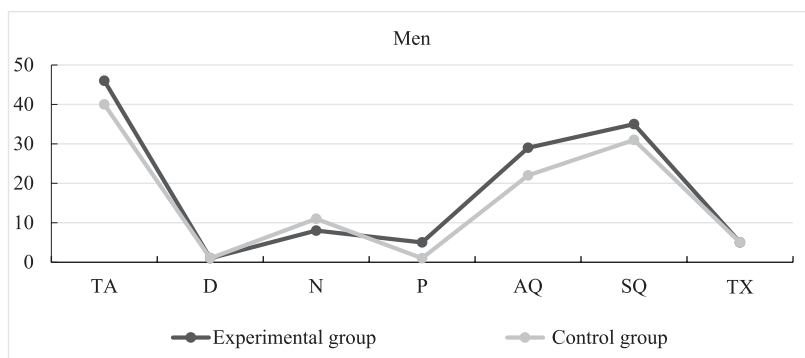

Fig. 1.7. Profiles of men personality

profile of parents from the control group is observed only in the indices of systematization. We can explain the obtained result with the fact that men are characterized by a higher level of systematization in contrast to women. Personality profiles of parents from the experimental group are also similar. We can see the difference in the peaks of the profile in depression. The profiles of women from the experimental and control group differ by peaks in systematization indices. In the image of the profile of women from the experimental group, we observe a higher peak in systematization. In women and men of the experimental group, we observe higher peaks regarding autistic traits and systematization in contrast to the parents from the control group. It may confirm S. Baron-Kohen's theory of assortative marriages (we mentioned it above).

The profiles of men from both groups are almost identical. The difference is in the strength of the manifestation (expressed in a higher peak) of autistic traits and systematization. The average point of the systematization of men from the experimental group is 35, what is one point lower than the average results of people with Asperger's syndrome or high-functioning autism. The average point of men from the control group on systematization is 31. This point corresponds to the average point for general population. The men from the experimental group have increased average indices (29 points) from the AQ test indicates the presence of autistic traits. Men from the control group do not have autistic traits according to the average result.

Profiles of women have more differences by the dynamics of manifestation (peak height) in the average index of depression. It is higher for the experimental group by the average indices of the control group. The

bigger peak may be observed in the average indices on systematization of women from the experimental group. The average meaning of neuroticism indices are higher in the image of the personality profile of women from the control group. Women from the experimental group have average point in manifestation of autistic traits, which is 26. This point is such from which the index of manifestation of autistic traits is considered to be increased (namely it witnesses about presence of autistic traits). Women from the control group have 25 points, it is one point less what means absence of autistic traits.

Conclusions. Differences between the parents from the experimental and control groups are revealed at the stage of anamnesis collecting and in particular relate to the sex of children brought up by their parents. The experimental group is characterized by the upbringing of boys rather than girls. It confirms statistical data about prevalence of autism spectrum disorders exactly among male sex. Differences appear in the presence of diseases in women during pregnancy and experiencing psychotraumatic situations during this period. The stated is more typical for women from the experimental group. Children from the experimental group were more likely to be ill after birth in contrast to children from the control group. Women from the experimental group had unstable marital status during pregnancy and in the first year. Results of diagnostics of psychological features of personality (trait anxiety, depression, neuroticism, psychoticism, autistic traits, systematization/ educational and professional direction) which visually imaged in the form of pleiads and profiles of personality of modern parents bringing up children with autism, showed differences with personality pleiads and profiles of modern parents bringing up neurotypical children during analysis. The outspoken interrelations between autistic traits, systematization, technical and exact-scientific direction with trait anxiety, depression, neuroticism and psychoticism were detected in parents from the experimental group. Interrelations between personality features of parents from the control group have moderate nature and such personality features as autistic traits, systematization, technical and exact-scientific direction have secundum status (aside). The main differences in personality profiles of parents from the experimental and control group are observed in personality features: autistic traits, systematization, depression and neuroticism in women separately. On the personality profiles of the parents from the experimental group, we observe higher peaks in the

stated personality features, which makes the image of personality profiles different from the images of personality profiles of parents from the control group. In our opinion, the specificity of the grouping of psychological features in the pleiad and the personality profile can have an impact during interaction between parents and child and lead to child's social withdrawal.

However, the influence of the parents' personality profile on the occurrence of a child's social withdrawal before determination of autism diagnosis requires further research.

References:

1. Amiri S., Ranjbar F., Hatami R. (2016). Psychopathology of the Parents of Autistic Children Based on the Clinical Personality Disorders / Abdi S., et al. (2016), *Ann Psychiatry Treatm* 1(1). P. 01–05.
2. Asad Amanat Ali, Xiaoying Cui, Renata Aparecida Nedel Pertile, Xiang Li, Gregory Medley, Suzanne Adele Alexander, Andrew J. O. Whitehouse, John Joseph McGrath, Darryl Walter Eyles. (2020). Developmental vitamin D deficiency increases foetal exposure to testosterone. *BMC Part of Springer Nature. Molecular Autism*. 10. 12. 2020. № 11 DOI: 10. 1186 / s13229-020-00399-2. URL: <https://molecularautism.biomedcentral.com/>
3. Asperger H. (2010). 'Autistic Psychopathy' in Childhood / [translation of A. V. Chelikov]. Moscow: Issues of mental health of children and teenager. 2010. (10) No 2. p. 91–117. URL: <http://psychildhealth.ru/2010-02.pdf>
4. Baron-Cohen Simon. (2013). Autism and The Technical Thinking [Electronic media] / В мире науки(In the World of Science), January 1, 2013.– P. 48-52. – URL: www.sciam.ru. – Name from title screen. DOI: 10.1038 / Scientificamerican1112-72
5. Baron-Cohen S. (2006). The hyper-systemizing, assortative mating theory of autism. *Progress in Neuro-Psychopharmacology & Biological Psychiatry*. 2006. № 30. P. 865–872. DOI: 10.1016/j.pnpbp.2006.01.010
6. Baron-Cohen S. (2003). The systemizing quotient: an investigation of adults with Asperger syndrome or high-functioning autism, and normal sex differences / S. Baron-Cohen, Richler J., Bisarya D., Gurunathan N., Wheelwright S. *Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences*. 2003 Feb 28. 358(1430). P. 361– 374 URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1693117/pdf/12639333.pdf>
7. Baron-Cohen S. (2012). Are Geeky Couples More Likely to Have Kids with Autism? *Scientific American*. November 2012. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/are-geeky-couples-more-likely-to-have-kids-with-autism/>
8. Bettelheim B. (2013). *The Empty Fortress: Infantile Autism and the Birth of the Self* / Bettelheim B. – the second edition – M.: Academic project; Fund «Mir», 2013. – 480 p.

9. Winnicott D. W. (2011). *Babies And Their Mothers* / D. W. Winnicott; translation from English from N.M. Padalko – M.: Klass, 2011. – 80 p.
10. Gannushkin P.B. (2017). *Clinic of psychopathy: their statistics, dynamics, systematics*. Moscow : Publishing house of Nizhny Novgorod State Medical Academy. Library of medical classic. Psychiatry, 2017. 124 p.
11. Gender in details. When to give birth? How ochanged the average age of maternity for the last one hundred years. O. Strelnyk. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/koli-narodzhuvali-yak-zminivsyia-vik-materinstva-za-ostanni-sto-rokiv-134552.html#:~:text=%D0>
12. Gilbert K. (2005). *Autism. Medical and psychological impact: book for educators-defectologists* / Gilbert K., Piter T. – M.: VLADOS, 2005. – 144 p.
13. Green A. (2005). *The Dead Mother* / Green A., French psychoanalytical school// Edited by A. Zhybo, A.V. Rossokhina. – SP: Piter, 2005. – 576 p.
14. Davoian Ye. (2019). Systematization test as one of the possibilities to prevent autism spectrum disorders Predictors of successful inclusion: medical-psychological and socio-pedagogical aspect: collection of materials of All-Ukrainian scientific and practical conference (Kryvyi Rih city, November 22, 2019). Kryvyi Rih, 2014. P.133–137.
15. Dolto F. (2018). *Fight for a child*. Lviv : Family Leisure Club, 2018. 672 p.
16. Study of the neuropsychological status of children diagnosed with “Infantile Autism”. URL: <http://www.bestreferat.ru/referat-214335.html>
17. Kanner L. (1943). *Autistic Disturbances of Affective Contact*. URL: http://neurodiversity.com/library_kanner_1943.html
18. Kosonogov V. (2009). *Mirror neurons: research letter*. Rostov-on-Don, 2009. 24 p.
19. Lebedinskaya K.S. (1991). *Diagnosis of early infantile autism: initial presentations* / Lebedinskaya K.S., Nikolskaya O.S. –M.: Prosveshchenie, 1991. – 96 p.
20. Nancy. (2015). *McWilliams Psychoanalytic Diagnosis. Understanding of the personality stracture in the clinical process*. M. : Klass, 2015. 592 p.
21. Manelis N.T. (1999). *Early Infantile Autism. Psychological and neuropsychological mechanisms*. School of Health. 1999. T. 6. No 2, 3. P. 6–21.
22. Mikadze Yu. V. (2013). *Neuropsychology of childhood : study guide*. SP : Piter, 2013. 288 p.
23. Mykhailenko L., Davoian Y. (2020). *Issues of Future Parents Diagnostic Assessment as a Method of Autism Spectrum Disorders Prevention : proceedings of the III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020)*. P. 332–338. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/isc-sai-20/125937242>
24. Murphy M., Bolton P.F., Pickles A., Fombonne E., Piven, J., & Rutter, M. (2000). *Personality traits of the relatives of autistic probands*. *Psychological Medicine*. 2000. 30(6). P. 1411– 1424. URL: <https://doi.org/10.1017/S0033291799002949>
25. Natarova K. A., Semke A. V., Gutkevich Ye. V. (2012). *Autism Spectrum Disorders (clinical-dynamic, regional and family aspects) : monograph*. T. : Publishing house “Ivan Fedorov”, 2012. 192 p.

26. On the first-name basis with autism: usage of Floortime methodology for development of relations, communication and thinking / comp.: S. Greenspen, W. Serena. Moscow : Terevinf, 2013. 512 p.
27. Nikolskaiya O. S., Bayenskaya Ye. R., Libling M. M. Autistic child: ways of help. Moscow : Terevinf, 2007. 143 p.
28. Ostapchuk O., Davoian Ye. (2016). Gifted children with personality autistic traits: features of development and studying // Education and upbringing of a gifted child: theory and practice No2 (17), 2016 – P. 99-113.
29. Ostrovska K. O., Ostrovskiy I. P., Saiko Kh. Ya. (2018). Particulars of behaviour of children with autism in games with peers. Issues of contemporary psychology : collection of research paper of Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohienko University; G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / ed. S. D. Maksimenko, L. A. Onufrieva. Kamenets-Podolsky : Axiom, 2018 . Is. 41. P. 240–251.
30. Peeters T. (1999). Autism: from theoretical understanding to pedagogical impact. St.P. : Institute of Special Pedagogy and Psychology, 1999. 192 c.
31. Sirotkin S. F., Melnikova M. L. (2018). Autization as a clinical, psychological and social problem. Human social world: materials VII International Scientific and Practical Conference «Man and the world: world creation, conflict and mediation» (Izhevsk, 5–7 ap. 2018.) / ed. N.I. Leonova. Izhevsk: ERGO, 2018. Is. 8. P. 426–429.
32. Smith L. E. (2014). The Family Context of Autism Spectrum Disorders: Influence on the Behavioral Phenotype and Quality of Lif. Child Adolesc Psychiatr Clin. January 2014. 23(1). P. 143– 155. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3891371/>
33. Francesca A. (2000). Introduction to the psychological theory of autism. Moscow: Scientific series, 2000.189 p.
34. Khomulenko B. V., Marchenko E. M. (2020). Family dynamics of autism. Transformation structure: monograph. Kh. : Disa Plus, 2020. 208 p.
35. Xiaojing L.I., Wang Q., Wu Y., Wang S., Huang Y., Li T. (2017). Personality characteristics and neurocognitive functions in parents of children with Autism Spectrum Disorder. Shanghai Archives of Psychiatry. 2017. Vol. 29. № 1. P. 41–47. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5518253/#:~:text=Compared%20to%20the%20parents%20of,limited%20social%20skills%20and%20maturity>
36. Chernihivskaiy T. V. (2006). The Mirror Brain, Concepts and Language: The Cost of Anthropogenesis. Physiological journal. I.M. Sechenov. 2006. T. 92. №1, P. 84–99.
37. Schramm K. (2013). Childhood autism and ABA : ABA (Applied Behavior Analysis): applied behavior analysis therapy / [translated from English. Z. Izmailova-Kamar; scientific editor S. Anisimova]. Yekaterinburg : Rama Publishing, 2013. 208 p.
38. Shultina D.A., Filippova N.V., Barylnik Y.B. (2014). Autism problem. A therapeutic approach to solving the secondary autism of the family. Bulletin of medical Internet conferences. 2014. T 4. № 11. P. 1295–1297. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-autizma-terapevticheskiy-podhod-k-resheniyu-vtorichnoy-autizatsii-semi/viewer>

39. Shulzhenko Diana. (2010). Autism is not a sentence. Lviv: Kalvariia, 2010. 224 p.
(Аутизм – не вирок. Львів : Кальварія, 2010. 224 с.)

Authors

Miroshnyk Zoia Mykhailivna
*PhD. in Psychology, Professor,
Head of the Department of Practical Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogy University,
Kryvyi Rih city, Ukraine*
<https://orcid.org/0000-0002-3984-6009>
E-mail: miroshnik@kdpu.edu.ua

Davoian Yelyzaveta Eduardivna
*Master of Psychology, Postgraduate Student,
Department of Practical Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogy University,
Kryvyi Rih city, Ukraine*
<https://orcid.org/0000-0003-0259-5784>
E-mail: dav.el.veta@gmail.com

Abstracts

ЗОЯ МІРОШНИК, ЄЛИЗАВЕТА ДАВОЯН. Профіль особистості сучасних батьків, які виховують дитину з аутизмом.
У статті викладено емпіричні результати дослідження особистості батьків, які виховують дітей з аутизмом. Наведені загальні результати порівняння анамнезу сімей які увійшли до експериментальної та контрольної груп. Представлені особистісні плеяди утворені відповідно до взаємозв'язків між психологічними особливостями особистісна тривожність, депресія, нейротизм, психотизм, аутистичні риси, систематизація, технічне та точно-наукове спрямування, які були виокремлені та описані у результаті теоретичних розвідок. На основі наведених психологічних особливостей батьків побудовані особистісні профілі чоловіків та жінок, які виховують дітей з аутизмом та нейротипових дітей. Здійснено порівняльний аналіз цих профілів.

Ключові слова: особистість, особистісні профілі, особистість батьків, психологічні особливості, аутизм, аутизація.

ЗОЯ МИРОШНИК, ЕЛИЗАВЕТА ДАВОЯН. Профиль личности современных родителей, которые воспитывают ребенка с аутизмом. В статье изложены эмпирические результаты исследования личности родителей, воспитывающих детей с аутизмом. Приведены общие результаты сравнения анамнеза семей, вошедших в экспериментальную и контрольную группы. Представленные личностные плеяды образованные в соответствии с взаимосвязями между психологическими особенностями личностная тревожность, депрессия, нейротизм, психотизм, аутистические черты, систематизация, техническое и точно-научное направление, которые были выделены и описаны в результате теоретических исследований. На основе приведенных психологических особенностей родителей построены личностные профили мужчин и женщин, воспитывающих детей с аутизмом и нейротипичных детей. Осуществлен сравнительный анализ этих профилей.

Ключевые слова: личность, личностные профили, личность родителей, психологические особенности, аутизм, аутизации.

ZOJA MIROSZNYK, JEŁYZAWETA DAWOJAN. Profil osobowości współczesnych rodziców wychowujących dziecko z autyzmem. W artykule przedstawiono empiryczne wyniki badań osobowości rodziców wychowujących dzieci z autyzmem. Podano ogólne wyniki porównania wywiadu rodzin wchodzących w skład grupy eksperymentalnej oraz kontrolnej. Przedstawiono plejady osobowościowe ukształtowane zgodnie ze wzajemnymi powiązaniem między cechami psychologicznymi: lęk osobisty, depresja, neurotyzm, psychotyzm, cechy autystyczne, systematyzacja, kierunek techniczny i ściśle naukowy, które zostały wyodrębnione i opisane w wyniku badań teoretycznych. W oparciu o powyższe cechy psychologiczne rodziców zostały wybudowane profile osobiste mężczyzn i kobiet wychowujących dzieci z autyzmem i dzieci neurotypowe. Przeprowadzono analizę porównawczą tych profili.

Słowa kluczowe: osobowość, profile osobiste, osobowość rodziców, cechy psychologiczne, autyzm, autyzacja.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.03

YDK 37.013.42:364

Larysa PIETUSHKOVA

Psychological support of the process of preparing candidates for creation of the family of a foster caregiver

LARYSA PIETUSHKOVA. **Psychological support of the process of preparing candidates for the creation of a foster family.** *The article explores psychological support, strategies of professional activity of psychologists in the process of psychological support. Models, stages and functions of psychological support have been covered. Functions and tasks of psychologists at different stages of creating a foster family, the features of their activities have been described. Survey results of psychologists of territorial and regional centers of social services on their awareness of the peculiarities of psychological support in the process of creating a foster family have been presented. It is emphasized that the effectiveness of such support is possible if psychologists are trained, methodological materials and a standard of psychologist's activity in the social sphere are developed.*
Keywords: support, psychological support, patronage service, foster carer's family.

Problem statement. The priority of raising children in the family is one of the basic principles of family law in Ukraine. At the state level, the reform of the system of institutional care and upbringing of children has been introduced, the government has approved the National Strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children for 2017-2026. Changes in national legislation are aimed at transforming the system of institutional care and upbringing of children into a system that provides care and upbringing of a child in a family or close to family environment.

One of the services that ensures the implementation of the introduced changes is the service of foster care, which provides temporary care, upbringing and rehabilitation of children in a family of a foster caregiver.

The process of creating the family of a foster caregiver is complex and complicated. It demands changes that affect not only a foster caregiver, but also his entire family and family environment. From the very beginning of the decision to start a family, in the process of preparing candidates, it is accompanied by doubts, warnings, self-doubt, fear of condemnation from the side of social environment. Candidates for such caregivers and members of their families are not always able to overcome fears, warnings about future changes that affect their motivation, further refusal to provide the patronage service. One of the conditions for overcoming certain barriers in creating the family of a foster caregiver is organization of psychological support.

Analysis of researches and publications. The term “support” in practical psychology is associated with the practical activities of psychologists. Foreign psychologists-classics A. Adler, K. Horney, K. Jung identified the concept of support with support, which is based on compassion, independence of an individual, his desire for self-actualization and development. In other studies, the concept is interpreted as: assistance to the subject in the formation of the orientation development field based on its internal potential, responsibility in this process (Zeer, 2003); providing psychological assistance aimed at the development and self-development of an individual, which triggers the mechanisms of self-improvement and activates human resources (Sliusarev, 1992); a complex process of interaction between an attendant and an accompanied person, the result of which is a decision and action that leads to progress in the development of the accompanied one. (Kazakova, 2007) [2, 12, 3]. Thus, support is associated with such concepts as help, support; the result of support is the development of personality, activation of internal potential,

positive change.

Psychological support in scientific researches is explained as psychological assistance that promotes self-development of an individual and allows to activate the own capabilities, as noted in the works of G. Lozhkin (Lozhkin, 2009), S. Maksymenko (Maksymenko, 2010), V. Panko (Panko, 2012) [4, 5, 8]. In his research, M. Mushkevych (Mushkevych, 2020) believes that psychological support is a complex process of providing psychological assistance at the stage of difficulties, which is aimed at the individual, his environment, to change attitudes, development of skills to perform certain activities to meet own needs [6].

Concepts of psychological support were developed by M. Bitianova (Bitianova, 2007), O. Gozman (Gozman, 1998), E. Zeier (Zeier, 2003), O. Kazakova (Kazakova, 2007), G. Lozhkin (Lozhkin, 2009), Yu. Sliusarev (Sliusarev, 1992) (the researchers determine the mechanisms, directions, types, methods of psychological support) [1, 2, 3, 4, 12]. Strategies of professional activity of practical psychologists in the process of psychological support are studied by S. Maksymenko (Maksymenko, 2010), V. Panok (Panok, 2012) V. Rybalka (Rybalka, 2019), D. Romanovska, Pomytkin (E. Pomytkin, 2019), N Chepeleieva (Chepeleieva, 1998) [5, 8, 9, 10, 11, 13]. Thus, D. Romanovska (Romanovska, 2018) identifies the following main strategies of psychological support of educational activities: personal-facilitative, theoretical and methodological; practical and constructive [4].

Analyzing the scientific findings on psychological support of the family, we pay attention to the resource approach, which consists in emphasizing the strengths of the family, strengthening the ability of people to overcome crises, problems, to develop [14].

Given the nature of psychological care, its orientation, scientists identify different models of psychological support for families, in particular: diagnostic, pedagogical, psychological [6]. The diagnostic model is used to study the family structure, system, the current state of family members, their personal characteristics, the formed reactions to stressful situations, crises. The pedagogical model is based on the formation of pedagogical competence of family members, expansion and restoration of their educational potential. The psychological model is relevant if there is a need for correction, development of personal characteristics of family members, overcoming barriers of interaction.

Relevant for our study is the description of the stages of psychological support of the family, namely: diagnostic stage, during which the existing

problems, strengths and risks are identified; psychoeducational stage, which involves the training of family members, the formation of their parental competencies, the acquisition of basic functions; consultative stage, which is aimed at working out algorithms of interaction between family members, assistance in creating alternative patterns of interaction, learning effective ways to solve problems independently; psychotherapeutic stage, which involves a change of personal and family functioning, the formation of the ability to independently achieve balance in relationships with themselves and the environment in different life situations.

In the field of our research, the conclusion of O. Kazakova is seen to be very interesting one. She draws attention to a combination the following functions in a psychological support: diagnosis of the problem, clarification of information about its essence and possible ways to solve it; consultation during decision-making and development of the problem-solving plan; primary care at the stage of solving the problem [3].

Theoretical analysis of the main researches and publications on psychological support allows us to highlight the essence of the concept, its features in the process of preparing candidates for creating the family of a foster caregiver.

The aim of the article is to highlight the features of psychological support in the process of preparing candidates for creating the family of a foster caregiver.

The main material. The family of a foster caregiver is created to provide a foster care service, which implies temporary relocation of a child to the family of a foster caregiver and providing care, upbringing and rehabilitation, urgent protection and satisfaction of needs, restoration of biological family potential or search for family placement, making decisions in a child's best interests.

Such functions are complex and involve a long comprehensive process of preparation to acquire knowledge concerning the following aspects: national legislation in the field of children's rights; features of the child's development, factors influencing the formation of disorders in his development; the impact of attachment and unmet needs of the child on its development; algorithm for forming socially accepted / prosocial behavior of the child; learning to provide support and assistance to the child in his socialization, learning social roles, the formation of life skills; to advise biological parents of the child, to show them an example of application of educational techniques and methods.

Given the complexity and consistency, the process of creating the family of a foster caregiver takes place in several stages, namely: the initial selection of candidates for foster caregivers; training of potential candidates and their assistants; obtaining recommendations and concluding agreements with local governments on the provision of patronage services. During the selected stages, the psychologist will perform different functions, use different tools, as presented in table 1.

During the *initial selection of candidates for foster care*, the psychologist determines the motivation of the candidates, their real ability to provide a service of foster care for the child; clarifies certain family and individual characteristics of candidates in terms of their stability and readiness to acquire new competencies, perform new professional tasks.

In the process of initial selection of candidates for foster caregivers, the psychologist cooperates with a social worker, local children's service, jointly assesses the needs of the child / children living in the candidates' families, analyzes the relevant package of documents submitted by the family, studies the opinion of the candidate's children on the temporary relocation of children to their families.

To implement an objective assessment of the family of candidates, psychodiagnostics, questionnaires, in particular, a standardized interview, developed on the basis of materials V. Osłon, D. Raikus, R. Hughes (Osłon, 2006) [7] are carried out. During the interview, information about the candidate's family is clarified on the following blocks of questions: motivation to accept the child for a certain period; the level of personal maturity of the candidate; stability and quality of interpersonal relations; flexibility, adaptability, ability to manage stress; openness of the family system; parenting skills; empathy and the ability to understand others.

Already during the initial selection, the psychologist should help the candidates to make an informed decision and determine their motivation, possible risks and family resources, in particular: to assess the candidates' readiness to take care of a child, raise and rehabilitate a child who will be temporarily placed in their family; to understand the motivating factors of candidates for foster caregivers to create a foster family; to help candidates understand the reasons that motivate them to provide foster care services; identify probable risks; establish the level of openness / closedness of the family system of candidates; identify indicators of healthy functioning of the family (the ability of the family to solve difficult life situations without violating the integrity), its mobility, stability; to clarify the style

Table 1.**Functions and tasks performed by a psychologist in the process of preparing candidates for creating the family of a foster caregiver**

No	The stage of creating the family of a foster caregiver	Functions of the psychologist work	Tasks performed by a psychologist	Methods, tools used by a psychologist
1.	Initial selection of candidates for foster caregivers	Diagnostic	-to determine the motivation of candidates and real opportunities to provide childcare services; -to study the opinion of the children of the candidates, their attitude to the temporary relocation of children to their families; -to clarify certain family and individual characteristics of candidates in terms of their stability and readiness to acquire new competencies, perform new professional tasks; -to stimulate the adoption of an agreed decision of the candidate and members of his family to create the family of a foster caregiver	- interview, - documents analysis - observation - questionnaire
2.	Training of potential candidates and their assistants	Diagnostic	-to clarify the motivation of candidates, their values and beliefs; -to study in detail the personal characteristics of candidates, the presence of psychological trauma, the formed algorithms of action in crisis, conflict situations; -to study the features of interaction between family members, study participants	- observation; - psychodiagnostics
		Consulting	- discuss together with married candidates the results of the diagnosis and develop ways to overcome risks, fears, search for resources	- married couples consulting
		Psychotherapeutic	-to overcome difficulties in creating the family of a foster caregiver in accordance with the identified needs; -to correct simple disorders of personality formation, the consequences of trauma	- methods of psychotherapy; - consulting
3.	Obtaining recommendations and concluding agreements with local governments on the provision of foster care services	Organizational	- to prepare recommendations for potential candidates	- documents analysis

of upbringing practiced by the family in raising children; to identify a network that supports the family.

As a result of the initial selection, the psychologist together with a team of specialists, the service of children care, a candidate for foster caregivers and his assistant make a decision to create a family of a foster caregiver.

The next stage of the psychologist's work is to participate in *the process of training the candidate for foster caregivers and his assistant*. Such training is carried out according to the program of training of foster caregivers, which is approved by the order of the Ministry of Social Policy of Ukraine. This program includes 9 days of training for a group of candidates on specific topics, field trips held in the candidate's family, two-day training for members of an interdisciplinary team of specialists who will be involved in the process of providing foster care services in the community.

During the training of candidates, the psychologist conducts psychodiagnostics with candidates with the help of psychological tests, observation of certain indicators. In order to carry out objective monitoring of the process of preparation of candidates for foster caregivers, special forms have been developed, in which the relevant indicators are defined. In the process of observation, attention is paid to the behavior and interaction of the candidate with other participants, namely: the predominance of positive or negative emotions; ability to raise and solve problems; protest manifestation; ability to be responsible; features of interaction in pairs and with other participants, coaches. During the field trip, the level of awareness of all family members living in the apartment, the level of changes while providing the foster care service, division of responsibilities, etc. are analyzed.

The consulting activity of a psychologist in preparing candidates for creating the family of a foster caregiver is to jointly discuss and analyze the different experiences of candidates related to the provision of foster care services, to determine the desired result and to build phased steps to achieve this goal. This work focuses on the external and internal resources of the candidates. Internal resources can be personal characteristics of the candidate, his life experience, ability to overcome obstacles, difficulties; external – social circle of support, family potential, support and help from the side of important people, etc.

During the consultation, the psychologist should help candidates find a way out of complex, difficult problems, overcome the rigidity of perception and thinking due to the difficulty of moving away from the established,

habitual scheme, algorithm of actions, expand the role repertoire, which involves the formation of a wide range of behavioral reactions.

By performing the psychotherapeutic function, the psychologist helps the candidates to overcome the difficulties in creating a foster family in accordance with the identified needs; corrects with them simple disorders of personality formation, the consequences of trauma, using the means of short-term psychotherapy, which is focused on activating the own resources of candidates to solve their problems. During such psychotherapeutic meetings, the psychologist focuses on the resources of candidates, uses positive reinforcement. If more complex psychotherapeutic work is needed, the psychologist recommends that the candidates undergo family therapy, which involves the elimination of emotional disorders in the family or the most pronounced disorders in one of the candidates.

At the last stage – obtaining recommendations and concluding agreements with local governments on the provision of patronage services – the psychologist analyzes the candidate's documents, the results of psychodiagnostics, observations, consultations, based on which he develops recommendations focusing on the candidate's family resources, risks, which may affect the effectiveness of the provision of foster care services and functioning of the foster family.

Thus, the psychological support of the preparation of candidates takes place at all stages of creating the family of a foster caregiver, involves the performance of various functions by a psychologist to solve problems relevant to each stage. At the stage of initial selection psychological support of preparation of candidates for foster caregivers is provided by psychologists of social service centers / centers of social services of territorial communities, at the stage of training of candidates – psychologists of regional centers of social services.

As part of the project "Family Patronage: Introduction of best practices of alternative care for children temporarily left without parental care", implemented by the IBO "Partnership for Every Child" with the financial support of the World Children's Fund, during the training *"The role of psychologists in social services selection and training of candidates for foster caregivers"* a survey of psychologists from social service centers, NGOs on their awareness of the areas, functions, tasks of the psychologist in the process of preparing candidates to create the family a foster caregiver is conducted. The survey was attended by 30 people from 24 regions of Ukraine, who represented regional and territorial centers of social services, NGOs, the results of which are presented in Fig. 1.

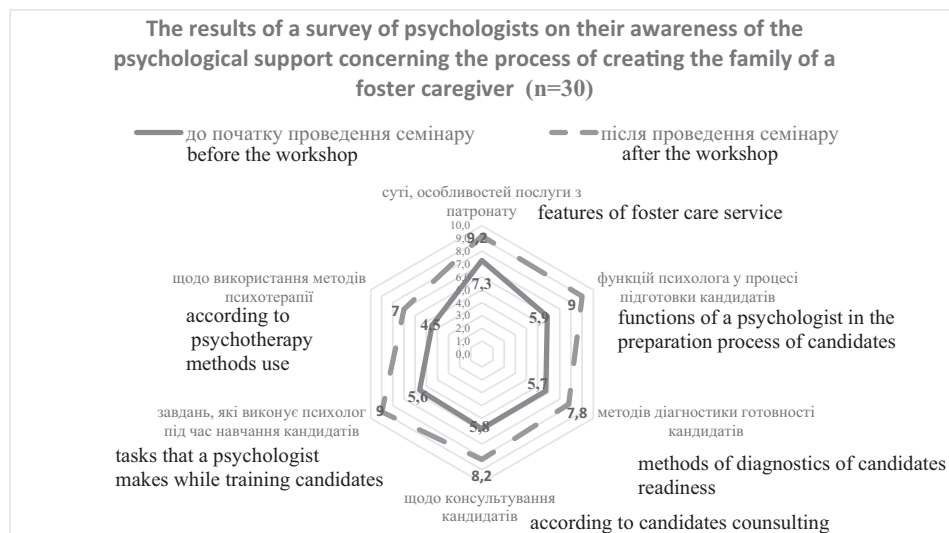

Fig.1. The results of a survey of psychologists on their awareness of the psychological support concerning the process of creating the family of a foster caregiver

According to the results of the survey, the psychologists who participated in the survey are most familiar with issues related to the organization and specifics of the foster care service (7.3 out of 10 maximum points), almost at the same level is their knowledge of the functions and tasks of the psychologist in the process of training the candidates for foster caregivers, diagnostic methods and features of consulting candidates (ranging from 5.9 to 5.6 out of 10 maximum points); least aware of the psychotherapeutic function during the creation of a foster family (4.5 points out of 10). This indicates that although the training of candidates in the regions is carried out, there are more than 200 families of foster caregivers, psychologists are not prepared to perform certain functions. During the reflection at the workshop, they noted that they do not always work systematically in this direction, usually only monitor the work of candidates during their studies, counseling and psychotherapeutic function is partially implemented, usually in difficult cases – through referral to family psychologists.

During the training organized for psychologists, they studied the features of the foster care service, its place in the system of support for families with children and ensuring the rights of the child; algorithm

for training candidates for foster caregivers. The participants of the training considered in detail the program of training candidates for foster caregivers, the theoretical aspects underlying the program.

Also, the training paid much attention to the main functions of the psychologist during the creation of a foster family, in particular, they determined the features of psychological diagnosis, the use of observation during the preparation of candidates for foster caregivers; to consider methods and techniques of consultative and psychotherapeutic work of the psychologist.

After the training, the participants noted that they understood their functions, tasks, received a set of psychodiagnostic techniques and recommendations for finding and selecting candidates for foster caregivers. Prior to training, psychologists rated their awareness of the issues of psychological support of the process of creating a foster family at an average of 5.8 points out of the maximum 10, after training – at 8.4 points, which indicates the effectiveness of this training.

Thus, for the implementation of the tasks of psychological support of the process of creating the family of a foster caregiver, an important condition is the training of psychologists of territorial and regional centers of social services, explaining to them their functions, features of activity. In addition, another condition is the preparation of methodological materials that would help psychologists to understand the intricacies of their activities in this area, to get acquainted with test methods, techniques and methods of family psychotherapy and more.

Conclusions. Theoretical analysis of the problem allowed us to outline the essence of psychological support of the process of creating a foster family, which includes psychological assistance, which helps to activate resources, launch mechanisms of self-improvement, self-development of the candidate and his assistant to create a foster family.

Studies show that psychologists of territorial and regional centers of social services are not sufficiently aware of the stages, functions and tasks of psychological support of the process of creating a foster family, need special training and guidelines to deepen their knowledge, enrich their own methodical treasury methods of psychodiagnostics, methods of family psychotherapy.

Prospects for further research are to develop a state professional standard of psychologist in the social sphere, in which one of the professional functions will be defined as psychological support of the process of creating the family of a foster caregiver.

References:

1. Бітянова М. (2007). Психолог у школі: зміст діяльності й технології. – К.: Главник, 2007. – С.160. (Серія «Психол. інструментарій»). С. 157-159.
2. Зеер Э.Ф. (2003). Психология профессий. Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 336 с.
3. Казакова Е.И. (2007). Толерантность – путь к развитию. СПб: Изд-во Ютас. С. 24-36.
4. Ложкін Г.В. (2009). Від забезпечення до супроводу. До питання про активізацію психологічних ресурсів особистості / Г.В. Ложкин, А.Б. Колосов. К.: Азимут-Україна. С. 50–51.
5. Максименко С.Д. (2010). От психологического обеспечения к психологическому сопровождению / С.Д. Максименко, Г.В. Ложкин, А.Б. Колосов // Практична психологія і соціальна робота. 2010. №12. С. 1–10.
6. Мушкевич М.І. (2020). Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей / Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2020.
7. Ослон В.Н. (2006). Жизнеустройство детей-сирот: Профессиональная замещающая семья. М.: Генезис. 368 с.
8. Панок В.Г. (2012). Психологічна служба: навчально-методичний посібник для студентів і викладачів. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута. 488 с.
9. Психологічний супровід навчання різних категорій дорослого населення : монографія (2019). / [Помиткін Е.О., Рибалка В.В., Ігнатович О.М., Павлик Н.В., Становських З.Л., Радзімовська О.В., Татаурова-Осика Г.П., Бастун М.В., Іванова О.В., Шевенко А.М. Заєць І.В. Жмурко М.Д.] ; за ред. Н.В. Павлик. Київ, 2019.
10. Романовська Д.Д. (2018). Стратегії психологічного супроводу освітнього процесу на етапі розбудови нової української школи / Д.Д. Романовська, М.Г. Ящук // Збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11-12.10.2018 «Сучасна освіта в контексті нової української школи». – Чернівці : М-во освіти і науки України, ІППОЧО, 2018. С. 183-186.
11. Рыбак Е. В., Слепцова Н. Г., Федулова А. Б., Цихончик Н. В. (2017). Молодая семья в современном обществе: учеб.-метод. пособ./[под общей ред. А. Б. Федуловой]. 2-е изд., испр. и доп. Архангельск : САФУ им. М. В. Ломоносова, 2017. 238 с.
12. Слюсарев Ю. В. (1992). Психологическое сопровождение как фактор активизации саморазвития личности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: 19.00.01/Санкт-Петербург. гос. ун-т. СанктПетербург, 1992. 16 с.

13. Чепелева Н.В. (1998). Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія: Збірник наукових праць. Вип. 3. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998, С. 35-41.
14. Фримен Д. (2001). Техники семейной психотерапии. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 384 с.

Transliteration of References:

1. Bitianova M. (2007). Psykholoh u shkoli: zmist diialnosti y tekhnolohii. – K.: Hlavnnyk, 2007. – S.160. (Seriia «Psykhoh. instrumentarii»). S. 157-159.
2. Zeer E.F. (2003). Psihologiya professij. Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2003. 336 s.
3. Kazakova E.I. (2007). Tolerantnost' – put' k razvitiyu. SPb: Izd-vo YUtas. S. 24-36.
4. Lozhkin H.V. (2009). Vid zabezpechennia do suprovodu. Do pytannia pro aktyvizatsiiu psykholohichnykh resursiv osobystosti / H.V. Lozhkyn, A.B. Kolosov. K.: Azymut-Ukraina. S. 50–51.
5. Maksimenko S.D. (2010). Ot psihologicheskogo obespecheniya k psihologicheskomu soprovozhdeniyu / S.D. Maksimenko, G.V. Lozhkin, A.B. Kolosov // Praktichna psihologiya i social'na robota. 2010. №12. S. 1–10.
6. Mushkevych M.I. (2020). Psykholohichniy suprovid simej, shcho maiut problemnykh ditej / Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu: Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora psykholohichnykh nauk za spetsialnistiu 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiia. Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2020.
7. Oslon V.N. (2006). ZHizneustrojstvo detej-sirot: Professional'noya zameshchayushchaya sem'. M.: Genezis. 368 s.
8. Panok V.H. (2012). Psykholohichna sluzhba: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv i vykladachiv. Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia Ruta. 488 s.
9. Psykholohichniy suprovid navchannia riznykh katehoriy dorosloho naselennia : monohrafiia (2019). / [Pomytkin E.O., Rybalka V.V., Ihnatovych O.M., Pavlyk N.V., Stanovskyykh Z.L., Radzimovska O.V., Tataurova-Osyka H.P., Bastun M.V., Ivanova O.V., Shevenko A.M. Zaiets I.V. Zhmurko M.D.] ; za red. N.V. Pavlyk. Kyiv, 2019.
10. Romanovska D.D. (2018). Stratehii psykholohichnoho suprovodu osvithnoho protsesu na etapi rozbudovy novoi ukrainskoi shkoly / D.D. Romanovska, M.H. Yashchuk // Zbirnyk tez za materialamy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu 11-12.10.2018 «Suchasna osvita v konteksti novoi ukrainskoi shkoly». – Chernivtsi : M-vo osvity i nauky Ukrainy, IPPOChO, 2018. S. 183-186.
11. Rybak E. V., Slepцова N. G., Fedulova A. B., Cihonchik N. V. (2017). Molodaya sem'ya v sovremennom obshchestve: ucheb.-metod. posob./[pod obshchej red. A. B. Fedulovoj]. 2-e izd., ispr. i dop. Arhangel'sk : SAFU im. M. V. Lomonosova, 2017. 238 s.

12. Slyusarev YU. V. (1992). Psihologicheskoe soprovozhdenie kak faktor aktivizatsii samorazvitiya lichnosti: avtoref. dis. na soiskanie uchenoi stepeni kand. psihol. nauk: 19.00.01/Sankt-Peterburg. gos. un-t. SanktPeterburg, 1992. uchenoi stepeny kand. psykhol. nauk: 19.00.01/Sankt-Peterburh. hos. un-t.
13. Chepelieva N.V. (1998). Teoretychne obgruntuvannia modeli osobystosti praktychnoho psykholoha / N.V. Chepelieva, N.I. Poviakel // Psykholohiia: Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 3. K.: NPU im. M.P. Drahomanova, 1998. S. 35-41.
14. Frimen D. (2001). Tekhniki semejnoi psihoterapii. Sankt-Peterburg: Piter, 2001. 384 s.

The Author

Larisa Petushkova

Graduate Student, Institute of Educational Problems,
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9005-2386>

E-mail: l.pietushkova@p4ec.org.ua

Abstracts

ЛАРИСА ПЕТУШКОВА. Психологічний супровід процесу підготовки кандидатів до створення сім'ї патронатного вихователя. У статті досліджено психологічний супровід, стратегії професійної діяльності психологів у процесі психологічного супроводу. Висвітлено моделі, етапи та функції психологічного супроводу. Описано функції та завдання психологів на різних етапах створення сім'ї патронатного вихователя, особливості їх діяльності. Представлено результати опитування психологів територіальних та регіональних центрів соціальних служб щодо їхньої обізнаності про особливості психологічного супроводу в процесі створення сім'ї патронатного вихователя. Підкреслено, що ефективність такого супроводу можлива за умови навчання психологів, розроблення методичних матеріалів, розроблення стандарту діяльності психолога в соціальній сфері. **Ключові слова:** супровід, психологічний супровід, послуга з патронажу, сім'я патронатного вихователя.

ЛАРИСА ПЕТУШКОВА. Психологическое сопровождение процесса подготовки кандидатов к созданию семьи патронатного воспитателя. В статье исследовано психологическое со-

провожение, стратегии профессиональной деятельности психологов в процессе психологического сопровождения. Освещены модели, этапы и функции психологического сопровождения. Описаны функции и задачи психологов на разных этапах создания семьи патронатного воспитателя, особенности их деятельности. Представлены результаты опроса психологов территориальных и региональных центров социальных служб по их осведомленности об особенностях психологического сопровождения в процессе создания семьи патронатного воспитателя. Подчеркнуто, что эффективность такого сопровождения возможна при условии обучения психологов, разработки методических материалов, стандарта деятельности психолога в социальной сфере.

Ключевые слова: сопровождение, психологическое сопровождение, услуга патроната, семья патронатного воспитателя.

LARYSA PIETUSHKOVA. **Wsparcie psychologiczne procesu przygotowania kandydatów do utworzenia rodziny zastępczej.** Artykuł analizuje wsparcie psychologiczne, strategie aktywności zawodowej psychologów praktycznych w procesie wsparcia psychologicznego. Omówiono modele, etapy i funkcje wsparcia psychologicznego. Opisuje funkcje i zadania psychologów na różnych etapach tworzenia rodzinnej opiekuńczej zastępczej, specyfikę ich działań. Przedstawiono wyniki kwestionariusza na temat świadomości psychologów oraz specyfiki wsparcia psychologicznego w procesie tworzenia rodziny zastępczej, w którym brali udział psycholodzy terytorialnych i regionalnych ośrodków pomocy społecznej. Podkreśla się, że skuteczność takiego wsparcia jest możliwa pod warunkiem przeszkolenia psychologów, opracowania materiałów metodycznych, wypracowania standardu działania psychologa w sferze społecznej.

Słowa kluczowe: wsparcie, wsparcie psychologiczne, opieka patronacka, rodzina opiekuna zastępczego.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.04

УДК 159.95

Лілія ТЮТЮННИК

Психологічні особливості професійної діяльності фахівців розвідувальних підрозділів

LILIA TIUTIUNNYK. **Psychological features of specialists' professional activity of reconnaissance units.** *The paper theoretically analyzes the modern research by Ukrainian and foreign scientists, which provide analyzes of the main requirements for the personality of a military reconnaissance specialist and his professional activities. The main stress factors affecting scouts in high-risk conditions and their significant psychological qualities which are factors of high efficiency and effectiveness in performing combat tasks are identified. The main psychological requirements for the level of development of the cognitive, emotional-volitional and behavioral fields of a scout are determined, taking into account the specifics of the professional activity. It is specified what professional qualities a scout should have and their psychological profile is outlined. The predominant functional states that may occur during combat missions assignment at different stages of training are identified. It is stated that the stress resistance of a scout is a attainment of a specialist, which ensures his optimal functioning in emotionally difficult conditions with minimal consequences*

for his psychophysiological health, taking into account the influence of occupational stress factors in combat. The necessity and possible stages of preventive formation of a high level of stress resistance of scouts in order to increase their resistance to traumatic factors are substantiated. Perspective ways of formation of high-level of stress-resistance in reconnaissance units personnel, maintenance of maximum combat effectiveness of each scout and motivation for professional activity are revealed. The proposed view on the specifics of the professional activities of a scout allows to prepare a highly qualified specialist with a sufficient level of resistance to stress and a high ability to self-improvement, self-control and self-regulation.

Key words: reconnaissance units, scouts, military reconnaissance, combat conditions, stress resistance, psychological factors of stress resistance.

Постановка проблеми. У всі часи військова розвідка була, є і буде найважливішим видом забезпечення бойової діяльності військ (сил). У складних умовах гібридної війни, яка має надзвичайно широкий спектр методів і форм – від терактів та диверсій до інформаційно-психологічних операцій, Україна потребує активної й високоефективної військової розвідки, спроможної надавати оперативну, об'єктивну і достовірну розвідувальну інформацію, а також робити реальні прогнози для прийняття керівництвом держави важливих рішень у сфері протидії зовнішнім викликам і загрозам національній безпеці. Розвідка є основою обороноздатності держави і потужною складовою захисту національних інтересів країни, роль якої набуває особливої важливості в умовах збройної агресії на Сході України.

Поряд з вимогами до удосконалення аналітичної діяльності, посилення стратегічної, оперативної і тактичної складової, оснащення підрозділів сучасним озброєнням та технікою, переходу на стандарти НАТО у питаннях збору, обробки й надання розвідувальної інформації, нині постає необхідність запровадження ефективніших сучасних підходів у психологічній підготовці фахівців-розвідників. Адже саме від особистості розвідника та його професійних якостей залежить доля людей і доля усієї країни.

Умови професійної діяльності, у яких належить виконувати поставлені завдання фахівцям розвідувальних підрозділів, з психологічної точки зору характеризуються надзвичайно потужним травматичним впливом. Розвідники працюють безпосередньо у тилу ворога, щомиті наражаючи себе на небезпеку та ризикуючи

своїм життям і життям бойових побратимів. Про реальні обставини і результати роботи наших розвідників ми спробуємо проаналізувати у статті, оскільки тільки добре підготовлений розвідник зі стійкою психікою і високими адаптивними спроможностями до діяльності у бойових умовах може якісно виконувати поставлені завдання.

Зважаючи на актуальність порушеного питання, **метою** статті є дослідження психологічних особливостей професійної діяльності фахівців розвідувальних підрозділів Збройних Сил України та визначення базового психологічного профілю розвідника.

Теоретичний аналіз проблеми. У сучасних умовах збройного конфлікту на Сході України обсяг завдань, які має вирішувати військова розвідка, і вимоги щодо здобуття й передачі необхідної інформації щоразу збільшуються, а термін їх виконання визначається мінімальний. Без своєчасної і ефективної розвідки успішне ведення бойової діяльності є неможливим. Від узгодженості дій і заходів командирів і штабів та від професійної підготовки усього особового складу цих підрозділів залежить своєчасне отримання даних про противника. Можна мати найсучаснішу техніку, добре підготовлений особовий склад, суттєву перевагу над ворогом у силах і засобах, але, щоб перемогти, потрібні точні відомості про бойовий склад, положення та стан угруповань військ противника, характер його дій і наміри, сильні й слабкі сторони, а також тип інженерного обладнання займаних ворогом районів та позицій, системи загороджень, нові засоби боротьби та способи дій у бою, особливості місцевості, погодні й кліматичні умови під час майбутніх бойових дій тощо. Все це дасть змогу ефективно застосовувати війська (сили) для ураження противника [1, с.4].

Необхідні дані накопичуються завдяки кропіткому і постійному вивченню часто навіть незначних і непрямих фактів. Тільки за таких умов можна правильно розрахувати як саме діяти, чим, де і як завдати удару. Варто зазначити, що численні приклади свідчать про високоефективне ведення бойової діяльності тими підрозділами, які мали добре організовану розвідку. Тому ретельний аналіз розвідувальної інформації на етапі підготовки до бою може забезпечити його успішність. Адже жоден талановитий командир не здатен прийняти зважене рішення та ефективно застосувати, наприклад, вогневі засоби, якщо не організує безперервну цілеспрямовану розвідку і не отримає необхідну достовірну інформацію з ворожого тилу [1, с. 12].

У науковому дискурсі дослідження професійної діяльності фахівців-розвідників зустрічаються нечасто. Аналіз доступної наукової літератури доводить, що у сфері військової розвідки досліджувалися особливості організації і ведення розвідувальної діяльності (В. Б. Добровольський, І. О. Луценко); забезпечення боєздатності і життєдіяльності розвідника (Д. В. Зайцев, С. В. Баленко); планування, підготовки та ведення розвідувальних операцій (С. О. Пахарев).

Серед зарубіжних учених, які у своїх публікаціях детально описали особливості підготовки військового розвідника, можна назвати В. Н. Астаніна, Ф. Д. Заруцького, А. В. Кукушкіна, П. Я. Поповських, В. М. Севастьянова, А. Є. Тараса, П. Ф. Юрченка.

Отже, можемо констатувати, що нині існує недостатньо ґрунтовних наукових напрацювань, які б комплексно розкривали психологічну складову професійної діяльності фахівців-розвідників та механізми формування їхнього високого рівня резилентності до стресу. Тому, існує необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі та встановлення специфічних психологічних особливостей службово-бойової діяльності розвідників.

Виклад основного матеріалу. Професія розвідника висуває особливі вимоги до його особистості. Справжній фахівець повинен мати розвинену когнітивну сферу зі специфічними знаннями щодо таких обставин:

- досконало знати військову топографію й уміти орієнтуватися на будь-якій місцевості за допомогою компаса, карти, місцевих орієнтирів та природних об'єктів, а також швидко і правильно виявляти потрібні об'єкти та вказувати координати розвіданого об'єкта по радіо;
- визначати на вигляд будь-яку зброю супротивника і знати її тактико-технічні характеристики, уміти своєчасно визначати приготування противника до застосування ЗМУ чи інших дій;
- визначати приналежність особового складу противника за знаками розрізнення й формою одягу, а техніку – за зовнішнім виглядом і розпізнавальними знаками; за звуками визначати місцезнаходження, чисельність і характер дій противника;
- знати тактику дій підрозділів противника й уміти користуватися його зброєю і технікою;
- майстерно володіти технікою маскуванню та способами безшумного пересування по будь-якій поверхні і місцевості;

- володіти усіма способами ведення розвідки – спостереженням, підслуховуванням, засідками, нальотами, розвідкою боєм й уміло діяти у дозорі;
- приховано й безшумно долати інженерні загородження, убрид або за допомогою підручних засобів долати водні перешкоди, добре плавати;
- здійснювати тривалі марш-кидки пішим порядком і на лижах, влучно стріляти, точно й далеко метати гранату та ніж, майстерно діяти ножем і прикладом, досконало володіти прийомами рукопашного бою;
- знати військову термінологію мовою противника і мати навички перекладу документів та допиту військовополонених;
- добре володіти уміннями і навичками забезпечення життєдіяльності та виживання у екстремальних умовах;
- уміти управляти різними видами техніки, як своєї, так і противника;
- уміти наводити авіацію на стаціонарні і рушійні об'єкти противника, встановлювати радіомаяки;
- знати систему охорони і оборони об'єктів противника;
- бути психічно стійким;
- знати та ефективно застосовувати у разі необхідності заходи психічної саморегуляції тощо [1; 7; 2; 10].

Ми зазначили лише основні знання, уміння і навички розвідника, оскільки неможливо передбачити усі ситуації й потреби, які можуть виникнути у глибокому тилу противника. Однак, чим більше знає і уміє робити кожен борець, тим більше шансів у розвідувальній групі повернутися живими і якісно виконати поставлене завдання.

Однією з найважливіших умов успішної діяльності у тилу противника є висока маневреність розвідувальних груп, що потребує високого рівня розвитку фізичних та вольових якостей. Бійцям належить приховано, дотримуючись найсуворішого маскування, здійснювати марш-кидки на великі відстані, добре орієнтуватися і швидко рухатися по різноманітній місцевості у будь-яку пору року й за умови різких змін метеорологічних умов, уміти долати різні перешкоди. Водночас, розвідники мають дотримуватися правил та заходів щодо безпеки від раптового нападу противника, бути у постійній бойовій готовності для виконання поставлених завдань і до тих, що можуть несподівано виникати [2, с. 40 – 41].

Бійці-розвідники у відриві від своїх підрозділів в умовах будь-якої складності мають у своїх діях уміло поєднувати виваженість та витримку з рішучістю і сміливістю, проявляти винахідливість та ініціативу й широко застосовувати різноманітні прийоми воєнних хитрощів для виконання поставленого завдання. До того ж кожен розвідник повинен знати й розуміти своє завдання і завдання підрозділу, у складі якого він діє. Це потребує високої професійної навченості та фізичної витривалості, моральної і психічної стійкості, високого ступеня розвитку психічних процесів, особливо уваги, сприйняття, пам'яті тощо [1, с. 30 – 33; 8, с. 46; 6, с. 38].

Оскільки діяльність особистості у особливих умовах зазвичай вивчають завдяки аналізу триади параметрів – характеристики екстремальних чинників (зовнішніх умов діяльності), психологічних станів і властивостей особистості (внутрішніх умов діяльності) та показників (результатів) діяльності [4, с. 135], то такий підхід доцільно перенести й на діяльність військового розвідника.

У цій триаді важливим є співвідношення зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) чинників, оскільки визначальними однозначно будуть суб'єктивні, тому що зовнішні чинники діють безпосередньо через внутрішні умови [5, с. 170].

До зовнішніх чинників належать шуми, вібрації, різного роду випромінювання, температурні умови, радіація тощо. Внутрішні чинники професійної діяльності особистості – це гіподинамія, монотонія, безперервність діяльності, суміщення дій, дефіцит часу, наявність перешкод, перевантаження інформацією, сенсорна та емоційна депривація тощо.

Серед внутрішніх психогенних чинників велике значення мають особистісні характеристики розвідника: загальний інтелектуальний рівень (загальна обізнаність, когнітивна та інтелектуальна гнучкість, практичне мислення, координація здібностей); рівень особистісної стабільності (надійність, резилентність до стресу, соціабельність і комунікативність, упевненість у собі); відсутність тривожності, напруженості і психопатологічних симптомів; психодинамічні властивості особистості (тип вегетативної саморегуляції, екстровертованість або інтровертованість, нейротизм тощо) [4, с. 135 – 136].

Важливими і необхідними професійними якостями розвідника є увага, пильність та пам'ять. Бійці тривалий час перебувають на спеціальних спостережних пунктах і мають цілодобово та безперервно помічати й фіксувати найменші зміни обстановки на

території противника: людей, військову техніку, зброю, обстріли (кількість, калібр, вогневі точки). Розвідники мають відслідковувати та запам'ятовувати будь-які переміщення та усі найменші деталі діяльності ворога.

Велике значення для розвідника має інтуїція. В умовах невизначеності він повинен уміти приймати ефективні рішення, відчувати небезпеку і працювати на випередження. На основі великої кількості дрібних і не завжди добре усвідомлюваних деталей інтуїція допомагає зрозуміти, як потрібно діяти у тій чи іншій ситуації.

Залежності від особистісних характеристик та під впливом зовнішніх чинників у розвідника формуються ті чи інші психічні стани, інтегральна характеристика яких у конкретних умовах професійної діяльності називається функціональним станом. Цей стан показує, наскільки розвідник готовий до виконання тієї чи іншої діяльності, чи достатньо для цього ресурсів його організму і наскільки вони надійні.

Ще однією важливою характеристикою професійної діяльності розвідника є вміння управляти бойовим стресом, що дуже часто є вирішальним чинником між перемогою та поразкою в усіх формах збройної боротьби. У цьому контексті особлива роль належить вмінням переживати різні функціональні стани, які можуть формуватися в тих чи інших умовах. Висока резилентність до стресу та володіння навичками саморегуляції і самокорекції – є необхідною психологічною складовою професійної готовності розвідників, оскільки, виконуючи завдання в екстремальних умовах, вони повинні ефективно діяти, зберігаючи при цьому своє психічне і фізичне здоров'я.

Такими функціональними станами можуть бути: оперативний спокій, який характеризує готовність розвідника до виконання діяльності, але не відображає її специфіку; адекватна мобілізація військовослужбовця, який включився в діяльність, але при цьому зміни, які відбуваються у його організмі є адекватними його діяльності; динамічне неузгодження, цей стан виникає, коли відповідь організму військовослужбовця неадекватна навантаженню або психофізіологічна реакція перевищує його реальні можливості. Найбільш характерним проявом динамічного неузгодження, яке виникає в екстремальних умовах, є стрес, а момент переходу від стану адекватної мобілізації до стану динамічного неузгодження визначає резилентність особистості до стресу [4, с. 137].

Одним із важливих функціональних станів у діяльності розвідника є переживання страху, який вважається однією із найбільш істотних характеристик діяльності розвідника. Страх – це природний захисний механізм організму і сигнал про небезпеку. Якщо людина не відчуває страху, вона не придатна до служби у розвідці. Справжній розвідник – боїться, але він уміє приборкати страх і управляти ним. Коли розвідник іде на сторону ворога, страх присутній завжди. Адже завжди існує ймовірність раптово натрапити на ворожу засідку чи на розтяжки й міни, яких багато на лінії зіткнення, або опинитися у ситуації, з якої важко буде знайти вихід. Тому розвідник має бути переконаний, що він сильніший за власний страх і розуміти, що можливості людини безмежні, якщо вона цей страх опанує [2, с. 7].

Не менш важливою характеристикою професійної діяльності розвідника є екстремальність [1, 3, 5]. Екстремальність належить до деструктивів з потужним психологічним ефектом, який емоційно сприймається людиною і порушує звичний уклад життя, поведінку тощо. Коли діяльність відбувається в умовах дефіциту часу для прийняття рішення, надмірної психічної чи фізичної напруженості, супроводжується надмірною відповідальністю за виконання професійного чи бойового завдання або є небезпечною для життя – ситуація ускладнюється [11, с. 47].

Для діяльності у екстремальних умовах характерні три види психічної напруженості: емоційна (афективна), неемоційна (операційна) і змішана. Емоційна напруженість виникає під впливом емоціогенних чинників, які зумовлюють переживання розвідника (невідомості, тривоги, страху, ризику для життя тощо). Може виникати ще до початку діяльності, під час отримання завдання або інструктажу, а також безпосередньо у процесі виконання завдання. Виникнення емоційної напруженості пов'язане з динамічною розбіжністю між об'єктивною значимістю ситуації і її суб'єктивною оцінкою та появою негативних змін у психічних і рухових функціях. Цей вид напруженості більшою мірою спрямований на захисні реакції організму і меншою – на виконання дій.

Операційна напруженість виникає в умовах підвищених вимог до розумових ресурсів і опорно-рухового апарату людини й не пов'язана з небезпекою або думкою про жахливі наслідки. Ця напруженість зростає поступово як результат виконання роботи великої складності, наприклад, коли потрібно швидко зробити необхідні ма-

тематичні обчислення, або у несприятливих умовах розпізнати певні звуки чи образи.

Варто зазначити, що такий поділ видів напруженості доволі умовний, оскільки будь-яка діяльність завжди пов'язана з емоціями і за певних умов операційна напруженість може перерости в емоційну. Тому можемо припустити, що найбільш характерною для діяльності розвідника буде змішана форма напруженості [9, с. 15].

У екстремальних умовах, особливо під час надмірної емоційної напруженості, може спостерігатися коливання функціональної здатності розвідника, або значне її погіршення, що, у свою чергу, може призвести до помилковості дій, неуважності тощо. Тільки бійці з міцною і врівноваженою нервовою системою здатні витримувати надмірні навантаження. Як бачимо, специфічні умови професійної діяльності висувають підвищені вимоги до особистості розвідника і завжди пов'язані з постійною дією екстремальних чинників або виникненням екстремальних ситуацій [4, с. 135].

Ще однією особливістю діяльності розвідника є невизначеність і непередбачуваність раптових обставин та ситуацій, у яких він має бути гнучким та адаптивним для прийняття оптимальних рішень. Отже, розвиваючи психологічну стійкість розвідника, головні зусилля спрямовуються на те, щоб будь-які несподівані й раптові ситуації для нього стали звичними. Несподіванка має стати закономірністю.

У разі недостатньої підготовки зазначені умови неповноти інформації можуть спричинити певні емоційні порушення, зменшення функціонального тону, зумовлювати настрої сумніву, нерішучості та невпевненості, а це, у свою чергу, спричинить погіршення розумових можливостей особистості. Саме тому для тренування психіки використовують вправи, виконання яких є ризикованим і небезпечним для життя. Завдяки цьому розвідник вчиться долати страх у непередбачуваних екстремальних умовах.

Розвідникам часто доводиться тривалий час бути практично у нерухомому стані, в умовах інформаційного голоду, спостерігаючи за майже незмінною обстановкою. Варто зазначити, що не усі бійці легко адаптуються до одноманітної діяльності. За таких обставин може виникати монотонія, що призводить до зниження працездатності, притуплення уваги і сенсорного сприйняття, зорові ілюзії, порушення сприйняття простору і часу. Може спостерігатися також неадекватна психічна напруженість, або навпаки, активізація можливостей людини.

Особливу увагу у підготовці розвідника приділяють умінню виживати у будь-яких умовах. Бійці мають володіти необхідними знаннями, методами та прийомами, що спрямовані на подолання екстремальних ситуацій у природних умовах, зберігаючи своє здоров'я на психічному та фізіологічному рівнях. Наука виживання включає такі уміння: орієнтуватися на місцевості без карт і спеціальних приладів; добувати воду та їжу (охота, рибалка); розумітися на дикорослих травах, ягодах та грибах і використовувати їх у їжу або як лікувальний засіб; добувати вогонь; облаштувати укриття від негоди або для сну тощо [2, с. 130].

Специфічною психологічною складовою підготовки розвідника до екстремальних умов є подолання гидливості. Щоб вижити під час виконання професійних завдань, військовослужбовець у мирних умовах має навчитися вживати у їжу все, що можна з'їсти, включаючи жаб, змій, собак, комах тощо. Серйозним психологічним бар'єром для військовослужбовців є також вигляд крові і нутроців людини, що вже й казати про необхідність убивати різними способами. Але подолати цей бар'єр потрібно. Під час виконання завдань розвідником навіть трапляються ситуації, коли постає потреба нейтралізувати мирного жителя, який випадково виявив групу у тилу противника. Якщо цього не зробити, свідок може розкрити групу ворогу, чим призвести до зриву виконання поставленого завдання або зумовити загибель бійців [2, с. 9].

Серед фізичних якостей на першому місці – витривалість. Практично усі бойові завдання потребують від розвідника здійснення марш-кидків на 30 – 50 км. При цьому кожен з собою має нести воду, зброю, необхідне спорядження, невеликий набір продуктів, аптечку тощо [2, с. 5].

Розвідник має передбачати усі деталі своїх дій у тилу противника: спосіб входу в тил противника, маршрут виходу до об'єкта, пору року та особливості місцевості у зоні майбутніх дій, ставлення місцевого населення до наших військ тощо. Інакше розвідувальна група може бути виявлена і знищена. Тому важливо продумувати усі найменші деталі підготовки кожного окремого бійця і групи загалом.

Підготовка розвідника до дій у тилу противника має два етапи. Перший передбачає загальну підготовку, коли боець отримує і комплектує усе необхідне (зброю, боеприпаси, засоби зв'язку, прилади для спостереження, воду, продукти тощо), ще не отримавши конкретного завдання.

Другий етап – коли розвідник отримує від командира розпорядження на підготовку до виконання конкретного бойового завдання. Розвідник готується у складі групи, ізольовано від іншого особового складу. У разі необхідності доукомплектовує зброю, набої, вибухові засоби тощо. Командир має визначити: озброєння особового складу; бойові засоби та вантаж для кожного бійця; норми забезпечення боєприпасами й продовольством та порядок їх витрачання; місце та порядок розподілення особистого майна; екіпірування групи і засоби поліпшення швидкості пересування.

Командир має бути упевнений у своїх підлеглих, у їх морально-вольових якостях та психологічній надійності. Варто зазначити, що розвідники можуть успішно виконувати бойові завдання лише тоді, коли здатні самостійно приймати рішення залежно від ситуації, яка склалася, тому командир має вчити особовий склад думати самостійно. Командир не завжди може перебувати поряд з підлеглим, та і наперед передбачити усі можливі варіанти розвитку подій неможливо [2, с. 6].

Отже, військова розвідувальна діяльність вимагає від людини уміння виконувати бойові завдання на межі можливостей, що з психологічної точки зору характеризуються потужним психотравмуючим впливом подій та обставин на психіку особистості. Цей вплив може бути сильним одноразовим або інтенсивним багаторазовим, що потребує періоду адаптації до постійно діючих чинників стресу. Вплив може мати різний ступінь раптовості, масштабності і може стати чинником як об'єктивно, так і суб'єктивно обумовленого стресу через недостатню досвідченість розвідника, неналежну його психологічну підготовленість, низьку емоційну стійкість тощо.

Стреси, пов'язані зі специфічною професійною діяльністю розвідників, деструктивно впливають на їх психічне здоров'я. Зумовлені дією стресу негативні реакції посилюють сукупний ефект психічного виснаження, який послаблює захисні функції організму і робить його більш уразливим до стресового впливу. Вплив таких чинників на бійців розвідувальних підрозділів проявляється у широкому спектрі психологічних наслідків професійного стресу, серед яких можна виділити первинні, вторинні і третинні [3, с. 129 – 130].

Первинні наслідки проявляються, як різні негативні психічні стани, які виникають у процесі та через умови професійної

діяльності. Це стани стомлення і перевтоми, емоційний стрес, психоневротичні порушення, гострі стресові розлади тощо, які виникають безпосередньо у відповідь на конкретний стрес-чинник або групу стрес-чинників, які добре ідентифікуються й безпосередньо зумовлені ним. При цьому важливе значення має індивідуальний рівень уразливості людини, пов'язаний з наявністю ряду специфічних особистісних характеристик, таких як тривожність, емоційна стійкість тощо.

До вторинних належать наслідки, які виникають як результат неуспішних або неадекватних спроб подолати дезадаптивний стан, а також несвоєчасних або відсутніх необхідних психокорекційних і реабілітаційно-відновлювальних заходів, недостатньої психологічної підтримки і розуміння з боку значимого соціального оточення (родина, товариші по службі, командири). Серед них стани професійної деформації особистості, зниження працездатності, аддиктивна поведінка (мається на увазі етап формування алкоголізму й наркозалежності, а також наявність ситуативної психічної залежності і пошукової активності щодо спиртних напоїв, психоактивних речовин ще до того, як сформувалася стійка фізична залежність), аутоагресивна поведінка (наявність суїцидальних думок, переживань тенденцій і дій), гетероагресивна поведінка (агресивні вислови, погрози та дії, спрямовані на оточуючих), депресивні стани, посттравматичні стресові розлади.

Нарешті третинні наслідки поєднують соціально-психологічні (включаючи внутрішньосімейні) і організаційні феномени, які відображають загальне погіршення якості та ефективності соціального функціонування як окремої особистості, так і групи загалом (передчасне звільнення зі служби, погіршення морально-психологічної атмосфери в колективі, дисциплінарні порушення, внутрішньосімейні проблеми, соціальна апатія і песимізм, зниження задоволеності службою, підвищена конфліктність, а також суїциди, різні негативні психічні стани, дезадаптація особистості тощо) [3, с. 130].

Очевидно, що діяльність розвідників пов'язана зі значною нервово-психічною, емоційною і фізичною напругою. Сумарний вплив несприятливих стресогенних чинників без своєчасної психокорекції, підвищує ймовірність травматизму, виникнення психосоматичних патологій та граничних нервово-психічних розладів.

Таким чином, зрозуміло, що від стійкості особистості розвідника до стресу напряму залежить ефективність виконання поставлених

завдань і загалом успішність бойових операцій військ (сил).

В умовах підвищеного ризику ефективність бойової діяльності розвідника значною мірою визначає величина його «зони стабільності». Під «зоною стабільності» розуміють ту амплітуду (розмах) стресовості події, у рамках якої нервова система людини зберігає здатність до саморегуляції та самовідновлення і стресова реакція організму не має деструктивних наслідків.

Отже, основою психологічної підготовки військових розвідників має бути розширення їхньої «зони стабільності» як одного з найважливіших чинників, що обумовлює толерантність до стресу, тобто визначає масштабність змін, за якої стрес не переходить у дистрес.

Серед основних складових, які визначають величину «зони стабільності», є умотивованість розвідника на професійну діяльність, що включає усвідомлення правоти і значимості справи, яку він робить, а також особистісну значимість професійної діяльності в системі його цінностей і життєвих цілей. Саме тому у процес підготовки військових розвідників варто включити комплекс заходів, спрямованих на посилення професійної мотивації і підвищення психологічної стійкості особистості до специфічних умов бойової діяльності.

Необхідною складовою таких заходів має бути: забезпечення отримання військовослужбовцями розвідувальних підрозділів знань і розуміння процесів, які відбуваються в людському організмі під впливом стресу та набуття навичок управління цими процесами; формування високого рівня мотивації до професійної діяльності, зосередженості на конкретній меті й усвідомлення правильності власного вибору; забезпечення високого рівня психологічної та професійної готовності до майбутньої діяльності, впевненості у своїх знаннях, уміннях і навичках; оволодіння елементарними навичками саморегуляції, візуальної діагностики психічних станів, екстреної психологічної само- і взаємодопомоги; підвищення ефективності психологічних механізмів групової взаємодії.

Психологічна підготовка розвідників до дій у бойових умовах має створювати індивідуально-психологічні передумови високого рівня стресостійкості та підтримки максимальної бойової ефективності кожного розвідника протягом усього терміну діяльності у зоні ризику, оскільки на один і той же чинник стресу різні особистості реагують по-різному. Особливо у екстремальних умовах поведінка і

тип реагування істотно залежать від індивідуальних особливостей та психічних ресурсів особистості.

Отже, у особового складу розвідувальних підрозділів необхідно формувати та розвивати такі знання, уміння, навички, стани і якості:

- усвідомлення добровільності власного вибору у разі ухвалення рішення про участь у діяльності, яка пов'язана з підвищеним ризиком, та усвідомлення особистих мотивів у прийнятті рішення;
- виділення особистих цілей і завдань на період діяльності у бойових умовах;
- знання основних стресогенних чинників і можливих результатів їх впливу на людину та знання і розуміння процесів, які відбуваються в організмі людини під впливом стресу;
- уміння слухати і чути власне тіло, чітко розпізнавати внутрішні сигнали небезпеки;
- уміння тривалий час перебувати у стані «розслабленого очікування», опанування навичками миттєвого зосередження і тривалої свідомої концентрації уваги;
- уміння володіти основними навичками саморегуляції, прийомами надання екстреної психологічної само- і взаємодопомоги;
- оволодіння навичками свідомої зміни психологічних станів, знання свого оптимального бойового стану й уміння швидко входити в цей стан;
- оволодіння ефективними практичними способами і профілактичними вправами для підтримки на високому рівні індивідуальної і групової психогігієни.

Для формування та розвитку у розвідника необхідних професійних навичок створюють спеціальні смуги психологічної підготовки військових фахівців, які обладнують на базі смуги перешкод, імітуючи елементи реально можливої бойової обстановки, використовуючи звукові, світлові ефекти тощо. Тренування військовослужбовців проводять в умовах максимально наближених до реального сучасного бою, застосовуючи імітації бойових шумів і вогневого ураження тощо.

Отже, на думку багатьох представників воєнної науки, яку ми також підтримуємо, діяльність фахівців розвідувальних підрозділів пов'язана зі значною фізичною, емоційною і психічною напругою, зумовленою високим ступенем особистого ризику, відповідальністю

за життя людей, необхідністю прийняти оптимальне рішення в умовах дефіциту часу тощо.

Служба у розвідці – це постійний і кропіткий процес професійного та особистісного самовдосконалення і зростання, який потребує високого рівня морального, психічного і фізичного стану, а також знань і умінь у різних сферах. Безцінний досвід розвідника дійсно універсальний і може врятувати життя не одній людині, а унікальні високоефективні методики спеціальної підготовки пройшли перевірку у найнебезпечніших умовах.

Висновки:

1. Теоретичний аналіз особливостей професійної діяльності розвідника засвідчує, що ця діяльність сповнена небезпеки та викликів. Встановлено, що у екстремальних умовах поведінка і тип реагування на негативні стрес-чинники бойової обстановки будуть істотно залежати від індивідуально-психологічних ресурсів особистості.

2. За результатами теоретичного аналізу можемо констатувати, що до основних стрес-чинників, які впливають на розвідників під час перебування в умовах підвищеного ризику, можна виділити такі: явна і прихована загроза життю та здоров'ю власному та товаришів; високий ризик травматизації; психічне і фізичне перенавантаження, надмірна втома, вимушена зміна ритмів сну і неспання; тривале очікування, вимушена бездіяльність або монотонність і одноманітність виконуваних дій; відносна депривація; раптовість і швидка зміна подій, дефіцит часу для вирішення поставлених завдань, інформаційне перевантаження в умовах дефіциту часу; віддаленість від місця постійної дислокації і побутова невлаштованість (часто довготривале перебування в несприятливих умовах зовнішнього середовища, відсутність повноцінного і своєчасного харчування, невідповідність санітарно-гігієнічних норм, неможливість повноцінного сну тощо).

3. Професія розвідника висуває особливі вимоги до його особистості. Кожний фахівець-розвідник повинен мати розвинені когнітивну сферу зі специфічними уміньми, емоційну сферу щодо управління бойовим стресом, функціональними станами, діяти в умовах невизначеності і непередбачуваності, уміти виживати, бути витривалим тощо. Крім того, розвідник повинен мати розвинуті фізичні та вольові якості, бути винахідливим й мати високий рівень резилентності.

4. Передумовою досягнення високого рівня стресостійкості та підтримки максимальної бойової ефективності кожного розвідника є організація на належному рівні психологічної підготовки розвідників до дій у бойових умовах і формуванням у них необхідних морально-бойових, індивідуально-психологічних та бойових якостей протягом усього терміну професійної діяльності.

Перспективу дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні психологічних аспектів та особливостей професійної діяльності фахівців розвідувальних підрозділів і у розробленні ефективної цілісної структурної моделі розвитку стресостійкості, що зумовить розвиток резилентності розвідників до дії стресорів різної природи, мінімізує кількість психогенних втрат і збереже психічне здоров'я військовослужбовців розвідувальних підрозділів ЗС України.

References:

1. Військова розвідка : навчальний посібник (2016) / упорядники : Д. В. Зайцев, А. П. Наконечний, С. О. Пахарев, І. О. Луценко; за ред. В. Б. Добровольського. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". 335 с. ISBN 978-966-439-895-1
2. Заруцкий Ф. Д., Тарас А. Е. (2004) Подготовка разведчика: система спецназа ГРУ. Минск: Харвест. ISBN: 985-13-1692-X Ел.ресурс: <https://avidreaders.ru/book/podgotovka-razvedchika-sistema-specnaza-gru.html>
3. Лебедева С. Ю. Реакція на стрес та методи його подолання. С. 129 – 138. Ел. ресурс: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol1/14.pdf>
4. Настанова з психологічної підготовки особового складу підрозділів сухопутних військ: навчально-методичний посібник (2012) / за ред. Г. П. Воробйова. Львів: АСВ. 430 с.
5. Осьодло В. І., Зубовський Д. С. (2020) Індивідуально-психологічні чинники посттравматичного зростання учасників бойових дій на сході України / Український психологічний журнал: Збірник наукових праць. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 1 (13). С . 157 – 175. DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).10](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).10)
6. Osodlo V., Zubovsky D. (2020) Psychological aspects of armed conflicts Psychological Characteristics of Hybrid Warfare / Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej / Redakcja naukowa: Piotr Pacek, Mariusz Antoni Kamiński, Dorota Merecz. Warszawa. P. 26-39. ISBN 978-83-944423-2-3
7. Поповских П. Я. (1991) Подготовка войскового разведчика.: П. Я. Поповских, А. В. Кукушкин, В. Н. Астанин, П. Ф. Юрченко, В. М. Савостьянов. Москва: Воениздат.

8. Сергій Кузовков (2020) Спланувати, підготувати, виконати! Практичні рекомендації розвідувальним підрозділам за досвідом участі в АТО, ООС. Київ : ЦК "КОМПРИНТ". 130 с.
9. Смирнов Б. А., Долгополова Е. В. (2007) Психология деятельности в экстремальных ситуациях. Харьков: Гуманитарный Центр. 276 с.
10. Тарас А. Е. (2018) Спутник разведчика: практическое пособие. Минск : Харвест. 352 с. ISBN: 978-985-18-4398-1.
11. Шевченко В. Є., Котуза А. С. (2010) Сучасні організаційно-методичні аспекти психофізіологічного супроводу особового складу військових спецконтингентів: Монографія. Київ: Науковий світ. 356 с.

Transliteration of References:

1. Viiskova rozvidka : navchalnyi posibnyk (2016) / uporiadnyky : D.V. Zaitsev, A.P. Nakonechnyi, S.O. Pakhariev, I.O. Lutsenko; za red. V. B. Dobrovolskoho. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet". 335 s. ISBN 978-966-439-895-1
2. Zaruckij F. D., Taras A. E. (2004) Podgotovka razvedchika: sistema specnaza GRU. Minsk: Harvest. ISBN: 985-13-1692-X El.resurs: <https://avidreaders.ru/book/podgotovka-razvedchika-sistema-specnaza-gru.html>
3. Lebedieva S.Iu. Reaktsiia na stres ta metody yoho podolannia. S. 129 – 138. El. resurs: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol1/14.pdf>
4. Nastanova z psykholohichnoi pidhotovky osobovoho skladu pidrozdiliv sukhoputnykh viisk: navchalno-metodychnyi posibnyk (2012) / za red. H.P. Vorobiova. Lviv: ASV. 430 s.
5. Osodlo V.I., Zubovskiy D.S. (2020) Indyvidualno-psykholohichni chynnyky posttravmatychnoho zrostantnia uchasnykiv boiovykh dii na skhodi Ukrainy / Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal: Zbirnyk naukovykh prats. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 1 (13). S . 157 – 175. DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).10](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).10)
6. Osodlo V., Zubovsky D. (2020) Psychological aspects of armed conflicts Psychological Characteristics of Hybrid Warfare / Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej / Redakcja naukowa: Piotr Pacek, Mariusz Antoni Kamiński, Dorota Merecz. Warszawa. P. 26-39. ISBN 978-83-944423-2-3
7. Popovskih P.YA. (1991) Podgotovka vojskovogo razvedchika.: P.YA. Popovskih, A.V. Kukushkin, V.N. Astanin, P.F. Yurchenko, V.M. Savost'yanov. Moskva: VoenizdatVoenyzdat.
8. Serhii Kuzovkov (2020). Splanuvaty, pidhotuvaty, vykonaty! Praktychni rekomendatsii rozviduvalnym pidrozdilam za dosvidom uchasti v ATO, OOS. Kyiv : TsK "KOMPRYNT". 130 s.
9. Smirnov B.A., Dolgoplova E.V. (2007) Psihologiya deyatel'nosti v ekstremal'nykh situatsiyah. Xar'kov: Gumanitarnyj Centr. 276 s.

10. Taras A.E. (2018) Sputnik razvedchika: prakticheskoe posobie. Minsk: Harvest. 352 s. ISBN: 978-985-18-4398-I.
11. Shevchenko V. Ye., Kotuza A. S. (2010) Suchasni orhanizatsiino-metodychni aspekty psykhoфизиологічного супроводу особового складу вишкыkh spetskontyngentiv: Monohrafiia. Kyiv: Naukovyi svit. 356 s.

The Author

Тіутіуннік Лілія Леонтиівна
Postgraduate Student,
Department of Social Sciences,
Humanitarian Institute,
the National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8480-0475>
E-mail: liliya_nuou@ukr.net

Abstracts

ЛІЛІЯ ТІУТІУННИК. Психологічні особливості професійної діяльності фахівців розвідувальних підрозділів.
У статті здійснено теоретичний аналіз сучасних українських і зарубіжних досліджень, у яких проаналізовано основні вимоги до особистості фахівця військової розвідки та його професійної діяльності. Установлено основні стрес-чинники, які впливають на розвідників під час перебування в умовах підвищеного ризику, та їх значимі психологічні якості, які є чинниками високої результативності й ефективності виконання бойових завдань. Визначено основні психологічні вимоги до рівня розвитку когнітивної, емоційно-вольової і поведінкової сфер розвідника з урахуванням професійної специфіки діяльності. Уточнено, якими професійними якостями мають володіти розвідники та їхній психологічний профіль. Визначено переважні функціональні стани, які можуть виникати під час виконання бойових завдань на різних етапах професійної підготовки. Констатовано, що стресостійкість розвідника – це комплексна властивість фахівця, яка забезпечує його оптимальне функціонування в емоційно складних умовах з мінімальними наслідками для свого психофізіологічного здоров'я з урахуванням впливу чинників професійного стресу в умовах бойової діяльності. Обґрунтовано необхідність та можливі етапи

превентивного формування високого рівня стресостійкості розвідників з метою підвищення їхньої резилентності до психотравмуючих чинників. Розкрито перспективні напрями формування у особового складу розвідувальних підрозділів високого рівня стресостійкості, підтримання максимальної бойової ефективності кожного розвідника та мотивації до професійної діяльності. Запропонований погляд на специфіку професійної діяльності розвідника дає змогу підготувати висококваліфікованого фахівця з достатнім рівнем резилентності до стресу та високою здатністю до самовдосконалення, самоконтролю та саморегуляції.

Ключові слова: розвідувальні підрозділи, розвідники, військова розвідка, бойові умови, стресостійкість, психологічні чинники стресостійкості.

ЛИЛИЯ ТЮТЮННИК. Психологические особенности профессиональной деятельности специалистов разведывательных подразделений. В статье осуществлен теоретический анализ современных украинских и зарубежных исследований, в которых проанализированы основные требования к личности специалиста военной разведки и его профессиональной деятельности. Установлены основные стресс-факторы, которые влияют на разведчиков во время пребывания в условиях повышенного риска и их значимые психологические качества, которые влияют на результативность и эффективность выполнения боевых задач. Определены основные психологические требования к уровню развития когнитивной, эмоционально-волевой и поведенческой сфер разведчика с учетом профессиональной специфики деятельности. Уточнено, какими профессиональными качествами должны обладать разведчики и их психологический профиль. Определены преимущественные функциональные состояния, которые могут возникать при выполнении боевых задач на разных этапах профессиональной подготовки. Констатировано, что стрессоустойчивость разведчика – это комплексное свойство специалиста, которое обеспечивает его оптимальное функционирование в эмоционально сложных условиях с минимальными последствиями для своего психофизиологического здоровья с учетом влияния факторов профессионального стресса в условиях боевой деятельности. Обоснована необходимость и возможные этапы превентивного формирования высокого уровня стрессоустойчивости разведчиков с целью повышения их резилентности к психотравмирующим

факторам. Раскрыты перспективные направления формирования у личного состава разведывательных подразделений высокого уровня стрессоустойчивости, поддержания максимальной боевой эффективности каждого разведчика и мотивации к профессиональной деятельности. Предложенный взгляд на специфику профессиональной деятельности разведчика позволяет подготовить высококвалифицированного специалиста с достаточным уровнем резилентности к стрессу и высокой способностью к самосовершенствованию, самоконтролю и саморегуляции.

Ключевые слова: разведывательные подразделения, разведчики, разведка, боевые условия, стрессоустойчивость, психологические факторы стрессоустойчивости.

LILIJA TIUTIUNNYK. **Psychologiczne cechy aktywności zawodowej specjalistów jednostek wywiadu.** W artykule zrealizowano teoretyczną analizę współczesnych badań ukraińskich i zagranicznych naukowców, w których przeanalizowano główne wymagania do osobowości fachowca wojskowego wywiadu i jego działalności zawodowej. Ustalono główne czynniki stresowe, wpływające na wywiadowców podczas przebywania w warunkach podwyższonego ryzyka oraz ich znaczące cechy psychologiczne, które są czynnikami wysokiej skuteczności i efektywności wykonania zadań bojowych. Określono podstawowe wymagania psychologiczne dotyczące poziomu rozwoju sfery poznawczej, emocjonalno-wolitionalnej i behawioralnej wywiadowcy z uwzględnieniem zawodowej specyfiki działalności. Doprecyzowano, jakie kwalifikacje zawodowe powinni mieć wywiadowcy oraz ich profil psychologiczny. Zidentyfikowano przeważające stany funkcjonalne, które mogą wystąpić podczas wykonania zadań bojowych na różnych etapach szkolenia zawodowego. Skonstatowano, że odporność na stres wywiadowcy to kompleksowa właściwość fachowca, która zabezpiecza jego optymalne funkcjonowanie w trudnych emocjonalnie warunkach z minimalnymi konsekwencjami dla jego zdrowia psychofizjologicznego, z uwzględnieniem wpływu czynników stresu zawodowego w warunkach działalności bojowej. Uzasadniono konieczność i możliwe etapy prewencyjnego kształtowania wysokiego poziomu odporności na stres wywiadowców w celu zwiększenia ich rezyliencji na czynniki psychotraumatyczne. Opisano perspektywiczne kierunki kształtowania u składu osobowego pododdziałów zwiadowczych wysokiego poziomu odporności na stres, utrzymanie maksymalnej skuteczności bojowej każdego wywiadowcy i motywacji do działalności zawodowej. Zapro-

ponowane spojrzenie na specyfikę działalności zawodowej wywiadowcy daje możliwość przygotować wysoko wykwalifikowanego specjalistę o wystarczającym poziomie odporności na stres i wysokiej zdolności do samodoskonalenia, samokontroli i samoregulacji.

Słowa kluczowe: *pododdziały zwiadowcze, wywiadowcy, wywiad wojskowy, warunki bojowe, odporność na stres, psychologiczne czynniki odporności na stres.*

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.05

Olena SHESTOPALOVA,
Tetiana GONCHAROVA

Consideration of clip thinking in aspect of functional asymmetry of the brain

OLENA SHESTOPALOVA, TETIANA GONCHAROVA. **Consideration of clip thinking in aspect of functional asymmetry of the brain.** *The article provides a justification for the relevance of the study of clip thinking in the aspect of functional asymmetry of the brain. Today there are significant changes in the cognitive style of perception and processing of new information by modern youth due to the active usage of various gadgets. Such changes significantly affect the peculiarities of working with educational information in applicants for secondary special and higher education. The authors give a decisive role in these changes to the factor of functional asymmetry of the brain, which depends on the features of cognitive activity in this aspect. The article analyzes modern research on this issue, in particular, the content and relationship of the concepts of "functional asymmetry of the brain" and "clip thinking". There is presented empirical study, as a result of which it was found that the activity of the right frontal part of the brain dominates in the perception of information with the majority of respondents. Also, it was found that the so-called "clip*

thinking" is inherent in less than half of the subjects. Basing on the experimental study, there have been determined correlations between this type of thinking and the corresponding cognitive style, and the activity of the right frontal part of the brain.

Key words: *functional asymmetry of the brain, thinking, clip thinking, cognitive style, modern youth.*

Introduction. Modern scientists in the field of brain neurophysiology emphasize the changes in cognitive abilities that occur in young people due to the active use of various gadgets in the process of obtaining new information. These changes indicate the formation of a new type of thinking, namely, clip thinking. The proposed type of thinking, in the context of traditional educational models, significantly affects the educational activities of students, and accordingly, the quality of the formation of the level of professional training and others.

Assimilation of information obtained in the educational process is associated with functional asymmetry of the brain and autonomic constitution, which directly affect the organization of educational activities and mental capacity of students. They determine the features of perception, memory, the emotional sphere of man, the strategy of his thinking. Knowing the type of interhemispheric asymmetry, you can predict what difficulties may await the student during training.

But, unfortunately, in the conditions of mass education, these features of functional asymmetry are almost not taken into account. That is why we consider it appropriate and necessary to investigate which activity of the cerebral hemispheres is associated with clip thinking, and in accordance with the results to ensure compliance between the functional capabilities of the body to the requirements provided by educational institutions.

The purpose of the article is to identify the relationship between clip thinking and the activity of a part of the brain.

Task: 1. To consider features of functional asymmetry of a brain.

2. Analyze the available views on the physiological basis of clip thinking.

3. Experimentally test the assumptions about the relationship between clip thinking and the activity of a part of the brain.

Theoretical review of the research problem. First of all, it is necessary to point out the concept and functional asymmetry of the brain. In modern science, the functional asymmetry of the brain is understood as its complex property, which expresses the difference in the distribution

of neuropsychological functions between his right and left hemispheres. Functional asymmetry, according to N. N Bragina (1988), is one of the factors that determines the process of adaptation to environmental changes, susceptibility to disease, the ratio of objective and subjective indicators of health, the organization of effective work and study. According to modern neuropsychology and psychophysiology, the left hemisphere of the human brain specializes in performing verbal symbolic, right - spatial, figurative functions, which mediates the asymmetry of human mental activity. The dominance of the left hemisphere of the brain, according to O. O Andronikova (2011), is associated with high motor activity, purposefulness, rationality. A person with a more active right hemisphere is more sensitive, prone to contemplation, slow and talkative.

Consider scientific ideas about the representation of cognitive processes depending on functional asymmetry. For example, T. G. Wiesel (2005) notes that mental activity is carried out through the work of various intermodal combinations: auditory-visual, visual-tactile, tactile-olfactory, and others.

In the cognitive process, as proved in his study N. P. Rebrov (2004), the right hemisphere implements the processes of deductive thinking, while the left hemisphere mainly provides the processes of inductive thinking. Accordingly, the left hemisphere is a leader in the implementation of abstract, symbolic intellectual activity. Right - dominates the implementation of concrete-image thinking and emotional activity and processes information faster than the left. As you can see, depending on external conditions, each individual has the same potential to include in the processing of information or the right or left hemisphere. However, for the most part, there is a dominance of one of them.

According to L. S. Tsvetkova (2009), thinking is realized using functional systems located in the frontal lobes of the brain. Their significance - the implementation of analytical and synthetic activities, the removal of causal relationships, generalizations and differences in the phenomena of reality. Thanks to these parts of the brain, a person is aware of himself and his actions, programs, regulates and controls them.

B. L. Liver (2000) believes that thinking is a reflection of the peculiarities of mental processes, which depend on the type of functional organization of the cerebral hemispheres. In this regard, the scientist identifies two metastructures of cognitive activity:

1) Synoptic (from the Greek "Synopsis", which means a holistic process) style in which the dominant part of the brain, which is responsible for the

holistic perception of information. It is characterized by polyindependence, polysensitivity, arbitrariness, globality, inductance, abstractness, digital thinking, impulsiveness.

2) Ecthenic ("ectasia" - a process consisting of many specific elements) style - dominated by the left hemisphere, which is responsible for analyzing information. The style is characterized by polydependence, polysensitivity, consistency, detail, deductiveness, analysis, specificity, analog thinking, aggravation, reflectivity.

A continuation of this idea can be considered the assumptions of K. Basinger (1999) on the features of cognitive functions in combination with the activity of a part of the brain. Accordingly, the scientist identifies four main styles, each of which is due to the activity of a particular part of the brain, namely: parieto-occipital left part of the brain specializes in habitual and stereotyped thinking; parieto-occipital right part of the brain provides emotional tone, reflects and establishes harmony, including harmonious relations between people; frontal left part of the brain is associated with structural analysis, provides priorities in logical thinking and mathematics; frontal right part of the brain is associated with internal images, metaphorical thinking, imagination and expressiveness. It is this classification that we will use later in our study.

As we see, the study of thinking is still one of the most difficult problems in psychology today. The concept of higher mental functions assumes the main role of thinking, because it is a means of merging them into a single functional system. In addition, thinking is least locally represented in the brain.

Now let's move on to consider the basic concepts and theories concerning the laws and mechanisms of so-called clip thinking. It should be noted that there are still discussions among scientists and there is no consensus on the definition of this concept. Because, the most important question remains unresolved, to which mental process belongs the phenomenon of clip thinking: attention, perception, thinking, memory, consciousness, or is it a certain integrative function of short-term memory?

One of the first to initiate the study of this type of thinking was M. McLuhan (2013), which explores the problem of globalization and the development of modern information technology, proposing a new type of perception of space (visual), which replaces the traditional (acoustic). Especially important for our study is that the identified types of perception of space, the scientist tries to explain through neurophysiology, namely the binary opposition of the cerebral hemispheres. Namely, the acoustic

type, which is inherent in a society with a dominant oral communication, is associated with the right hemisphere, and visual, characteristic of a society with a developed written culture, is associated with the left hemisphere. Thus, the emergence of clip thinking is associated with the activity of the left hemisphere.

Also, among the first was the futurologist E. Toffler (2010), who identified the concept of clip thinking and "clip culture", understood it as a fragmentary-mosaic nature of ideas about the world that arise in regular consumers of audiovisual electronic information in terms of its demassification. The scientist connects the emergence of clip thinking with the development of the information society, which becomes the main form of perception, it is a natural protective reaction of the body to a large amount of information.

K.G. Frumkin continues this idea (2010), which understands clip thinking as a vector in the development of human relations with information. Characterized by the ability to quickly switch between disparate semantic fragments, but the inability to perceive long and homogeneous information.

In domestic literature, clip thinking first appears in the works of F.I. Girenko (2014), which compares it to creative thinking, which in itself cannot be systemic. That is, clip thinking is fast, fragmentary, there is a lot of emptiness, and this emptiness is the basis of freedom, mobility, creativity of each individual. The emergence of this type of thinking is inevitable, given the changes taking place in the modern world, and when a person needs to be able to respond to the large amount of information that comes to him every day.

Thus, this group of scientists explains clip thinking as a special type of relationship with information. However, the most interesting, in our opinion, is the opinion of some scientists who believe that the term "thinking" should not be combined with the term "clip", because in the so-called clip thinking, the brain operates on a shortened scheme: attention - short-term memory. The main forms of thinking: concepts - judgments - reasoning - inference are not formed by obtaining information in the form of images, fragments and short texts (G. V. Akimenko, T. M. Mikhailova, 2017; A. B. Feldman, 2014).

Thus, we assume that in the situation of operating with clip images, a person does not use mental operations related to the analytical activity of the brain. This disrupts the sequence of preservation of conscious information, because there is no deep penetration into the essence of understanding,

comprehension, evaluation, formation of attitudes to the information perceived by sensory systems. That is why scientists believe that clip thinking is more in line with the process of perception than thinking.

We find confirmation of this opinion in the interpretations of some scientists. For example, N. V. Azarenok (2009), by clip thinking means the peculiarity of a person to perceive the world through a short, bright message, embodied in the form of a video clip or TV news.

T.V. Semenovskiy (2013), in turn, which interprets clip thinking as "the process of displaying many different properties of objects without taking into account the relationships between them, characterized by fragmentary information flow, high speed switching between parts, fragments of information, lack of a holistic picture perception of the world around".

They are joined by D.A. Gorlach (2016), which understands clip thinking as a mental phenomenon characterized by a fragmentary model of information perception, in which the process of displaying objects occurs without in-depth sequential demarcation and combination, superficially and illogically, with rapid unsystematic switching.

We find a similar opinion in V. Kuznetsov (2004), who believes that the bearers of clip thinking do not need a critical assessment of the information received, because the main feature of this phenomenon is "observation instead of reasoning." That is, a person with clip thinking does not have enough strength to comprehend the flow of information, especially to know their meaning.

So, summarizing the above, the term "clip thinking" we will understand the process of perception of the laws of the world, without taking into account the relationship between them, characterized by fragmentary information flow, illogicality, complete heterogeneity of data.

As we can see, he does not have a single opinion about the psychological nature and psychophysiological basis of clip thinking. That is why the task was to conduct a pilot study to identify the relationship between clip thinking and functional asymmetry in the brain, which leads to a certain style of thinking.

Results of the research. The empirical research was carried out on the basis of Kryvyi Rih State Pedagogical University, with students of the following faculties: preschool and technological education (53 people), psychological and pedagogical (29 people), natural sciences (9 people) faculties and the Faculty of Ukrainian Philology (3 people). The total sample size was 94 people, with an average age of 21.5 years.

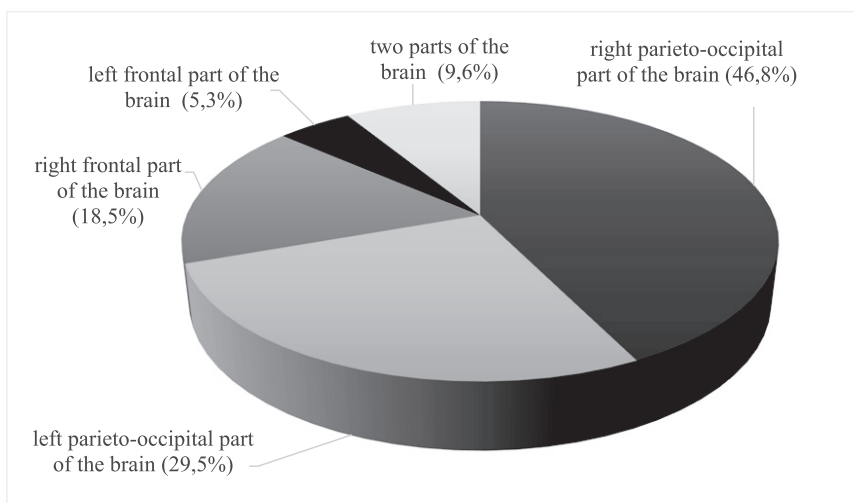

Fig.1. Distribution of the obtained data by the method of K. Basinger

Two diagnostic tools were used to establish the relationship between clip thinking and a certain type of brain activity.

The first is the method of "Assessment of thinking styles" (K. Basinger), aimed at an approximate study of the activity of different areas of the brain in a particular form of thinking ((K. Basinger, 1999). The questionnaire consists of 64 statements, to which the subject must answer to what extent they are inherent in him (in full, in part or not at all). For each of the options, a certain score is accrued, and the obtained quantitative data is used to construct a histogram that can be interpreted. The obtained diagnostic results are presented on Fig. 1.

As we can see, according to Fig. 1, the right parieto-occipital part of the brain, which provides emotional tone, harmonious development of personality and features of relationships with others, was dominant in the vast majority of subjects (46.8%). This indicates that these are creative students who have a developed intuition, attentive to others, to their intentions, feelings and non-verbal manifestations.

Also, the share of students with high activity of the left parieto-occipital part of the brain, which specializes in habitual and stereotyped, in accordance with established practice, thinking (29.5%), was sufficiently represented. These subjects have a style in which a person tends to clearly follow the instructions, constantly structure and organize information. They are very consistent in performing any actions and prefer written communication.

The right frontal part of the brain, which is associated with internal images, metaphorical thinking, imagination and expressiveness, was dominant in only 8.5% of subjects. This indicates that these students have well-developed visual-spatial functions, they are able to holistically perceive pictures, situations, things, distinguishing them from many other objects. Also, their speech is characterized by metaphors, figurative explanations.

The situation is similar to the activity of the left frontal part of the brain, which is associated with structural analysis and provides priorities in logical thinking. It appeared as the most active, only in 5.5% of subjects. These students are characterized by developed analytical skills, the ability to easily and thoughtfully make decisions and achieve goals.

It should be noted that 9.6% of the subjects found a style of interaction of the brain, the activity of which is harmoniously combined in the life of students, namely the frontal left and right parts of the brain (1.06%), left parieto-occipital and frontal parts of the brain (2.1%), left and right parieto-occipital parts of the brain (6.4%).

The second diagnostic tool is the test "Diagnosis of clip thinking" (M. B. Litvinova), aimed at identifying a tendency to clip thinking in a particular person (M. B. Litvinova, 2017). The subjects are offered 30 statements and options for answers to them, from which you need to choose the most appropriate. The results are processed according to the key. The number of points indicates the presence or absence of a tendency to clip thinking. The obtained diagnostic results showed that this type of thinking is inherent in only 37% of subjects.

According to the conclusions of M. B. Litvinova (2017), people with clip thinking are characterized by fragmentary perception of information flow, operating with meanings of fixed length, mobility and multichannel perception. Also, they are characterized by high speed and dynamism of information processing, it is easy to simultaneously work with heterogeneous clip information. The description of their cognitive style emphasizes that these individuals are consciously or subconsciously prone to visualized and fragmentary perception of information from the environment. In modern conditions, they are more focused on working with gadgets, Internet resources than with a book. Accordingly, this group better perceives and understands the educational material presented in a visual, figurative format in conjunction with a short text than in a linear, consistent presentation of information. It should be noted.

To establish a connection between clip thinking and a certain type of brain activity, the study used a nonparametric Spearman criterion. The

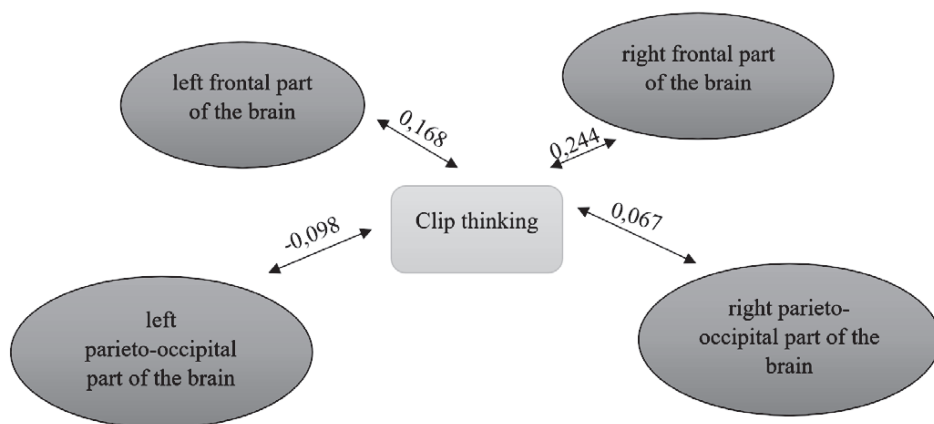

Fig. 2. Scheme of correlations between clip thinking and a certain type of brain activity

Note: correlation at the level of significance $p > 0.05$.

identified statistically significant relationships are presented at 0.

As can be seen from the correlation galaxy, a statistically significant relationship was established between clip thinking and the activity of the right frontal lobe of the brain (0.244). That is, clip thinking is associated with internal images, metaphorical thinking, imagination and expressiveness. Also, as noted by K. Basinger (1999), the proposed part of the brain provides rapid adaptation of man to external conditions, innovations. A person with a dominant right frontal part is attentive to new ideas, he has expressive speech, he tends to visualize, highlight the most important among the flow of a large amount of information, is able to find common ground with different people. In our opinion, these properties fully describe the type of personality, which is aimed at rapid adaptation, the creation of a certain personal image in a rapidly changing world. Certainly, this feature does not allow to penetrate deeply into the essence of phenomena and events, to analyze complex texts. Meanwhile, in social terms, such a cognitive style helps to succeed in certain areas of activity. In the works of E. Fromm presents a social type of character, which the scientist called "market-", the so-called market orientation leads to the fact that a person perceives himself as a commodity, and its value depending on the needs of the labor market or demand for certain characteristics. Then a person allegedly imitates the activities of certain specialists: "I am the way they want to see me" Such an attitude requires

superficial awareness, not real competence in a particular field. We assume that the spread of this social type of character envisaged by E. Fromm generates a cognitive style, which requires high speed in navigating the sea of information, but there is no demand for true knowledge. Part of the student youth captures the socio-psychological moods of society, in which there is a devaluation of true deep knowledge, which leads to an increasing tendency in young people to use a style of cognition, which is denoted by the concept of "clip thinking".

Conclusions. The psychological nature and psychophysiological basis of clip thinking is a rather complex and relevant interdisciplinary issue. There are a number of concepts, and more likely empirical assumptions about this problem, but there is still no consensus. As a result of empirical research, the relationship between clip thinking and the activity of the right frontal lobe of the brain was determined, which determines the ability to synthesize, quickly consider information from partial to general, indicates a tendency to perceive the current moment "here and now". These characteristics clearly intersect with the signs of clip thinking. Therefore, the obtained results are to some extent expected. However, our conclusions need further clarification, as a sufficient number of problematic issues have been left out of consideration.

References:

1. Benziger, K. (1999) Thinking Styles Assessment. Retrieved from www.benziger.org/articlesIng/?p30
2. Azarenok, N. V. (2009, October 15) Clip consciousness and its influence on human psychology in the modern world. *Human psychology in the modern world*, 5, 110-112.
3. Akimenko, G. V., Mikhailova, T. M. (2017, June 12) The phenomenon of "clip": identification of the type of cognitive activity. *International research*. 2017, 5, 268-271.
4. Andronnikova, O. O., Antropova, L. K., Kulikov, V. Yu. (2011, June 22) Functional asymmetry of the brain and individual characteristics of a person. *Journal of Siberian Medical Sciences*, 3, Retrieved from <http://www.ngmu.ru/cozo/mos/article/pdf.php?id=489>
5. Bragina, N. N., Dobrokhotova, T. A. (1988) *Functional asymmetries of the person*. Moscow: Medicine, 237 p.
6. Wiesel, T. G. (2005) *Fundamentals of neuropsychology*. Moscow: Astastrel, 384 p.
7. Girenok, F. I. (2014) *Clip consciousness*. Moscow: Avenue, 249 p.
8. Gorchach, D. (2016, February 17) The phenomenon of "clip thinking" in the context of radicalization of transformations of the information environment. *Bulletin of the Book Chamber*, 5, 45-46.

9. Kuznetsov, V., Kuznetsova, I., Mironov, V., (2004) Philosophy. Moscow: INFRA-M, 512 p.
10. Liver, B. L. (2000) Methods of individualized foreign language learning taking into account the influence of cognitive styles on the process of its assimilation (PhD thesis). Retrieved from <https://www.disscat.com/content/metodika-individualizirovannogo-obucheniya-inostrannomu-yazyku-s-uchetom-vliyaniya-kognitivn>
11. Litvinova, M. B. (2017, April 24) Experience in diagnosing clip thinking. Pedagogical sciences, №76, P.140-145.
12. McLuhan, M. (2013) The Gutenberg Galaxy: The Formation of the Printer Man. Moscow: Academic project, 496 p.
13. Rebrova, N. P. (2004) Interhemispheric asymmetry of the human brain and mental processes. St. Petersburg: Speech, 96 p.
14. Semenovskikh, T. V. (2013, February 18) "Clip thinking" is a modern phenomenon. Optimal communications. Retrieved from <http://jarki.ru/wpress/2013/02/18/3208/>
15. Toffler, E. (2010) The third wave. Moscow: AST, 800 p.
16. Feldman, A. B. (2014, May 04) Clip thinking. Retrieved from <https://nk-tv.com/65930.html>
17. Frumkin, K. G. (2010) Clip thinking and the fate of a linear text. Ineternum, 1, Retrieved from https://web.archive.org/web/20120621080523/http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm#
18. Tsvetkova, L. S. (2009) Brain and intellect. Violation and restoration of intellectual activity. Moscow: Education, 255 p.

Authors

Shestopalova Olena
*Candidate of Psychological Sciences,
Docent, Associate Professor,
Department of Practical Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3401-1790>
E-mail: shestopalovaolena50@gmail.com*

Goncharova Tetiana,
*PhD Student, Department
of Practical Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-7466-5174>
E-mail: tetyana.goncharova@kdpu.edu.ua*

Abstracts

ОЛЕНА ШЕСТОПАЛОВА, ТЕТЯНА ГОНЧАРОВА. **Розгляд кліпового мислення в аспекті функціональної асиметрії мозку.** У статті обґрунтовано актуальність дослідження кліпового мислення в аспекті функціональної асиметрії головного мозку. Сьогодні відбуваються суттєві зміни у когнітивному стилі сприймання та опрацювання нової інформації у сучасній молоді унаслідок активного використання різноманітних гаджетів. Саме такі зміни суттєво впливає на особливості роботи із навчальною інформацією у здобувачів середньо-спеціальної та вищої освіти. Вирішальну роль у цих змінах автори надають чиннику функціональній асиметрії головного мозку, від якого залежать особливості пізнавальної активності в зазначеному аспекті. У статті проаналізовано сучасні дослідження з вказаної проблематики, зокрема зміст та співвідношення понять «функціональна асиметрія мозку» та «кліпове мислення». Представлено результати емпіричного дослідження, в результаті якого було виявлено, що у більшості респондентів домінує активність правої лобової частини мозку, при сприйманні інформації. Також, виявлено, що так зване «кліпове мислення» властиве менш, ніж половині досліджуваних. Встановлено статично-значущий зв'язок між цим типом мисленням та відповідним когнітивним стилем, та активністю правої лобової частини головного мозку.

Ключові слова: функціональна асиметрія мозку, мислення, кліпове мислення, когнітивний стиль, сучасна молодь.

ЕЛЕНА ШЕСТОПАЛОВА, ТАТЬЯНА ГОНЧАРОВА. **Рассмотрение клипового мышления в аспекте функциональной асимметрии мозга.** В статье обоснована актуальность исследования клипового мышления в аспекте функциональной асимметрии головного мозга. Сегодня происходят существенные изменения в когнитивном стиле восприятия и обработки новой информации, у современной молодежи, вследствие активного использования различных гаджетов. Именно такие изменения существенно влияют на особенности работы с учебной информацией у получающих средне-специальное и высшее образования. Решающую роль в этих изменениях авторы придают фактору функциональной асимметрии головного мозга, от которой зависят особенности познавательной активности в указанном аспекте. В статье проанализированы со-

временные исследования по указанной проблематике, в том числе, сущность и соотношение понятий «функциональная асимметрия мозга» и «клиповое мышление». Представлены результаты эмпирического исследования, в результате которого было выявлено, что у большинства исследуемых студентов преобладает активность правой лобовой части мозга, при восприятии информации. Так же, выявлено, что так называемое «клиповое мышление» свойственно менее, чем половине испытуемых. Установлено статически значимую связь между этим типом мышления и соответствующим когнитивным стилем, и активностью правой лобной части головного мозга.

Ключевые слова: функциональная асимметрия мозга, мышление, клиповое мышление, когнитивный стиль, современная молодежь.

OŁENA SZESTOPAŁOWA, TETIANA HONCZAROWA. Analiza myślenia klipowego w aspekcie asymetrii funkcjonalnej mózgu.

W artykule uzasadniono aktualność badania myślenia klipowego w aspekcie asymetrii funkcjonalnej mózgu. Obecnie w poznawczym stylu percepcji i przetwarzania nowych informacji u współczesnej młodzieży zachodzą znaczące zmiany, spowodowane aktywnym wykorzystywaniem różnych gadżetów. Takie zmiany znacząco wpływają na specyfikę pracy z informacjami edukacyjnymi u kandydatów na średnie kształcenie specjalne i wyższe. Decydującą rolę w tych zmianach autorzy przypisują czynnikowi funkcjonalnej asymetrii mózgu, od którego zależą cechy aktywności poznawczej w danym aspekcie. Artykuł analizuje współczesne badania dotyczące danego zagadnienia, w tym treść i związek pojęć „funkcjonalna asymetria mózgu” i „myślenie klipowe”. Przedstawiono wyniki badania empirycznego, w wyniku którego stwierdzono, że u większości badanych w percepcji informacji dominuje aktywność prawego płata czołowego mózgu. Stwierdzono również, że tak zwane „myślenie klipowe” jest charakterystyczne dla mniej, niż połowy badanych. Odnotowano statystycznie istotny związek między tym sposobem myślenia a odpowiadającym mu stylem poznawczym, a aktywnością prawego płata czołowego mózgu.

Słowa kluczowe: funkcjonalna asymetria mózgu, myślenie, myślenie klipowe, styl poznawczy, współczesna młodzież.

2.

PHILOSOPHY OF MAN, SOCIETY AND CULTURE: THE DIMENSIONS OF THE THIRD MILLENNIUM

FILOZOFIA CZŁOWIEKA, SPOŁECZEŃSTWA I KULTURY: WYMIARY TRZECIEGO TYSIĄCLECIA

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.06

Olena LEVCHENKO,
Tetiana DYAK,
Yuriy HRYTSIUK

The elite of the information society: challenges of modern world

OLENA LEVCHENKO, TETIANA DYAK, YURIY HRYTSIUK. The elite of the information society: challenges of modern world. The article substantiates the importance of forming a new generation of elite of the information society capable of facing the challenges of modern society to meet the needs of various social aspects. In the course of the study, the factors and principles determining the uniqueness of modern society are revealed. The post-industrial society is characterized by the availability of modern information resources and technologies, as well as developed information structure, where necessary information resources are constantly updated. The essential features, regularities of formation and functioning, role and main tasks of the new elite are analyzed. The problem of elite influence on the policies of governments of different levels is studied. The elite is determined to play a key

role in the formation and development of social strata, which perform managerial functions significant for individual citizens and the country as a whole. A distinctive feature of the new elite is possession of information and knowledge, not material values. Its influence is due to scientific competence and the position of a leader in commercial, political and scientific institutions. Therefore, capital as the main constituent of influence is replaced by knowledge. Intelligence, information and knowledge are proven to be important factors of both technological progress and social self-determination. Moreover, the key for society development task of the new elite is integration of two polar social classes, the intellectual class and unskilled workers. Thus, modern education system, which combines studying the aspects of information activities and traditional research issues, should provide the basis for the formation of the new elite.

Keywords: *information society; elite; information; knowledge; leader; power.*

Introduction. The 21st century can be described as an era of innovation, change, intelligence, and globalization, which requires acquisition and development of basic competencies in information, communication, intellectual, legal and social spheres of public life. The ways of learning something new are changing fundamentally and hence knowledge itself, which is necessary for a modern person. Modern information society, requires significant changes in the fields of science and education, and therefore the formation of multifunctional, interdisciplinary core competencies. It is the society of global communication, where the use of information and communication technologies in management becomes open and dynamic, with developed operational feedback and reduced time for coordination and making management decisions (Poyasok & Besspartochna, 2015, p. 32). Thus, the society requires modern students to form competencies that can provide the basis for such abilities as competitiveness, purposefulness, independent decision-making, development of different approaches to the implementation of the action plan, as well as forecasting and comprehensive analysis of problem situations. Solving this problem requires permanent reforming and restructuring of the existing education system. Creating a new world or reformatting the old civilization is the main objective of learning. It is about both transferring knowledge, and the ability to use it properly. Hereafter, inability to manage economy and technology is not caused

by the lack of the necessary knowledge, but by the lack of those people who can solve problems on the basis of knowledge in both crisis and anti-crisis periods.

Therefore, the purpose of the research is to study the essential features, role and main tasks of the elite in the information society in order to determine the moral and ethical direction of its further development. Consequently, the main tasks of the research are identified as follows: to study the main characteristics and principles that determine the uniqueness of modern society on the basis of empirical data; to identify the factors of transformation that strengthen the position of the information society; to elicit the features of the new elite; to analyze the influence of the elite in determining the policy of governments in regulating the global world.

A number of scientific methods are applied to reveal various aspects of the phenomenon of the elite. These methods include as follows: the system method, which allows defining the elite as one of the elements of the political system endowed with its inherent functions, and information exchange between the society and elite; the structural-functional method that allows determining the structural elements of the elite; the synergetic method, which enables considering the elite from the prism of the theory of universal patterns of development of complex self-regulating dynamical systems; the method of analysis and logical generalization, which is used in the selection of materials for research to formulate practical recommendations for formation, development and functioning of the elite.

Literature review. The analysis of recent research of the elite suggests that the concept of elite, the laws of its formation and functioning have been the subject of research at different time periods, from ancient China, Greece and Rome to the present time. From French *elite* is translated as the best, chosen or selected part. In political and sociological theory, it is a small group of people who control a disproportionate amount of wealth or political power. Thus, this concept refers to the leading segments of society that guide social progress as a whole.

The ideas of social stratification, i.e. the division of society into *upper* and *lower* classes, *aristocracy* and *commoners*, find their justification in the works of Confucius, Plato, Aristotle, T. Aquinas, N. Machiavelli, and T. Carlyle. Modern vision of the theory of elites was formed in the late nineteenth and early twentieth century, when the first concepts of elites were presented in the writings by V. Pareto, G. Mosca, and R. Michels. They consider the main characteristics of the elite to be as follows:

distinguishing features inherent in the representatives of the elite; relationships within the elite and with the masses; education, functions and the role of the elite in society. The term *elite* was coined by an Italian scientist V. Pareto, who defined it as a chosen group of people, the highest members of society, whose exceptional qualities give them power and glory (Mandziy, 2012). Prominent philosophers F. Nietzsche and M. Berdyaev described elite thinking as an opportunity given to man by God to improve himself in the process of life. J. K. Galbraith noted that 'the elite are supposed to be all those who bring special knowledge, talent and experience in the process of group decision-making' (Galbraith, 2004). According to D. Bell's concept of post-industrial society, the class division is based on the principle of knowledge and qualifications, and, therefore, the main classes are professionals (scientists, engineers), technicians, semi-skilled employees, and unskilled laborers. The ruling class of post-industrial society, the elite, consists of gifted people of all walks of life (Bell, 1967).

Results and discussions. E. Rohovskiy in *The USA: the Information Society (Economy and Politics)* asserts that the main characteristics of the information society are the accessibility of information resources necessary for professional activities or personal purposes, the availability of modern information technologies and means of communication, as well as creation of a developed information structure that enables constant updating of information resources necessary for social, economic, and scientific and technological development (Rohovskiy, 2008).

Complex transformational processes associated with a new stage of civilization development inevitably contain an ideological component, so the issue of choosing the moral and ethical direction of further development of our society becomes especially important. We can identify the following five basic principles that determine the uniqueness of modernity: individualism, differentiation, rationality, economism, and mass expansion. These principles reflect the capabilities and limitations of individuals in the modern world and outline contours of the environment that issues special demands on the individual and takes the form of a challenge. This circumstance became especially relevant during the pandemic. One of the most important manifestations of this challenge, which directly affects all social entities, is *massification*, i.e. entering the sphere of social activity of the masses.

These trends originated a long time ago, but today they are becoming the factors stimulating intensification of the search for the

solution to the problem posed by world development: how to proceed? Therefore, modern processes of transformation strengthen the position of the information society, in which the key role belongs to intelligence, information and knowledge. Nowadays, intellectual and information resources and knowledge are taking a leading position in life strategies and social practices of social entities. Thus, the problem of the elite arises as a problem of regulating the global world.

In our country, as in other countries, the elite plays a key role in the formation and development of social strata that participate in the preparation and adoption of important management decisions affecting the fate of individuals and the country as a whole.

It is important that over the past twenty years, despite the current state of affairs, society has asserted the certain idea that the basis of power is not status, but man's real ability to creative activity, and also to absorbing, processing and producing information and knowledge.

Among the characteristic features of the new elite we can identify several fundamental peculiarities. First of all, the main property that allows the representatives of the elite to occupy main positions is not visible tangible things such as land and capital, but information and knowledge; hence, the elite as the emerging ruling class is not as closed and homogeneous as the agrarian and industrial elites. It is not an aristocracy either, although this social group is replenished mainly by wealthy strata of society.

Secondly, its influence is due to the leader's position in business, political and scientific institutions. Accordingly, the technocratic class prevailing in the post-industrial society is represented by government bureaucracy, professional experts and technostructure, i.e. people involved in the process of formation and management of information flows. Since different social institutions are closely interrelated, belonging to technocrats is determined by the individual's ability to absorb information and generate new knowledge, although the position of professionals corresponds more to their scientific competence than their hierarchical power.

Finally, the new society is able to become less egalitarian than the previous (authoritarian), because capital as a factor of influence and power is replaced by knowledge. In contrast to labour, they are a rare factor of production that is in huge demand with limited supply.

However, this position does not cover all aspects of the problem. Although the two main social groups of industrial society, the working

class and industrial capitalists, have suffered significant destruction today, the current process does not lead to a homogeneous social structure, but rather to a phase of sharp polarization based on previously insignificant features. Substitution of money capital by intellectual one did not change the essence of the matter, as some society members have a scarce production resource, and some do not. Therefore, although a modern worker is better educated and trained, he has not taken an equal position with his opponent, the employer, yet.

The inconsistency of the information-post-industrial social structure shows that the class of technocrats is opposed by the class of performers and the alienated class consisting of representatives of endangered professions, members of closed regional communities, etc. In this context, the transition from the industrial society to the post-industrial one can be seen as a 'transition from a society of exploitation to a society of alienation' (Touraine, 1971, p. 95).

Thus, we can argue about the emergence in the post-industrial or, as it is now called, post-economic society, two fully formed poles of social confrontation. On the one hand, it is the upper class, whose representatives usually come from wealthier and well-educated family backgrounds who profess intellectual and cultural values and are employed in high-tech industries, and own or freely dispose of necessary means of production. That is, they either run industrial or service companies or hold senior positions in the corporate or government hierarchy. On the other hand, it is the lower class of the new society, which recruits unskilled workers or immigrants without proper education that is not included in the category of their values. Being motivated mainly by material reasons, they are usually employed in mass production, services, or are temporarily or permanently unemployed. So far, these embryonic social groups cannot be mentioned as an established class, but their significance is due to the fact that they are the poles of social attraction for those who formed the so-called middle class - the mainstay of the industrial society.

E. Toffler claims that today we are on the threshold of a new era - the era of synthesis that is characterized by return to large-scale thinking, the generalization of theory, and the composition of parts of speech into a single whole. Moreover, it is time of *clip culture* dividing our figurative series into small frames. They, in turn, need to be synthesized and create their own image series, which will be the basis of the configurable modular *I* of each individual (Toffler, 2002, p. 86). Someone has to synthesize the real picture of the world and its future development. Therefore, this need

should lead to the emergence of the elite of the modern society - many types of professionals whose main task is integration and synthesis. Representatives of the elite must penetrate into all activities and strata of society to manage the process of its development, which today cannot be carried out using old educational luggage.

The new *Third Wave* civilization cannot function with the outdated elite structure of the *Second Wave*: if the search for the *best* leader were not an illusion, we would solve the problem of inefficiency of political governments within the current political system. But even the *best* leaders today are helpless because they have to work in outdated social institutions. The *Third Wave* civilization requires a completely new type of elite since leaders are dealing with a much more decentralized, diverse society than earlier. Not only future, but also current government are and will be more temporary, collegial and consensual (Toffler, 2002).

The problem of the influence of a narrow circle of people, the elite, on government policies at different levels is the subject of study of many modern scholars. The results of their research can be divided into two categories. Firstly, elites are revealed to control all economic and political processes. In particular, the economic elite is claimed to be a 'superelite of society that runs government behind the scenes'. All other elites only use superelite' hints. All elected or appointed officials are either protégés or members of this category of society. Most often, the superelite *buy* politicians, because they are too busy to hold public office themselves. Moreover, the superelite can consider the public office to be a lower status of their life position. At the same time, the superelite prefer to influence the government indirectly, and money is not always the means (Frankel, 2005, p. 47).

Another view on the role of the economic elite in political life, particularly in the United States, suggests that it influences socio-political processes in the country and government decision-making, but these influences are slightly exaggerated.

Thus, the social boundary that divides the citizens of post-industrial society lies between two opposite groups, each of which is already fully positioned. Moreover, as this society develops, knowledge becomes a significant factor in both technological progress, and in social stratification and social self-determination. Analysis of the role of subjective human qualities in the modern society shows that new power is enclosed in information codes and representative images, around which societies organize their institutions, and individuals build their lives and determine their behaviour; this power is concentrated in human consciousness.

Such representative images are so powerful that today belonging to a particular class is determined not by property status or social origin, but by person's vision of his place in society. P. Drucker assumes that modern 'intellectual workers do not feel that they are exploited as a class' (Drucker, 1999, p. 81). Therefore, the actual post-economic relations develop only among those who consider themselves postmaterialists and behave accordingly. Having reached a certain level of well-being, a person only prepares the initial preconditions for the formation of intellectual and cultural (post-materialist) motivation, but does not necessarily become a post-materialist; by adopting such a system of values and acting in accordance with it, he gets a real opportunity to enter the elite of the new society and achieve a high level of well-being without much effort.

All these factors seem to indicate man's growing potential in the transition to a post-economic society, but this impression is wrong. Obviously, the ability to produce new knowledge distinguishes people from each other to a much greater extent than material wealth; moreover, this ability cannot be instantly acquired as it is largely determined at the genetic level due to intergenerational relations. The more a new upper class absorbs the most decent members of other society strata, the more the potential of the rest will decrease. Reverse migration that was quite possible in the economic (industrial) society, where the entrepreneur became a shopkeeper again after bankruptcy caused by the crisis, in this case is not inevitable, because the knowledge gained can be infinitely improved and is almost impossible to be lost. Therefore, there are already sufficient grounds today to assume that the emerging society will be extremely polarized. And this will cause as acute contradictions as in previous stages of social development.

Conclusions. Thus, the new elite can play an exceptional role in solving important tasks of the modern society. The analysis shows that it should consider the needs and challenges of the information society and respond to them in a timely and adequate manner. The qualitatively new elite is the one that is ready to ensure the implementation of such basic modern principles as individualism, differentiation, and rationality. The elite of the information society aims to develop intellectual and information resources and knowledge, which are system-forming factors of activity and existence of society and the state, and therefore should be used as the most effective means of ensuring national interests and overcoming contradictions in various spheres of state and public activity. In the post-industrial society, the main place is occupied by information

and educational technologies created by professionals with high cognitive, mental and spiritual abilities. Consequently, we need leaders who have critical-thinking skills, and are intellectuals of a high spiritual level, able to perform integration, innovative, cultural and educational functions, since their implementation is not in high demand at the present stage of our society development. Such elite cannot be found by chance, it must be created. And this is the modern educational system that should be its foundation, where the traditional sphere of research of the educational process is filled with the issues of information activities.

References:

1. Bell, D. (1967). Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*, 7, 102-118.
2. Drucker, P. (1999). *Post-Capital Society. A new wave on the East*. Moscow: Academia, 77-86.
3. Frankel, B. (2005). *The Post-industrial Utopians*. Kyiv: Nika-Centre.
4. Galbraith, J. K. (2004) *The New Industrial State*. Moscow: AST.
5. Mandziy, L. (2012) *The Methodology of the Research of Political Elites*. *Bulletin of Lviv University. Philosophic and Political Studies*, 2, (pp.115-121). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2012_2_14
6. Poyasok, T. B. & Bespartochna, O. I. (2015) *Modernization of the Education System in the Information Society*. *Engineering and Educational Technologies*, 3(11). <http://eetecs.kdu.edu.ua>
7. Rohovskiy, E. A. (2008). *The USA: the Information Society (Economy and Politics)*. Moscow: International Relations.
8. Toffler, A. (2002). *The Third Wave*. Moscow: AST.
9. Touraine, A. (1971). *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.

Authors

Olena Levchenko
*Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Head of Department of Applied Linguistics,
Lviv Polytechnic National University,
Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-7395-3732>
E-mail: levchenko.olena@gmail.com*

Tetiana Dyak
Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University,
Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0919-9792>
E-mail: tanyushkadyak@yahoo.com

Yuriy Hrytsiuk
Doctor of Technical Science, Professor,
Software Department, Lviv Polytechnic
National University,
Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8183-3466>
E-mail: grytsyukyura@gmail.com

Abstracts

ОЛЕНА ЛЕВЧЕНКО, ТЕТЯНА ДЯК, ЮРІЙ ГРИЦЮК. **Еліта інформаційного суспільства: виклики сучасності.** У статті обґрунтовано важливість формування нового покоління еліти інформаційного суспільства, спроможної приймати виклики сучасності для забезпечення потреб у різноманітних соціальних аспектах. Вивчено чинники та принципи, що визначають своєрідність сучасного суспільства. Виявлено, що постіндустріальне суспільство характеризується доступністю сучасних інформаційних ресурсів і технологій, а також розвинутою інформаційною структурою, у якій можливе постійне оновлення необхідних інформаційних ресурсів. Проаналізовано сутнісні ознаки, закономірності формування та функціонування, роль та основні завдання нової еліти. Досліджено проблему впливу еліти на визначення політики урядів різного рівня. Встановлено, що еліта відіграє ключову роль у процесі формування і розвитку соціальних верств, які здійснюють значущу для окремих громадян і країни в цілому управлінську діяльність. Відмінною особливістю нової еліти є володіння інформацією і знаннями, а не матеріальними цінностями. Її вплив обумовлений науковою компетентністю та становищем лідера у комерційних, політичних та наукових установах, адже основний фактор впливу, капітал, замінюється знаннями.

Доведено, що інтелект, інформація і знання є вагомими чинниками як технологічного прогресу, так і соціального самовизначення. Ключовим завданням нової еліти є інтеграція сформованих у постіндустріальному суспільстві основних соціальних класів, інтелектуального класу і некваліфікованих робітників, для розвитку суспільства. Зазначено, що новітня освітня система, яка охоплює вивчення аспектів інформаційної діяльності разом з традиційною проблематикою досліджень, повинна стати базисом для формування нової еліти.

Ключові слова: інформаційне суспільство; еліта; інформація; знання; лідер; влада.

ЕЛЕНА ЛЕВЧЕНКО, ТАТЬЯНА ДЯК, ЮРИЙ ГРИЦЮК. Элита информационного общества: вызовы современности. В статье обоснована важность формирования нового поколения элиты информационного общества, способной принимать вызовы современности для обеспечения потребностей в различных социальных аспектах. Изучены факторы и принципы, определяющие своеобразие современного общества. Выявлено, что постиндустриальное общество характеризуется доступностью современных информационных ресурсов и технологий, а также развитой информационной структурой, в которой возможно постоянное обновление необходимых информационных ресурсов. Проанализированы сущностные признаки, закономерности формирования и функционирования, роль и основные задачи новой элиты. Исследована проблема влияния элиты на определение политики правительств разного уровня. Установлено, что элита играет ключевую роль в процессе формирования и развития социальных слоев, которые осуществляют значимую для отдельных граждан и страны в целом управленческую деятельность. Отличительной особенностью новой элиты является владение информацией и знаниями, а не материальными ценностями. Ее влияние обусловлено научной компетентностью и положением лидера в коммерческих, политических и научных учреждениях. Основным фактором влияния, капитал, заменяется знаниями. Доказано, что интелект, информация и знания являются весомыми факторами как технологического прогресса, так и социального самоопределения. Ключевой задачей новой элиты является интеграция сформированных в постиндустриальном обществе основных полярных социальных классов, интеллектуального класса и неквалифици-

рованных рабочих для развития общества. Отмечено, что новая образовательная система, изучающая аспекты информационной деятельности и традиционную проблематику исследований, должна стать базисом для формирования новой элиты.

Ключевые слова: информационное общество; элита; информация; знания; лидер; власть.

OŁENA LEWCZENKO, TETIANA DJAK, JURIJ HRYCIUK. Elita społeczeństwa informacyjnego: wyzwania współczesności.

W artykule uzasadniono doniosłość kształtowania nowego pokolenia elity społeczeństwa informacyjnego, zdolnej przyjmować wyzwania współczesności dla zabezpieczenia potrzeb w rozmaitych aspektach społecznych. Przebadano czynniki i zasady, które decydują o osobliwościach społeczeństwa współczesnego. Stwierdzono, że społeczeństwo postindustrialne charakteryzuje się dostępnością współczesnych zasobów i technologii informacyjnych, a także rozwiniętą strukturą informacyjną, w której jest możliwa stała odnowa niezbędnych zasobów informacyjnych. Przeanalizowano istotne cechy, prawidłowość formowania i funkcjonowania, rolę i główne zadania nowych elit. Zbadano problem wpływu elit na ustalenie polityki władz różnych szczebli. Ustalono, że elity odgrywają rolę kluczową w tworzeniu i rozwoju warstw społecznych, które realizują istotne dla poszczególnych obywateli i całego kraju działania zarządcze. Cechą wyróżniającą nową elitę jest posiadanie informacji i wiedzy, a nie wartości materialnych. Jej wpływ jest uwarunkowany kompetencją naukową i stanowiskiem lidera w instytucjach komercyjnych, politycznych i naukowych, ponieważ główny czynnik wpływu, kapitał, zostaje zastąpiony wiedzą. Udowodniono, że inteligencja, informacja i wiedza są istotnymi czynnikami zarówno postępu technologicznego, jak i społecznego samostanowienia. Zadaniem kluczowym nowych elit w celu rozwoju społeczeństwa jest integracja głównych klas społecznych, klasy intelektualnej i robotników niewykwalifikowanych uformowanych w społeczeństwie postindustrialnym. Zaznaczono, że najnowszy system edukacyjny, obejmujący badanie aspektów działalności informacyjnej wraz z tradycyjną problematyką badań, powinien stać się podstawą ekonomiczną formowania nowych elit.

Słowa kluczowe: społeczeństwo informacyjne; elita; informacja; wiedza; lider; władza.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.07

Julia MAER

Role-based position of a woman in society through the lens of J.S. Mill's and S. de Beauvoir's philosophical ideas: gender inequality issue

JULIA MAER. Role-based position of a woman in society through the lens of J.S. Mill's and S. de Beauvoir's philosophical ideas: gender inequality issue. *In the article role-based positions of a woman in society are considered through the lens of J.S. Mill's and S. De Beauvoir's philosophic ideas. Gender inequality was analyzed from the perspective of Psychology and Philosophy. The history of establishment of notions "gender", "sex", and "gender identity" was irradiated. Feministic theories in philosophy were analyzed.*

Keywords: gender, sex, gender identity, role-based position, feminism, feministic theories, men's and women's personal attributes.

At the modern stage of Psychological and Philosophical science development of the problem of studying of men's and women's gender special aspects threw this issue into sharp relief. The question of "woman

history" studying and her role in society draws attention of scientists more and more often. A lot of scientists have been working on the question of gender differences and searching of explanations for these differences for long time, among which the works by G. Gaimans, M. Mid, H. Thompson, L. Hollingsworth, H. Doich, J. Lampl De Grut, M. Horner, E. Maccabi, K. Jacquelline, N. Khodorov, R. Unger, J. Scott, J. Lorber, L. Repina, R. Hoff, O. Yarska-Smyrnova and others can be highlighted.

However there are many theories told by both male and female scientists which have significant differences in their interpretation. For this reason the purpose of the article is theoretical analyses of perspective to the problem of women's role in society.

The set aim requires fulfillment of the following **tasks**: to analyze the history of notions "gender", "sex", to separate out factors of gender identity establishment, to analyze feministic theories in Philosophy from male and female points of view.

Research timeliness. There have always been some arguments about the role and the mission of a woman. Gender inequality principle which was popular till the 20th century has been established in social life nowadays strongly. Women's rights and duties sharply differed from men's that provoked absence of respect to the woman from male gender and her fear as the main behavior regulator. Although, then-and-now not the only one idea has existed towards this issue and feministic ideas found their place in the scientific world. That is why history of the development of women's role in family and society is timely and important question nowadays.

Exposition of essential material. Gender Psychology is an aspect of psychological knowledge which studies characteristics of gender identity that identify people's social behavior according to their sex or gender belonging. The emphasis in psychological studies of this knowledge field was made on comparative studying of personal characteristics of male and female sex.

One of the main notions of gender psychology is "gender". The word "gender" comes from Greek and means "material medium of inheritance"[4]. For long time psychological aspects which differ men from women were called sex performance. Most of researchers came to the conclusion that the term "gender" had been involved into psychology by the famous psychologist R. Stroller in late 60s of the 20th century. It was he who began to use "gender" for characteristic of psychological, cultural and social aspects of individuals separately from that, which describe biological sex. Stoller emphasized that it was easier to change

person's sex in a surgical way then psychological one, his/her gender identity. In that way, at that period an attempt to separate notions "sex" and "gender" was made on the basis of correlation of natural and social factors [3, p. 88].

Later the American researcher J. Scott described and studied gender in her works. In her studies she emphasized that considering "gender" opposed "sex" with its biological aspect and "natural gender" with its grammatical sense, exact women's and men's differences which form under the influence of social activity of representatives of both sexes should be highlighted which eventually identify patterns of their social behavior[3, p. 90].

"Gender studios" (gender studies) begin to spread in the scientific world mostly in the USA and Canada only in the 1980s. Before that time the notion gender with the meaning we got used to nowadays (proportion of people of different sexes) was unknown and used mostly for description of such grammatical category as "natural gender" [3, p. 88-91].

Up to date the issue of gender is widely spread in psychological studies. It is conditional not only upon reconsidering of the problem of sex relationships although proportion of sexes is perceived as a form of social society organization.

Gender studios, gender studies are the complex of interdisciplinary studies addressed to sex phenomenon in its social dimensions. Central categories are gender, masculinity and femininity, through the lens of which different aspects of social relationships are studied [7, p. 69].

For long time 'gender studies' in scientific works were mostly associated with women or feministic studies, at the same time using the notion "studying of women's problems". In reality the subject of gender studies is not a woman, particularly all the range of social relationships between both sexes (male and female) which is caused by intersexual stratification (differentiation) of society.

Particularly that period when the term "gender" was involved into science cannot be considered as pivot point in studying of gender researches in psychology. One of the first who turned to an issue of that field in his works is G. Geimans who gave not only a scientific review of studying of gender differences between sexes, but described his own views in his famous work "Psychology of a woman" in 1911. Geimans emphasized importance of studying not only female but male psychology. The psychologist pointed out that it is necessary to consider sex of a studied person during data analyzing and differentiating of men

and women according to their temperament by their comparison [4, p. 162-164]. Problems of gender identity and gender socialization were also developed in works by M. Mid. In one of her own works "Growing up on Samoa" she paid her attention to female and intersexual (gender, sexual) routine in primitive societies. By contrast with western cultures, where sex roles were constant, she described some island tribes where male and female roles were significantly changed in comparison with European and American ones. Margaret Mid's study particularly encouraged great debates about principles of gender constructing. Further these works became ones of those which stimulated experimental studies of gender problems, which were also studied by L. Hillingworth, H Doich, J. Lampl De Grut, H. Thompson and others [4, p. 170-178].

Certainly, gender issue tightly connected with studying of human psychology. The famous psychiatrist K. G. Young pointed out that there was no man without some female traits and vice versa. It was Young who involved feminine and masculine archetypes into psychology. So, anima is personification of all feminine psychological tendencies in men's mind, such as feelings and moodiness, sensibility to something irrational, ability to individual love. At the same time animus is masculine part of women's mind, sensible and critical part of it [4, p. 87-90].

Many gender researchers turn to Z. Freud's idea, although it's difficult to consider him as a researcher of this idea. In his works "woman psychology", "Femininity" he emphasized women's development and described his own ideas about narcissism among men and women. It is Freud's ideas which were strongly established in psychological science for long time and confirmed stereotypical perception of a woman [4, p. 90-96].

Further K. Horney criticized Freud's ideas about women. She thoroughly highlighted that all ideas about women mostly came out from masculine narcissism. Horney turned down Freud's thought that "envy to penis" played crucial part in forming of a woman. Instead she pointed out that men suffer from their inability to give a birth i.e. "envy to womb". However, later relationships between gender psychology and psychoanalysis developed controversially, anyway Freud and his theories of psychoanalysis have been considered to be one of the classical way in the studying of woman development until these days.

Gender studies in psychology have moved to a new level of scientific knowledge since 1960s. In a short period of time a lot of scientific works, which described problems of sex differences, were published. Collaborative work "Psychology of sex difference" by E. Maccoby and

K Jacklyn can be found among such works. They made great review of studies and described results, basing on which the confirmation of that men are more aggressive than women was received. N. Khodorov, who made synthesis of psychoanalytical and sociological theories with feminism and M. Horner, who developed program "Coping with fear of success", can be highlighted among bright representatives of this way of studies [6, p. 62-64].

Later studying of gender theory was irradiated in works by the psychologist R. Unger "About redefinition of the notions sex and gender" where she suggested using notion "sex" only for human biological aspects and "gender" for social, psychological, cultural ones. In her point of view, gender and its components (gender norms, stereotypes, roles and identity) can vary from extremely masculine to extremely feminine. Moreover, gender should be considered as a construct independent from biological sex. For instance, a man can behave in some way that is thought to be non-masculine in the particular society, although it doesn't make him less masculine anyhow [12, p. 110-112].

Since the mid 90s of the 20th century gender problem has become more popular in social psychology. Gender study in this field showed that problem of gender inequality between men and women is much deeper than it was earlier and later this problem led to inequality of opportunities for both sexes. The role of culture, stereotypes in forming of ideas about feminine and masculine and their part in creating of barriers for men and women was described in works of many psychologists.. First of all gender research studies the dynamics of change of men's and women's parts in society and culture and also designs a strategy of achievement of practical men's and women's equal opportunities. In the late 90s of the 20th century gender studies became more spread not only in scientific circles, but also spread in academic disciplines. Development of these studies defined both difficulties in understanding of gender and variety of ways in its studying. Understanding of gender as a social construction is very common. Constructing of gender is considered through different cultures, social institutions, and division of labor within this construction. According to this approach gender is understood as a model of social relationships between men and women, which gives not only characteristics to their relationships, but defines their social relationships in social institutions [12, p. 118-121].

On a modern level of science development gender psychology receives more attention from scientists. Experimental studies, theoretical

interpretation of empiric facts, developing of specific gender methods and adaptation of psychological methods for studying of gender problems are held. Also more and more scientific articles, textbooks, study guides based on gender studies are published. Introduction in practice of the results of gender studies has begun. On this level of science development gender psychology is developing towards studying of sex and gender differences. However, very small number of general theories still exists. It is pleasant fact that every year interest to gender problem is growing among scientists [4, p. 186-194].

In History a woman was always the shadow of the man, she was chained with men's authority and power. A woman and politics were incompatible for social mind. A role of a woman in society began to be reconsidered along with growth of education role. Sooner or later she had to rise and to remind all "men's" world about her existence. So from the middle of the 19th to the beginning of the 20th century there was a breakthrough of women in political structures and participating in political life of democratic countries.

In most cases participants of feministic movements were representatives of the middle class who aimed to create revolutionary changes. In that historic period the level of women education grew notably which influenced on their activity, first of political one. First time representatives of feministic movement began supporting the idea of women's right to receive higher professional education. They fought for widening of women's rights. The main demand of representatives of this movement was a demand of the right to vote. Women strived to conquer the right to vote [11].

It was British philosopher, economist and politician John Stuart Mill, who made a significant influence on "the first wave" of feminism. He actively did philosophy and political critic. One of the most crucial works by the philosopher is the article "About Freedom". To understand Mill's attitude to the problem of women's rights it is worth to pay attention to his understanding of freedom phenomenon [11].

In this work Mill makes an attempt to define individual freedom and esteems possible potential intrusions in its sphere from society and state. Mill introduced into its consideration a spirit of new time, spirit of liberalism, which defined the character of political theories of the 19th century. Freedom is a natural state of a human. However, some rules which are able to protect society from possible appearing of social chaos are necessary. The sphere of individual freedom includes

freedom of speech, freedom of thought, and freedom of feeling which refer to any sphere of human life. Apart from this, Mill places freedom of building of your own life in your own way to the sphere of individual freedom [11; 14].

Any person has freedom to unite with other people for achieving common purposes which don't threaten to freedom of the other part of society. A person takes his\her own responsibilities for his/her own actions, decides to achieve goals or not, to risk or not risk. According to Mill, a person has a right to do any actions and make his/her dreams come true. But at the same time he/she/ must remember that he/she is allowed to hurt only him/herself. Freedom is necessary to any kind of society due to making possible to unite his members both as equal and different from each other [14].

J.S. Mill emphasized that society where its member hasn't got freedom of thought and freedom of speech can't be considered as free one. According to his believes only that society is free where all the kinds of individual freedom exist absolutely and equally for all its members.

In 1861 Mill wrote a book about emancipation called "Women subordination". In the first part the author explains why the task of women emancipation is so difficult for society. In the second part he considers the problem of powerlessness of a woman in a family. In the third one he describes necessary access for women to all professions and positions, in the fourth one he tries to answer questions about usefulness which equal rights of men and women can bring.

The philosopher claims that principles which social relations between both sexes are guided, causes the subordination of one sex to the other. This principle is basically wrong and it is one of the main obstacles for humanity progress. As consequences of this it should be changed with principles of complete equality which doesn't let neither power for one part nor prohibition for the other. He thinks that woman subordination was established on using of more power rather than mind. Mill supposes that tyranny was always an obstacle for developing of human mind. He thinks people strived for better life. As a woman was in a position of a slave for the whole period of History, she hat to subordinate to a man. And this subordination is thought to be natural even nowadays. In this work the philosopher tries to pave the way to creating of a new social system based on the theory of gender equality [11].

Mill compares women's position with a position of slaves who are subordinated to their master. By contrast with a slave position, women's

master wants her not only to subordinate in work but in feelings. At a sanctuary she gives vows to be obedient eternally and the law commits her to follow this vows till the grave. These relationships based on physical power are considered as natural by the majority. The author explains it in the following way: this kind of planning seems to be a better norm for those who have power on others. The same is true for the subordinated. The sophist prefers the idea of equality to advantages of women's rights. He points out that nobody demands special rights in favor of a woman, but demands only cancelling of existing rules in favor of a man [15].

Mill also sees into the question about the status of a woman in a marriage which he considers as a kind of legal slavery. At that time all the property and any kind of income received in a marriage belonged to a husband. Moreover, only a father had legal rights on his children. The woman who left his husband couldn't take anything with her, including a child. Any actions made by a wife had to be approved by a husband. In his opinion family tyranny is just as bad as political one. Mill thought that natural state of society is equality of his members. And to reach this equality we should start with reaching of equality in family relationships. Only a family which is based on equal allocation of freedom and duties can be a role model for building of better society.

An important aspect in giving proper rights to women is ability to earn money as equally as men. That is why in his opinion it was important to let women to choose any professions and positions they like to have rights to compete with men. Furthermore, complete engagement of women in labor activity will influence society positively. A woman should obtain political rights too. The right to vote is similar to women's right to choose a husband who will govern her for all her life [15].

Mill thought that the benefit of woman release for society overweighs all positive moments of dependence. Justice will rule in society. A person should be talked about from the point of his/her deeds, and it shouldn't grow from gender differences. Woman release will promote growth of intellectual state power.

The work by J.S. Mill "About woman subordination" became the last one for the philosopher and had a great influence on the development of liberal feminism in the Grate Britain. It drew attention of the public to the woman question and became the reason of reinforcement of intensive struggle of woman emancipation. In his work Mill supported English women claiming in public that women have the right to vote and to speak for themselves. They have the right to demand equal political

rights with men. Development of liberal feminism in the 19th-20th century allowed women to begin their struggle for the rights which has been continuing till now.

Feminism is a very difficult phenomenon in our society which can be considered from two sides. At first it is a political movement which is connected with the struggle of women for the equal rights and justice. It is the aspect which is considered as classical feminism the most frequently. So before the 20th century women all over the world hadn't had the right to vote until the movement of suffragettes appeared. Thanks to that we almost forgot about this problem for now. At second, feminism can be called an intellectual movement, philosophical stream which in its contest is much more varied than political feminism.

The term feminism appeared in the 19th century which unites the assembly of qualities which peculiar to a woman and also specific men's qualities such as courage and ambition. For recent years the term has changed and enriched with certain qualities and now women who fight for their rights are called feminists. At the same time these rights can change and struggle for them is not only about political equality [8].

In 1920 an amendment to the United States Constitution was accepted. According to it everybody had the right to run for the elections independently of their sex. At this certain time the feministic movement was thought to have finished since women had gained their purpose. But the next step of the feministic movement was the struggle with woman bullying and disrespect in families and at working places. Feminists criticize the idea that women's mission is maternity only which is characterized by loneliness and refusal of career. They objected the thesis that a woman mustn't go beyond her "women's world" and aim to approve and develop herself in other way. Although this wave of feminism didn't obtain all their purposes after that women massively started exploring labor market which led to different understanding of gender politics [8; 13].

Later feministic movements were directed less to political or social life of women, but they had an aim to realize how gender roles were constructed and how we become a man or a woman.

A bright representative and ideological inspirer of feministic movement was the writer and the philosopher Simone de Beauvoir who was in relationship with another famous philosopher Sartre. They were not married for long time due to their belief against it.

One of the key works in history of feminism became the book by

Simone de Beauvoir where she allows looking at women's roles in society differently. She said that she always had necessity to talk about herself. The first question which she always had was like this: what does it mean to be a woman? But once the writer saw into a problem deeper she would say later: "I understood that this world had been made for men (quot. from: [2]).

"The Second sex" is an essay by Simone de Beauvoir. Although the world saw the book in 1949, it is still timely for realizing of women's role and discrimination in modern society. The main thesis of the work by the French sophist is the saying: "You aren't born a woman, you become her". It tells us about the culture and the historic nature of origins of the notions "femininity" and "feminine nature" [2].

"The Second sex" consists of two volumes. The first volume "Facts and myths" consists of three parts. They are "Fate", "History", and "Myths". The second volume "woman's life" has four parts. They are "Upbringing", "Position of a woman in society", "In search of the sense of life", and "Before the release". From the very introduction S. Beauvoir turns to her opponents, men mostly, with controversy, speaking that from of old there was a claim by Pythagoras about women and men where it was said that there was a good inception which created order, light and a man. And there was a bad inception which created chaos, darkness and a woman [2; 5].

From the first pages of her book Simone de Beauvoir asks the question: "What is a woman?" and then she supposes that not every woman can be called a woman. But if that is true, so what is her nature? What is femininity? As an example she gives the words by the American writer Dorothy Parker: "I am sure that all of us, both men and women, no matter who we are, should be treated as human beings". And she makes her conclusion that both men and women are human beings otherwise this words are abstract. And the fact is that any human always lives in his curtain situation. In Beauvoir's opinion none of the men would write about his specific position in society, and although the notion "feminine" and "masculine" in the description of personality looks symmetrical, it is not true indeed – she says. Relationships of two sexes are not identical to relationships of two electric charges where a man introduces positive and neutral inception at the same time and a woman is a negative one. At the same time it is so strong that any of her actions is considered as limited which is not able to become positive. In her book the writer analyzes the thoughts of other sophists and concludes that many of them consider a woman as something external alongside with something internal (a man).

He is a subject, he is absolute and she is other.

Having analyzed the material since the begging of times till nowadays in the chapter "History", S. de Beauvoir says that "women's history was created by men". As a result the myth about a woman as a lower creation appeared. She pointed out that even educators of the 18th century were not able to accept civil ability of a woman which gave impetus to appearing of "feministic" movement. At the time of writing the book the writer didn't consider feminism as a significant social power and connected the pulling through "women's fate" with socialistic renovation and the development of personal woman inception as a woman is not other as it is: she is the subject.

So earlier, the certain myth, the model, the only all-in-one understanding of "woman" and "femininity" was created. Society demanded from every woman to be aligned with this image that was basically impossible. So the mythological mind puts the only still Eternal Femininity against an abstracted, accidental, multiple existences of different women. And if the behavior of women of flesh and blood contradicts to this definition anyhow, it is women who are guilty. Instead of accepting femininity as an abstract category, women are acclaimed unfeminine. The arguments of experience are helpless against the myth [5].

The very statement we have spoken about earlier, that you are not born a woman, you become a woman is the introduction to the second volume of the essay "The Second sex" which shows women's life in different periods. At the beginning children don't realize their sex differences. They meet both drama of their birth and ab lactating in the same way. They have common joys and interests. Both boys and girls flirt to achieve adults' favor and love. Growing up and socializing in society a girl changes. From the very birth and early years the environment insistently convinces her of the thought about her mission of life. In History and Literature, in songs and fairy tails a man is sung of. The Greek and the Rome Empire, France, Italy and all the other countries were made by men. Also they discovered the value of land and created instruments of labor. They created all the statues, pictures existing on Earth. Men's pride and desire are reflected in children literature, myth, fairy tails and stories. A girl discovers the world and her destiny in it through the masculine perception. The author describes in what way inequality of sexes is constructed in the socialization process of children through the cultural, symbolic cooperation with parent and other people. In such way she made the conclusion that environment teaches a girl to enjoy her passiveness since her childhood, not to expect

for more, not to strive to self-realization. At the same time a lot of ways are open for boys. He can become a sailor or an engineer. He can decide about place of living, he can decide time and place for rest. Looking into the future, where plenty of opportunities wait for him, he feels free. A girl will get married, become a mother and a grandmother. She will take care of the household.

It can be thought that the first time the problem of oppression of femininity in culture was raised by Simone de Beauvoir in her work. It is shown in her book that society acknowledges the masculine as a positive norm, at the same time the feminine was considered as deviation of the norm that creates a thought in social life about a woman as "The Second".

A man is given the part of the creator in daily consciousness, the subject and the master and a woman is given the part of the object of his power. I.e. a man is considered as a representative of the positive and neutral. He is seen both a male beast and a human being. A woman is seen only as the negative. She is nothing more than a female beast. So every time when she behaves as a representative of mankind, she is said to want to become similar to a male beast. Her activity in sport, politics and science and attraction to other women is considered as a "protest against men". Society doesn't want to see that she strives to achieve certain values that is why it considers her subjective behavior as a choice contradicts her nature. It is thought that a female representative of mankind can be only a feminine woman.

The French writer doesn't understand at all why women put up with their position, why they let men rule them, let themselves to be men's shadow and don't acknowledge themselves as the subject. Willing to find answers to all this questions she addressed to biological datum, historic materialism and psychoanalysis however she didn't find any men's privileges. Moreover she doesn't understand why men rule the world.

Simone de Beauvoir pays some attention to woman sexuality. A woman is limited by established set of roles such as a mother or a sexual object. She is often denied to have the right to be the subject of her own will. Modern society dooms a woman to virginity while men have the right for free satisfaction of their sexual desire. A woman is locked in her marriage. Physical love, which is not proved by law, is a sin, falling and weakness for her. Her "falling" leads to contemptuous attitude to her while her victor wins admiration. From old times till nowadays there has been the thought that a bed is "duty" for a woman that a man appreciates by giving presents or providing her with everything for life [2].

In her work Simone de Beauvoir also paid her attention to Freud's theory about "envy to a penis". She tried to explain an invalid position of a woman in society with the help of biological factor. A girl wastes her youth mostly for waiting. She wants to fulfill herself as a woman or to win through "woman fate", but she always waits for a man who would help her to "break free of captivity" and to achieve her purposes. It should be emphasized that marriage and children are a trap for a woman that is highlighted in the work "The Second sex". She considers a family and maternity as forms of despising of a woman disregarding modern transformations of these institutions. From the point of the rights which men and women have, they seem to be equal. They have more freedom of choice. It is much easier for them to divorce and find a new soul mate. But this impression is false. After all a husband chooses a place of living, a woman has to go with her husband. A level of living is defined by a level of husband's earnings. Schedule of a day is organized according to his vocation [8].

Women's housework is much wider than men's which doesn't give her to fulfill herself out of the household. In most cases women neglect their careers for men's self-fulfillment in professional and social life. The author describes general situation of women's position in the world. She emphasized that both sides are equally responsible for this situation and both of them have benefits of changes. If a man gives an opportunity to a woman to fulfill herself and "find her way", to develop in professional sphere, later she will become more independent and less burdensome, particularly in finance.

Someone de Beauvoir sees the potential of woman release in economical independence and resource allocation in society. The writer points out that only work can give a real release to a woman. And to do that it is necessary to stop leading "parasitical" way of life, which will cause disappearing of necessity in the guide (a man) who connects her with the outer world. However the change of the whole social structure is important along with this. As according to Beauvoir only socialistic society can suggest such model where a woman can win pass labor exploitation and have real resource for emancipation.

Capitalistic system supports the system of men's control of women's work. The main principle of this system is not to give a woman an access to well-paid jobs, to productive spheres of labor. All of this encourages them to estimation of marriage as a way to solve financial problems. Consequently S. de Beauvoir sees woman release in the change of her

position at labor market and in structure of authority [2; 5].

Simone de Beauvoir talked a lot about how exactly women can be released. She herself refused a family, children and her woman mission to be free. The book by the French author and philosopher was written last century. It can seem archaic and old-fashioned for modern researchers. But nevertheless all modern kinds of feministic movement use the feminine concept by S. de Beauvoir.

The book "The second sex" which is translated by some researchers as "Other sex" significantly contributed in the development of feministic ideas. Feminization of all spheres of life is taking place now and the question of gender equality is in the agenda in many civilized countries.

The book by Simone de Beauvoir is still timely for realizing woman discrimination processes. S. de Beauvoir's ideas can find special place in consideration of the questions women's position in our society. The questions of body, sexuality, maternity are still in "suppression zone" in the scientific research field.

Conclusions. Role based position of a woman in society and its representing in the scientific literature is currently central and necessary for studying to establish and compare gender differences and to solve the problem of gender inequality.

Scientists of different fields have dealt with the problem of establishing of the notion "gender" beginning their studies since the 19th century. Nowadays the problem of gender is widely spread in psychological, philosophical, sociological studies. It is caused by not only reconsideration of the problem of men and women's relationships, but the correlation of the sexes itself is considered as a form of society organization.

S. de Beauvoir's and J. Mill's ideas are still timely for reconsideration of woman discrimination. Many experiences described by them changed and became more hidden by its character. However the matter of discrimination is woman limitation with her "traditional role" was unchanged a lot. J. Mill's and S. de Beauvoir's ideas can find their special place in seeing into the question of woman role in our society.

References:

1. Ageeva V.P. (2004). Basic of gender theory: a textbook. Moscow- Kyiv: K.I.C. 536 p.
2. Arbatova M. (1998). Review of the book by Simone de Beauvoir "The Second sex"/ Russian journal, 1998.
3. Bendas T.V. (2000). Gender studies of leadership/ Psychology questions, 2000. № 1. p. 87-95.

4. Bendas T.V. (2006). Gender psychology: A textbook. SPb.: Peter, 2006. 431 p.
5. Beauvoir S. de. (1997). The Second gender. Vol. 1 and 2. trans. from French by A Sabashnikova (vol. 1), I. Malakhova, E. Orlova (vol. 2)/ general redaction and intro article by S. Aivazova, comment. by M. Aristova. Moscow: Progress. SPb.: Aleyteya, 1997.
6. Burn Sh. (2004). Gender psychology. Moscow: Praim Evroznak, 2004. 320 p.
7. Grynevych L.V. (2004). Gender studies/ Encyclopedia of Ukrainian History: in 10 vol./ redcoll.: V.A. Smolij and others.; Ukrainian History Institution NAS of Ukraine. Kyiv: Scientific thought, 2004, p. 69.
8. Zherebkina I.A. (2002). Feministic theory: main philosophical methodological problems/ Gender whirligig. Lecture course. By general edition MBA Dr M.M. Malysheva. Moscow: Academia, 2002. p. 99.
9. Iliin E.P. (2010). Sex and gender. SPb.: Peter, 2010. 688 p.
10. Kletsina I.S. (2009). Gender psychology. 2nd ed. SPb.: Peter, 2009 496 p.
11. Konradi E. (1900). Character sketch of Mill's life and activity. SPb: Peter, 1900.
12. Males L.V. (2004). Biological, sociological and social-cultural factors of gender/ Basics of gender theory: A textbook. Kyiv: K.I.C., 2004. p. 109-131.
13. Mizhnev P.G. (1906). Feminine issue and feminine movement. SPb., 1906. p. 18-28.
14. Mill J. S. (2000). About freedom. Anthology of the world liberal thought (the first part of the 20th century)M. Moscow: Progress-Tradition, 2000.
15. Mill J. S. (1870). On the subordination of women. SPb.: Peter, 1870.
16. Chekalina A.A. (2004). About parental policy influence on the form of children personal gender identity/Psychology world. Moscow-Voronezh, 2004. #2. p 106-113.

The Author

Maer Julia Volodymyrivna
*Master of Psychology,
Postgraduate of Practical Psychology Department,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9472-643X>
E-mail: yuliya1991maer@gmail.com*

Abstracts

ЮЛІЯ МАЄР. Рольові позиції жінки у суспільстві крізь призму філософських ідей Дж.с. Мілля та С. де Бовуар: проблема гендерної рівності. У статті рольові позиції жінки у суспільстві розглядаються крізь призму ідей Дж.С.Мілля та С. де

Бовуар. Проаналізовано проблему гендерної рівності з позицій філософії та психології. Висвітлено історію становлення понять «гендер», «стать», «гендерна ідентичність». Проаналізовано феміністичні теорії у філософії.

Ключові слова: *стать, гендер, гендерна ідентичність, рольова позиція, фемінізм, феміністичні теорії, особистісні характеристики чоловіка та жінки.*

ЮЛИЯ МАЕР. **Рольовые позиции женщины в обществе через призму философских идей Дж.С. Милля и С. де Бовуар: проблема гендерного равенства.** В статье рольовые позиции женщины в обществе рассматриваются сквозь призму идей Дж.С.Милля и С. де Бовуар. Проанализирована проблема гендерного равенства с позиций философии и психологии. Отражена история становления понятий «гендер», «пол», «гендерная идентичность». Проанализированы феминистские теории в философии.

Ключевые слова: *пол, гендер, гендерная идентичность, рольовая позиция, феминизм, феминистские теории, личностные характеристики мужчины и женщины.*

JULIJA MAJER. **Pozycje ról kobiet w społeczeństwie przez pryzmat idei filozoficznych J.S. Milla i S. de Beauvoir: problem równości płci.** W artykule pozycje ról kobiet w społeczeństwie rozpatrywane są przez pryzmat idei J.S. Milla i S. de Beauvoir. Przeanalizowano problem równości płci z punktu widzenia filozofii i psychologii. Przedstawiono historię powstania pojęć „gender” i „płeć”, „tożsamość płciowa”. Przeanalizowano teorie feministyczne w filozofii.

Słowa kluczowe: *płeć, gender, tożsamość płciowa, pozycja ról, feminizm, teorie feministyczne, cechy osobowe kobiety i mężczyzny.*

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.08

UDK: 159.9.072.433

Wiktorija NAZAREWYCZ

Ostracyzm informacyjny w środowisku edukacyjnym

VIKTORIYA NAZAREVICH. **Information ostracism in the educational environment.** *The article considers the problem of information ostracism in the educational environment. The priority was to study the issue of information space as a phenomenon of existence and formation of the phenomenon under study, and the disclosure of psychological characteristics and specifics of communication and ostracism in education. Analysis of theoretical information about the concept of information space in the learning environment, which is defined as a coordinated, multilevel structure that accumulates the results of communicative activity of the individual, allowed us to identify components of the problematic aspect of socio-psychological culture, through which ostracism trends were formed. The importance of understanding the deliberate misrepresentation of messages as a way of misinforming others in study groups and academic teams was highlighted. The main characteristics of information ostracism and its manifestations in intergroup activities were described. There are following mechanisms of interpersonal interaction within the team, which can provide this manifestation: adaptation mechanism, which provides a stage of habituation; protective mechanism, which provides protection of subjective relations in the*

group environment; leadership mechanism, that is control by certain persons of their own personal qualities of a leader; identifying mechanism, which is a consequence of the need to strengthen or update membership in the group. The classification of the main manifestations of information ostracism in the learning environment is formed. It includes deleting messages, deleting from chats; ignoring information; information restrictions. Also, the causes of this phenomenon in the educational space are described, namely visual, cognitive, and socio-communicative features of the subjects of group activities. The experiment is aimed at identifying the dominant form of information ostracism in the learning environment, to clarify and correct the accompanying psychological and pedagogical programs within the educational space. It is indicated that the obtained results may indicate fear of open confrontation within the group, as a consequence, the most hidden form of ostracism is chosen, which can be explained by both constructive (preservation of sustainable learning environment) and destructive orientations (social ignoring of educational subjects without conditioned signs). Conclusions are made in the system of studying information ostracism in the educational environment that determining the vector of orientation of information ostracism in the educational environment requires detailed consideration of each of its functions and the creation of separate groups to obtain accurate empirical data. We see further consideration of this problem in a detailed study of the main factors shaping the trends of information ostracism and the creation of programs of psychological and pedagogical support to correct the manifestations of ostracism in the educational space.

Keywords: *information space, information, communication, tendencies of ostracism, ostracism, educational environment.*

Aktualność. Obecnie aktualność problemów przestrzeni informacyjnej i występowanie w niej zjawiska ostracyzmu kształtuje się pod wpływem znaczenia badania specyfiki wychowania pokoleń należących do środowiska edukacyjnego, a także globalnego kryzysu wartości i fundamentów społeczeństwa, w tym ukraińskiego. Wynika to przede wszystkim z dynamicznego przejścia na technologie cyfrowe, które mają wpływ na wszystkie sfery życia jednostki, a także rozpowszechnienia i otwartości przestrzeni informacyjnej, w której dominującą rolę odgrywa komunikacja masowa. Naukowcy twierdzą, że pojawił się nowy typ kultury - informacyjny, ściśle związany z wydarzeniami i czasem, „kompresją” jego granic i przestrzeni, z aktywnym rozwojem kultury dialogowej.

Wszystkie te procesy transformacyjne zmieniają style i wzorce zachowań społeczeństwa, mając istotny wpływ na kształtowanie się osobowości, zwłaszcza młodszego pokolenia. W efekcie współczesna młodzież rozwija się w warunkach doraźnych i kardynalnych zmian zarówno w sferze aspektów politycznych, społecznych i ekonomicznych, jak i w sferze motywów ideologicznych i duchowych podstaw ludzkiej egzystencji.

Problemy dotyczące rozwoju przestrzeni informacyjnej powodują zacieranie się perspektyw kształtowania się jednostek w środowisku edukacyjnym, zwłaszcza, jeśli bierzemy pod uwagę wiek szkolny i studencki jako aktywną siłę społeczną, która dopiero zdobywa swój potencjał intelektualny, ale w niedalekiej przyszłości będzie pełniła rolę tłumacza i nośnika kultury, wartości kulturowych.

Istotna w tym kontekście jest kwestia kształtowania się informacyjnego ostracyzmu w środowisku edukacyjnym, gdzie dynamika rozwoju przestrzeni informacyjnej determinuje wybór przez jednostkę priorytetów społeczno-kulturowych, które wpływają na świadomość uczniów szkół podstawowych, średnich i starszych, ich życie, stając się z czasem ustaloną normą światopoglądową.

Należy uświadamiać aktualność analizy charakteru zmian wartości duchowych i społecznych uczestników przestrzeni edukacyjnej, wpływu kultury informacyjnej na młodzież, odnalezienia mechanizmów rozwoju tendencji w sferze duchowej w celu opracowania regulatorów stabilizacji, które mogą mieć pozytywny wpływ na kulturę osobowości jednostki w Ukrainie.

Współczesny system wartości kulturowych jest zmienny, jego formy zmieniają się bezwektorowo i szybko. Główną podstawą tej kultury są media, które są częścią szerszej przestrzeni informacyjnej. W ostatnich dziesięcioleciach ogólnoswiatowa przestrzeń informacyjna uległa globalnym zmianom, które są charakterystyczne dla każdej instytucji, zgodnie ze specyfiką charakterologiczną tej przestrzeni, w tym edukacyjnej, co wyraża się w szybkości i charakterze tych zmieniających się procesów, które negatywnie wpływają na rozwój kultury (zarówno osobowości, jak i społeczeństwa ogólnie).

Masowa dostępność rozrywek informacyjnych, globalizacja dystrybucji produktów audiowizualnych środków masowego przekazu, w tym doskonalenie sieci komputerowych i społecznościowych, powoduje pojawienie się i wzmocnienie ogólnej tendencji negatywizmu, który intensywnie wpływa na kształtowanie innych, zasadniczo nowych modeli zachowań i norm postrzegania aktywności życiowej uczestników

środowiska edukacyjnego. W efekcie pojawiają się negatywne tendencje w przejawianiu się indywidualnego odrzucenia, jednym z nich jest ostracyzm informacyjny w przestrzeni edukacyjnej jako forma pozbawienia ofiary istotnych społecznie informacji.

Mimo znacznego rozwoju komunikacji, nowych technologii, zmian i przeformatowania mechanizmów przekazu informacji oraz skrócenia czasu „wysyłania” i „odbierania” niezbędnych danych, temat komunikacji informacyjnej we współczesnym społeczeństwie pozostaje słabo zbadany. Nie ma wiarygodnych danych empirycznych na temat możliwych problemów z kodowaniem i dekodowaniem informacji, metod ich rozwiązywania. Ważne jest zrozumienie zjawiska celowego zafałszowania komunikatów jako sposobu dezinformacji innych osób w grupach edukacyjnych i zespołach naukowo-zawodowych, funkcjonalnych mechanizmów powstawania tego zjawiska jako przejawu ostracyzmu informacyjnego, zwłaszcza w środowisku edukacyjnym.

Analiza ostatnich badań na ten temat. Ostracyzm definiowany jest jako agresywne zachowanie społeczne (Gruter, Masters 1986; Williams 2001), dużą wagę przywiązuje się do badania negatywnych skutków odrzucenia społecznego (Blackhart, Nelson, Knowles, Baumeister 2009; Cacioppo 2013; Gerber, Wheeler 2009; Hartgerink, Beest, Wicherts, Williams 2013). Według prac wielu badaczy (C. Saylor, S. Nida, K. Williams, L. Taylor, W. Smyth, K. Twyman), osoby narażone na długotrwały ostracyzm informacyjny w szkołach doświadczają upadku społecznego i kryzysów psychologicznych przez całe życie.

P. Collins zdefiniował szkołę jako „zbliżanie się do całej instytucji”, w której życie nacechowane jest częstą komunikacją, a M. Milner dowodzi, że komunikacja ma istotny wpływ na hierarchię statusu w placówkach edukacyjnych.

Ustalając zakres współczesnych poglądów na dane zjawisko społeczne, jego przejawy w postaci ostracyzmowanych tendencji w środowisku edukacyjnym i jego treści funkcjonalnej, przejawy behawioralne, istnieje potrzeba uszczegółowienia niektórych aspektów ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym.

Formułowanie celu i zadań artykułu. Przeprowadzić teoretyczną i praktyczną analizę psychologicznych cech powstania ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym.

Zgodnie z tym celem wyznaczono następujące **zadania**:

1. Określić pojęcie przestrzeni informacyjnej w środowisku edukacyjnym;

2. Scharakteryzować zjawisko ostracyzmu informacyjnego i jego przejawy w działaniach międzygrupowych;
3. Opisać system psychologicznego wsparcia tego zjawiska w różnych grupach wiekowych środowiska wychowawczego.

Prezentacja głównego materiału. Przestrzeń informacyjna jest zjawiskiem synergetycznym, które ma tylko swoje nieodłączne właściwości, takie jak wirtualizacja, spontaniczność, chaos informacyjny, zmienność, superuniwersalizm, multimedialność [Blackhart 2009: 269 – 309].

W kontekście modelowania komponentu kulturowego w sferze edukacyjnej M. Jakowenko określa tendencje o charakterze ogólnym, które ukształtowały się we współczesnej przestrzeni informacyjnej. Z punktu widzenia analizy na pole problemowe kultury społeczno-psychologicznej składają się następujące komponenty [Collins 2008]:

- a) niwelowanie kryteriów moralnych w relacjach międzyludzkich;
- b) brak empatii i współczucia (szczególnie to dotyczy młodzieży, nastolatków);
- c) narastająca sytuacja konfliktowa między subkulturami różnych grup społecznych i wiekowych (konflikt wartości);
- d) brak wychowawczego i regulacyjnego wpływu społeczeństwa (zachęcanie do antyspołecznych form autoekspresji i zachowań);

Rys. 1. Związek komunikacji w przestrzeni edukacyjnej ze zjawiskiem ostracyzmu informacyjnego.

- e) brak wzajemnego zrozumienia i akceptacji indywidualnych różnic osobowości, co prowadzi do powstawania i rozwoju konfliktów międzyludzkich i międzygrupowych, co zwiększa poziom konfliktu w przestrzeni edukacyjnej.

G. Newby definiuje to zjawisko jako skoordynowaną, wielopoziomą strukturę, która akumuluje wyniki działań komunikacyjnych społeczeństwa, poprzez określone elementy systemu informacyjno-komunikacyjnego.

Oddziaływanie powyższych komponentów prowokuje rozwój nowych ekonomicznych, organizacyjnych i społeczno-kulturowych warunków środowiska edukacyjnego oraz zmiany w zbiorze podstawowych zasad, form organizacji, struktury i treści programów edukacyjnych, technologii edukacyjnych, w tym orientacji docelowych, oraz tworzenie i wdrażanie modelowania psychologiczno-pedagogicznego osobowości nastolatka, gdzie punktem wyjścia jest świadomość dynamiki rozpowszechniania się nowoczesnej przestrzeni informacyjnej [Jakowenko 2011: 22 – 27].

I. Lakatos i T. Kuhn definiują przestrzeń informacyjną jako strukturę prowokującą powstawanie paradygmatycznych aspektów w społeczeństwie, która może przewidywać nowe fakty w historii, a nie tylko tłumaczyć istniejące. Zjawisko to uzasadnia istnienie samego pojęcia „informacja”, które jest postrzegane jako jeden ze sposobów komunikacji społecznej [Jakowenko 2011: 22 – 27].

M. Slusarewski, badając to zjawisko w kontekście wiedzy naukowej, wskazuje na nie jako niezależny okres w historii cywilizacji, w którym główną rolę odgrywają technologie informacyjno-komunikacyjne, elita intelektualna, wiedza; jest to kategoria filozoficzna, która oznacza proces globalnej informatyzacji warstw społecznych, zapewniany nie tylko przez media, ale także przez komunikację masową i spersonalizowaną [Slusarewski 2009: 337 – 342].

We współczesnym środowisku edukacyjnym przestrzeń informacyjna ulega jakościowym zmianom, które wyrażają się w takich cechach:

- rosnący zakres procesów komunikacyjnych wewnątrz instytucji edukacyjnych i poza procesem edukacyjnym;
- pojawienie się zintegrowanych systemów komunikacji w ramach grup badawczych;
- pojawienie się niektórych kompleksów informacyjnych (czaty wewnątrzgrupowe, grupy i strony w sieciach społecznościowych, na stronie internetowej instytucji edukacyjnej) [Cacioppo 2013: 20 – 27].

Każda z wymienionych zmian informacyjno-komunikacyjnych w przestrzeni edukacyjnej może prowadzić do powstawania nowych zjawisk w środowisku, z których jednym jest ostracyzm jako forma destrukcyjnej komunikacji.

Z natury i według przejawu komunikacja w przestrzeni edukacyjnej definiuje się jako (patrz. rys. 1.):

- a) informacyjna – przekazanie informacji odbiorcom, jednej osobie lub grupie osób, informowanie o pewnych wydarzeniach,;
- b) ekspresyjna – wyraźna, charakteryzująca się ekspresją, siłą wyrażania uczuć, doświadczeń;
- c) przekonująca – chęć wpływania na innych w procesie grupowym;
- d) społeczno-rytualna – stosowanie norm i zwyczajów zachowań społeczno-grupowych [McGrath 2004].

W ten sposób składowe cechy procesów komunikacyjnych w grupach środowiska edukacyjnego są blokowane pod wpływem powstawania w nich ostracyzmu informacyjnego, co zapobiega istnieniu procesu interakcji ekologicznej.

Ciekawe, że przejawy ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym wiążą się z brakiem podstawowych cech komunikacji [Gerber 2009: 468 – 488]:

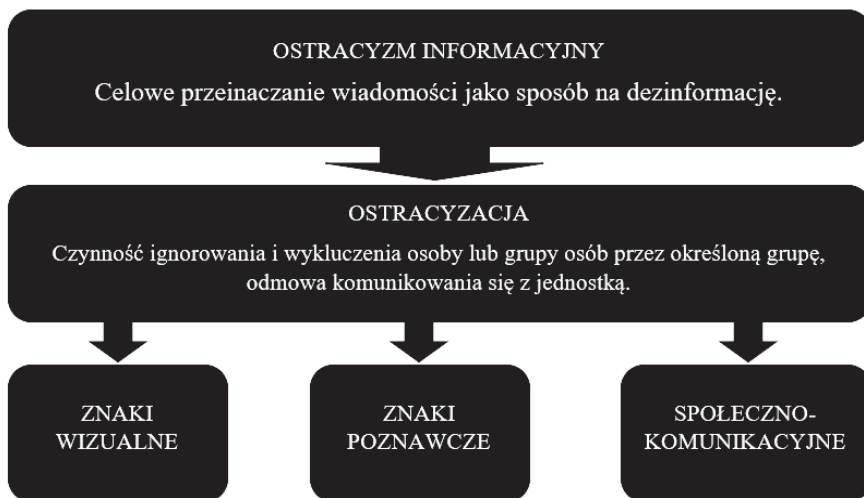
- intersubiektywność – adresowanie nie do konkretnej osoby, ale do ogólnej przestrzeni;
- działalnościowy charakter apelu – koncentracja apelu na rozwoju kompetencji kluczowych i umiejętności przekrojowych jednostki, zastosowanie informacji w praktyce, możliwość rozwijania umiejętności samokształcenia i pracy zespołowej;
- brak problemów z pierwotnymi biologicznymi umiejętnościami komunikacyjnymi w ostracyzacji jednostek.

Dlatego istnienie tego zjawiska w dziedzinie edukacji powoduje brak dostatecznego poziomu składowych komunikacyjnych, co właśnie determinuje ostracyzm.

Istotne jest określenie funkcji przestrzeni informacyjnej we współczesnych warunkach środowiska edukacyjnego i występowania w nim zjawiska ostracyzmu informacyjnego jako formy komunikacji jednostek. Biorąc pod uwagę rzeczywiste uwarunkowania przebiegu procesu ostracyzmu w środowisku edukacyjnym, można przeanalizować praktyczną stronę przebywania jednostek w przestrzeni edukacyjnej i określić podział jej funkcji na dwie główne grupy ze względu na charakter działania [Hartgerink 2014]:

- Konstruktywna – utrzymywanie stałego środowiska edukacyjnego w sytuacji ostracyzmu osób zorientowanych destrukcyjnie.
- Destrukcyjna – społeczne lekceważenie podmiotów środowiska edukacyjnego bez warunków wstępnych [Milner 2004].

Ze względu na uwarunkowania społeczne powyższe funkcje istnienia ostracyzmu informacyjnego zapewniają następujące mechanizmy interakcji interpersonalnych w zespole:

Rys. 2. Przyczyny powstania ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym.

1. Mechanizm adaptacyjny – zapewnia etap habituacji. Jest to regulacja zachowań indywidualnych i grupowych, aby dostosować się do ustalonego systemu norm i wartości danego społeczeństwa, klasy lub grupy społecznej [Gerber 2009: 468 – 488].
2. Mechanizm obronny – zapewnia ochronę relacji podmiotowych w grupie. Związany z zapobieganiem, zarządzaniem i pokonywaniem sytuacji, które niekorzystnie wpływają na zdrowie psychiczne jednostek. Ochrona socjalna składa się z systemu i programów mających na celu zmniejszenie poziomu podatności, zmniejszenie narażenia osób na ryzyko [Jakowlew 2006].
3. Mechanizm przywództwa – kontrola przez określone osoby własnych cech osobowości przywódcy. W efekcie są działania

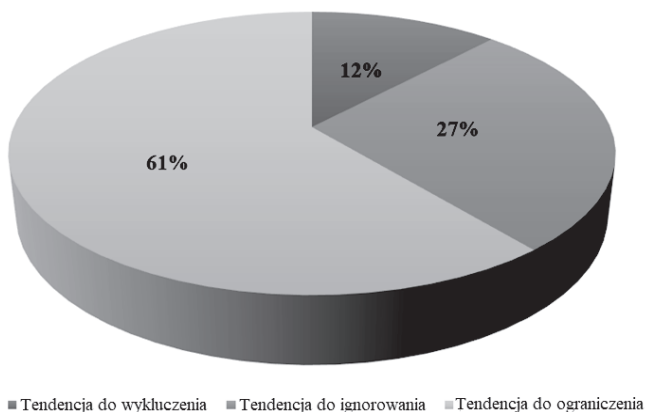
czołowych członków grup akademickich zmierzające do osiągnięcia celów mających na celu wpływ na zachowanie uczestników procesu, ustalenie jasnej wizji organizacji, motywowanie, kierowanie grupą [Manges 2017: 21 – 29];

4. Mechanizm identyfikacji – konsekwencja konieczności wzmocnienia lub aktualizacji przynależności do grupy. To psychologiczna orientacja jednostki w stosunku do kogoś lub czegoś (takiego jak jednostka lub grupa), która skutkuje poczuciem emocjonalnego związku, w dużej mierze nieświadomym. Jest to proces, w którym jednostka modeluje myśli, uczucia i działania na podstawie tych przypisanych obiektowi, który został włączony jako obraz mentalny [Nida 2009].

Analizując w niniejszym artykule zjawisko ostracyzmu informacyjnego, należy zwrócić uwagę na formy istnienia tego zjawiska w przestrzeni edukacyjnej, gdyż są one pragmatyczne, tj. związane z wykorzystaniem narzędzi komunikacyjnych do osiągnięcia określonych celów, w tym przypadku ostracyzacji [Milner 2004].

- Usuwanie wiadomości, usuwanie z czatów;
- Ignorowanie informacji, czyli odmowa przyjęcia przez grupę informacji od osoby poddanej ostracyzmowi, prawdopodobnie z powodu istnienia niebezpieczeństwa lub nieprzyjemnego

*Charakterystyka respondentów pierwszej grupy
(N) 120 osób
Dzieci starszej szkoły*

Rys. 3. Formy ostracyzmu informacyjnego dzieci starszej szkoły w środowisku edukacyjnym.

wpływu; prymitywna izolacja uczestnika, bagatelizowanie znaczenia informacji;

Ograniczenie informacji – nakłada się na członka grupy za pomocą specjalnych zasad wewnątrzgrupowych. Całkowity lub częściowy zakaz uzyskiwania informacji ogólnogrupowych.

Badanie powyższych form i mechanizmów ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym pozwala określić strukturę przyczyn powstania zjawiska w przestrzeni edukacyjnej [Schneider 2006: 351 – 365].

Można stwierdzić, że ostracyzm informacyjny jest ewolucyjnym typem ostracyzmu w środowisku uczenia się i podlega systemowi powszechnych przyczyn ostracyzmu, takich jak wizualne, poznawcze i społeczno-komunikacyjne cechy podmiotów aktywności grupowych.

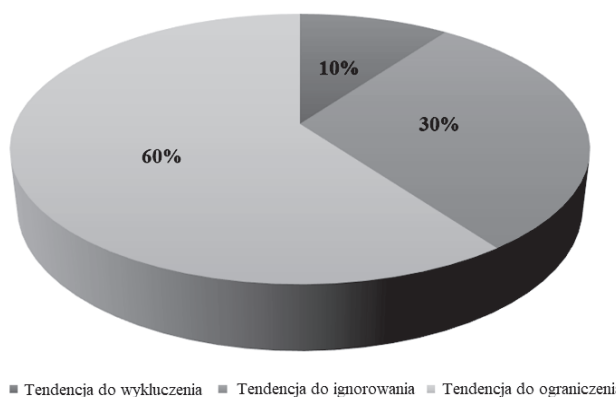
Biorąc pod uwagę funkcje, mechanizmy, formy i przyczyny istnienia ostracyzmu informacyjnego jako systemu komunikacji w przestrzeni edukacyjnej, zidentyfikowano szereg środków zapobiegawczych, które mają na celu przezwyciężenie tego zjawiska [Williams 2007: 425 – 452]:

- Zminimalizowanie użycia żargonu, złożonych, nieznanych i/lub technicznych terminów w interakcji grupowej;
- Praca z barierami emocjonalnymi i tabu w grupach badawczych, praca z wyrażaniem własnych emocji;

Charakterystyka respondentów drugiej grupy

(N) 200 osób

Młodzież studencka

Rys. 4. Formy ostracyzmu informacyjnego młodzieży w warunkach środowiska edukacyjnego.

- Uaktualnienie problemu obojętności, braku uwagi, zainteresowania, rozproszenia lub nieistotności dla adresata;
- Praca z akceptacją różnic w postrzeganiu innych;
- Kształtowanie tolerancji na wady fizyczne, takie jak problemy ze słuchem lub mową.

Uczestnicy ekologicznej przestrzeni informacyjnej powinni być świadomi tych zasad i starać się ograniczać przejawy ostracyzmu informacyjnego w grupie, stale sprawdzając zrozumienie i oferując odpowiednią informację zwrotną [Eisenberger 2013: 290 – 292].

Opierając się na aktualności danego tematu i teoretycznego opracowania problemów ostracyzmu informacyjnego, przeprowadzono badanie mające na celu identyfikację dominującej formy ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym w celu sprecyzowania i możliwości skorygowania towarzyszących mu programów psychologiczno-pedagogicznych w przestrzeni edukacyjnej. Wykorzystano minikwestionariusz „Bojkot informacyjny”, który określa dominującą tendencję ostracyzmu informacyjnego w odrębnej grupie badawczej.

Badanie zostało przeprowadzone na bazie Rówieńskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego i Rówieńskiej szkoły ogólnokształcącej I-III stopnia nr 23 Rówieńskiej Rady Miejskiej. Próba liczyła 320 osób, które podzieliliśmy na dwie grupy wiekowe: 120 osób – licealiści w wieku od 14 do 17 lat; oraz 200 osób – studenci w wieku od 17 do 22 lat.

Dane uzyskane w wyniku zebrania informacji od uczestników pierwszej grupy wiekowej badania wskazują, że 12% respondentów wybiera wykluczenie jako formę ostracyzmu informacyjnego, 27% – ignorowanie, a 61% badanych wybiera ograniczenie (patrz. rys. 3).

Na podstawie uzyskanych wyników można wskazać znaczny procent przejawu tendencji do ograniczania informacji jako formy ostracyzmu informacyjnego, co może świadczyć o tym, że 61% uczestników procesu edukacyjnego w tym wieku wykazuje negatywne nastawienie do członków grupy, stosując specjalne zasady wewnątrzgrupowe. Stosuje się całkowity lub częściowy zakaz uzyskiwania informacji grupowych. Również takie wyniki mogą wskazywać na lęk przed otwartą konfrontacją w grupie, w konsekwencji wybierana jest najbardziej ukryta forma ostracyzmu.

Analizując wskaźniki uzyskane za pomocą minikwestionariusza „Bojkot informacyjny” w drugiej grupie respondentów, można powiedzieć, że tendencja do ostracyzmu informacyjnego wykluczenia

występuje w 10% przypadków, tendencja do „ignorowania” jest typowa dla 30% badanych, a 60% uczestników tej grupy wybiera tendencję do „ograniczenia informacji” (patrz. rys. 4).

Analizując dane uzyskane w wyniku badania tej techniki dla wszystkich grup wiekowych należy wskazać na takie cechy występowania ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym: starszego wieku szkolnego i młodzieży studenckiej, zjawisko „ostracyzmu informacyjnego” często (odpowiednio 61% i 60% przypadków) przejawia się częściowymi lub całkowitymi aktami ograniczania informacji do społecznie nieakceptowalnych członków zespołu i może tłumaczyć się zarówno przejawami konstruktywnych (zachowanie zrównoważonego środowiska edukacyjnego), jak i destrukcyjnych (społecznych ignorowanie środowiska edukacyjnego bez warunków wstępnych).

Ustalenie wektora kierunku istnienia ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym wymaga szczegółowego rozważenia każdej z jego funkcji i stworzenia odrębnych grup w celu uzyskania dokładnych danych empirycznych.

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Analiza danych teoretycznych dotyczących badania tego zjawiska umożliwiła wskazanie przestrzeni informacyjnej jako zjawiska synergetycznego, posiadającego jedynie swoje nieodłączne właściwości, takie jak wirtualizacja, spontaniczność, chaos informacyjny, zmienność, superuniwersalizm, multimedialność.

Szczegółowe rozpatrzenie tematu ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym wskazuje na tendencje o charakterze ogólnym, z punktu widzenia analizy problemowego aspektu kultury społeczno-psychologicznej: niwelowanie kryteriów moralnych w relacjach międzyludzkich; brak empatii i współczucia (zwłaszcza to dotyczy młodzieży, nastolatków) i innych.

Analizując informacje teoretyczne, które przedstawiają kwestię istnienia problemów komunikacyjnych w edukacji, zwraca się uwagę, że te przejawy, według M. Slusarewskiego, powstają w procesie globalnej informatyzacji strat społecznych, które zapewniają nie tylko media, ale także komunikacja masowa i spersonalizowana.

Na podstawie uogólnienia stanu opracowanego problemu zidentyfikowano szereg zmian informacyjno-komunikacyjnych w przestrzeni edukacyjnej, które mogą prowadzić do powstawania nowych zjawisk w środowisku, z których jeden jest ostracyzm jako forma destrukcyjnej komunikacji: zakres procesów komunikacyjnych

w instytucjach edukacyjnych; pojawienie się zintegrowanych systemów komunikacji w ramach grup badawczych; pojawienie się czatów wewnątrzgrupowych, grup i stron w sieciach społecznościowych, na stronie instytucji edukacyjnej.

Wskazano składowe charakterystyki procesów komunikacyjnych w grupach środowiska edukacyjno-informacyjnego; ekspresyjnego; przekonującego; społeczno-rytualnego (stosowanie norm i zwyczajów zachowań społeczno-grupowych), które są blokowane pod wpływem formowania się w nich ostracyzmu informacyjnego, co uniemożliwia istnienie procesu interakcji ekologicznej.

Przedstawiono mechanizmy interakcji międzyludzkich w zespole, realizowanych dzięki przestrzeni informacyjnej we współczesnym środowisku edukacyjnym oraz występowaniu zjawiska ostracyzmu informacyjnego jako formy komunikacji jednostek.

Opisano formy istnienia tego zjawiska w przestrzeni edukacyjnej (usuwanie wiadomości, usuwanie z czatów; ignorowanie informacji, ograniczanie informacji) oraz określono strukturę przyczyn powstawania zjawiska w przestrzeni edukacyjnej, takie jak wizualne, poznawcze i społeczno-komunikacyjne cechy podmiotów aktywności grupowych.

Podano wyniki badań mających na celu określenie dominującej formy ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym w celu sprecyzowania i możliwości skorygowania towarzyszących programów psychologiczno-pedagogicznych w ramach przestrzeni edukacyjnej.

W wyniku diagnostyki można zauważyć znaczny procent przejawu tendencji do ograniczania informacji jako formy ostracyzmu informacyjnego, co może wskazywać, że około 60% badanych grup tej grupy wiekowej wykazuje negatywizm wobec członków grupy, stosując specjalne zasady wewnątrzgrupowe.

Odnotowano tendencję do przejawu zjawiska poprzez częściowe lub całkowite ograniczanie informacji w stosunku do społecznie nieakceptowanych członków zespołu, co można tłumaczyć zarówno przejawami orientacji konstruktywnej (utrzymanie stałego środowiska edukacyjnego), jak i destruktywnej (ignorowanie społeczne podmiotów środowiska edukacyjnego bez warunków wstępnych).

Dalsze rozważanie tego problemu widzimy w bardziej szczegółowym opracowaniu głównych czynników kształtowania się tendencji ostracyzmu informacyjnego oraz tworzeniu programów psychologiczno-pedagogicznego wsparcia korekty przejawów ostracyzmu w przestrzeni edukacyjnej.

Wykaz wykorzystywanych źródeł:

1. Slusarewski M.M. (2009). Przestrzeń informacyjna: krytyka istniejących definicji i próba zbudowania teorii. *Dziennik ChUP. Seria «Psychologia, politologia»*: Osobowość i procesy transformacyjne w społeczeństwie. Psychologiczno-pedagogiczne problemy współczesnej edukacji, 5, 337 – 342.
2. Jakowenko M. (2011). Przestrzeń informacyjna: filozoficzne aspekty powstawania pojęć. *Dziennik Uniwersytetu Narodowego „Politechnika Lwowska”*, 692, 22–27.
3. Jakowlew A. M. (2006). *Przestępczość a psychologia społeczna*. Moskwa, 584 s.
4. Blackhart, G. C. & Nelson, B. C. & Knowles, M. L. & Baumeister, R. F. (2009). Rejection elicits emotional reactions but neither causes immediate distress nor lowers self-esteem: A meta-analytic review of 192 studies on social exclusion. *Personality and Social Psychology Review*, 13, 269–309.
5. Cacioppo, S. & Frum, C. & Asp, E. & Weiss, R. & Lewis, J. & Cacioppo, J. (2013). A quantitative meta-analysis of functional imaging studies of social rejection. *Scientific Reports*, 3, 20 – 27.
6. Collins, P. A. (2008). *Micro-Sociological Theory*. Princeton University Press.
7. Eisenberger, N. I. & Lieberman, M. D. & Williams, K. D. (2013) Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302, 290–292.
8. Gerber, J. & Wheeler, L. (2009). On being rejected: A meta-analysis of experimental research on rejection. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 468–488.
9. McGrath, J. E. & Tschan, F. (2004). *Temporal matters in social psychology: Examining the role of time in the lives of groups and individuals*. Washington: American Psychological Association.
10. Hartgerink, C. & Beest, I. & Wicherts, J. & Williams, K. (2014). Ordinal effects of ostracism: A meta-analysis of Cyberball studies. Unpublished Manuscript, Tilburg University.
11. Hymel, S. & Susan, M. (2015). Four Decades of Research on School Bullying: An Introduction. *American Psychologist*, 70, 293–299.
12. Manges, C. & Scott-Cawiezell, J. & Marcia, M. (2017). Maximizing Team Performance: The Critical Role of the Nurse Leader. *Nursing Forum*, 52, 21–29.
13. Mason, H. (2015). Trajan. *Encyclopædia Britannica*.
14. Milner, M. (2004). *Freaks, Geeks and Cool Kids. Teenagers in an Era of Consumerism, Standardized Tests, and Social Media*. Routledge.
15. Nida, S. & Twyman, K. & Saylor, C. & Williams, K. (2009). Ostracism, depression, and adjustment in children and adolescents. Paper presented at the annual meeting of the Midwestern Psychological Association.
16. Schneider, M. & Somers, M. (2006). Organizations as complex adaptive systems: Implications of complexity theory for leadership research. *The Leadership Quarterly*, 17, 351–365.
17. Williams, K. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425–52.

The Author

Nazarevych Victoria Vyacheslavivna
*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of Age and Pedagogical Psychology,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0111-7070>
E-mail: nazarevich.art@gmail.com*

Abstracts

ВІКТОРІЯ НАЗАРЕВИЧ. Інформаційний остракізм у навчальному середовищі. У статті розглядається проблема інформаційного остракізму в освітньому середовищі. Пріоритетним було вивчення питання інформаційного простору як феномена існування та формування явища, що досліджується, а також розкриття психологічних характеристик та специфіки явищ комунікації та остракізму в освітянській сфері. Аналіз теоретичних відомостей про поняття інформаційного простору в навчальному середовищі як скоординованої, багаторівневої структури, що акумулює результати комунікативної діяльності індивіда, дав змогу виокремити компоненти проблемного аспекту соціально-психологічної культури, через які формуються тенденції остракізації. Було зауважено важливість розуміння феномена навмисного неправильного подання повідомлень як способу дезінформації інших у навчальних групах та академічно-професійних колективах. Висвітлено основні характеристики інформаційного остракізму та його проявів у міжгруповій діяльності, механізми міжособистісної взаємодії всередині колективу, що можуть забезпечувати вказаний прояв: адаптаційний механізм – забезпечує етап звикання; захисний механізм – забезпечує захист суб'єктивних відносин у середовищі групи; лідерський механізм – контроль певними особами власних особистісних якостей лідера; ідентифікуючий механізм – наслідок потреби підкріпити чи актуалізувати належність до групи. Сформовано класифікацію основних проявів інформаційного остракізму в навчальному середовищі: видалення повідомлень, видалення з чатів; ігнорування інформації; обмеження інформації. А також розкрито структуру причин виникнення

явища в навчальному просторі, а саме: візуальні, когнітивні та соціально-комунікативні ознаки суб'єктів групової діяльності. Проведено експеримент, спрямований на виявлення домінантної форми інформаційного ostrakizmu в навчальному середовищі для уточнення та можливості корекції супроводжувальних психолого-педагогічних програм у межах освітнього простору. Зазначено, що отримані результати можуть вказувати на страх відкритої конфронтації всередині групи, як наслідок – обирається найбільш прихована форма ostrakizacji, яка може пояснюватися як проявами конструктивних (збереження сталого навчального середовища), так і деструктивних спрямованостей (соціальне ігнорування суб'єктів освітнього середовища без зумовлених ознак). Зроблено висновки в системі вивчення інформаційного ostrakizmu в навчальному середовищі про те, що визначення вектору направленості існування інформаційного ostrakizmu в освітньому середовищі потребує детального розгляду кожної з його функцій та створення окремих груп для отримання точних емпіричних даних. Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо в розгорнутому вивченні основних факторів формування тенденцій інформаційного ostrakizmu та створенні програм психолого-педагогічного супроводу для корекції проявів ostrakizmu в навчальному просторі.

Ключові слова: інформаційний простір, інформація, комунікація, тенденції ostrakizacji, ostrakizm, навчальне середовище.

ВИКТОРИЯ НАЗАРЕВИЧ. Информационный ostrakizm в учебной среде. В статье рассматривается проблема информационного ostrakizma в образовательной среде. Приоритетным было изучение вопроса информационного пространства как феномена существования и формирования явления, а также раскрытие психологических характеристик и специфики явлений коммуникации и ostrakizma в образовательной сфере. Анализ теоретических сведений о понятии информационного пространства в учебной среде как скоординированной, многоуровневой структуры, которая аккумулирует результаты коммуникативной деятельности индивида, позволил выделить компоненты проблемного аспекта социально-психологической культуры, через которые формируются тенденции ostrakizacji. Было отмечено важность понимания феномена умышленной неправильной передачи сообщений как способа дезинформации других в учебных группах и академической профессиональных коллективах.

Освещены основные характеристики информационного остракизма и его проявлений в межгрупповой деятельности, механизмы межличностного взаимодействия внутри коллектива, могут обеспечивать следующие проявления: адаптационный механизм – обеспечивает этап привыкания; защитный механизм – обеспечивает защиту субъективных отношений в среде группы; лидерский механизм – контроль определенными лицами собственных личностных качеств лидера; идентифицирующий механизм – следствие необходимости подкрепить или актуализировать принадлежность к группе. Сформировано классификацию основных проявлений информационного остракизма в учебной среде: удаление сообщений, удаление из чатов; игнорирование информации; ограничения информации. А также раскрыта структура причин возникновения явления в учебном пространстве, а именно: визуальные, когнитивные и социально-коммуникативные признаки субъектов групповой деятельности. Проведен эксперимент, направленный на выявление доминантной формы информационного остракизма в учебной среде для уточнения и возможности коррекции сопроводительных психолого-педагогических программ в рамках образовательного пространства. Отмечено, что полученные результаты могут указывать на страх открытой конфронтации внутри группы, как следствие – избирается наиболее скрытая форма остракизации, которая может как проявлениями конструктивных (сохранение устойчивости учебной среды), так и деструктивных стремлений (социальное игнорирование субъектов образовательной среды без обусловленных признаков). Сделаны выводы в системе изучения информационного остракизма в учебной среде о том, что определение вектора направленности существования информационного остракизма в образовательной среде требует детального рассмотрения каждой из его функций и создания отдельных групп для получения точных эмпирических данных. Дальнейшее рассмотрение этой проблемы видим в развернутом изучении основных факторов формирования тенденций информационного остракизма и создании программ психолого-педагогического сопровождения для коррекции проявлений остракизма в учебном пространстве.

Ключевые слова: информационное пространство, информация, коммуникация, тенденции остракизации, остракизм, учебная среда.

WIKTORIA NAZAREWYCZ. **Ostracyzm informacyjny w środowisku edukacyjnym.** Artykuł bada problem ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym. Pierwszeństwo nadano badaniu kwestii przestrzeni informacyjnej jako fenomenu istnienia i kształtowania się badanego zjawiska, a także określeniu cech psychologicznych i specyfiki zjawisk komunikowania i ostracyzmu w edukacji. Analiza informacji teoretycznych na temat koncepcji przestrzeni informacyjnej w środowisku edukacyjnym jako skoordynowanej, wielopoziomowej struktury, akumulującej wyniki aktywności komunikacyjnej jednostki, pozwoliła na wyodrębnienie składowych problemowego aspektu kultury społeczno-psychologicznej, poprzez które kształtują się tendencje do ostracyzacji. Zwrócono uwagę na znaczenie rozumienia zjawiska celowego niewłaściwego przedstawiania informacji jako sposobu dezinformowania innych w grupach uczących się i zespołach akademickich. Przedstawiono główne cechy ostracyzmu informacyjnego i jego przejawów w działaniach międzygrupowych, mechanizmy interakcji interpersonalnych w zespole, które mogą zapewnić wspomniany przejaw: mechanizm adaptacyjny – zapewnia etap habituacji; mechanizm ochronny – zapewnia ochronę podmiotowych relacji w środowisku grupy; mechanizm przywództwa – kontrola przez określone osoby ich własnych cech osobistych przywódcy; mechanizm identyfikacji – konsekwencja konieczności wzmocnienia lub aktualizacji przynależności do grupy. Dokonano klasyfikacji głównych przejawów ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym: usuwanie wiadomości, usuwanie z czatów; ignorowanie informacji; ograniczenie informacji. A także określono strukturę przyczyn występowania zjawiska w przestrzeni edukacyjnej, a mianowicie: wizualne, poznawcze i społeczno-komunikacyjne znaki podmiotów aktywności grupowej. Przeprowadzono eksperyment mający na celu zidentyfikowanie dominującej formy ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym w celu sprecyzowania i możliwości korekty towarzyszących programów psychologiczno-pedagogicznych w przestrzeni edukacyjnej. Zaznaczono, że uzyskane wyniki mogą wskazywać na lęk przed otwartą konfrontacją w grupie, w konsekwencji – wybierana jest najbardziej ukryta forma ostracyzmu, którą można tłumaczyć zarówno orientacją konstruktywną (zachowanie zrównoważonego środowiska edukacyjnego), jak i destrukcyjną (społeczne ignorowanie podmiotów środowiska edukacyjnego bez warunków wstępnych). Wyciągnięto wnioski w systemie badania ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym, że określenie wektora kierunku istnienia ostracyzmu informacyjnego w środowisku edukacyjnym wymaga szczegółowego rozważenia każdej z jego funkcji i stworzenia odrębnych grup w celu

uzyskania dokładnych danych empirycznych. Dalsze rozważanie tego problemu polega na szczegółowym badaniu głównych czynników kształtowania się tendencji ostracyzmu informacyjnego oraz stworzeniu programów psychologiczno-pedagogicznego wsparcia korekty przejawów ostracyzmu w przestrzeni edukacyjnej.

Słowa kluczowe: przestrzeń informacyjna, informacja, komunikacja, tendencje do ostracyzacji, ostracyzm, środowisko edukacyjne.

MODERN SCHOOL: TRADITIONAL AND CONTEMPORARY VIEWS
NOWOCZESNA SZKOŁA: TRADYCYJNE I NOWE WIZJE

3.

MODERN SCHOOL: CHALLENGES AND PROSPECTS

NOWOCZESNA SZKOŁA: WYZWANIA I PERSPEKTYWY

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.09

Nataliya MISHAKA

Cognitive-efficient component in professional-role communication of the modern primary school teacher

NATALIYA MISHAKA. Cognitive-efficient component in professional-role communication of the modern Primary School teacher. *The author raises the question concerning the importance of professional- role communication of primary school teachers; reveals the efficiency of communication in achieving partnerships and productive interaction in educational process. Empirical evidence has shown that there is a correlation between knowledge, cognitive skills, reflexive role assessment and communication skills.*

Key words: *communication, knowledge, cognitive skills, reflexive-role analysis, communication skills.*

Problem statement. Among domestic and foreign models of a teacher's educational activity, "humanistic education" appears to be one of the most attractive ones. It is based on universal principles of socialization of an individual to achieve mutual understanding, mutual respect, and self-actualization. Definitions as to the humanistic orientation

of communicative means in pedagogical activity of a teacher are presented in theoretical works of both domestic (E.E. Yeromenko and O. Ostryansko, 2013; G.I. Ivaniuk, 2013; R.V. Pavelkiv, 2017; T.V. Potapchuk, 2020; S.I. Strilets, 2020 and others) and foreign psychologists (A. Alnoor, 2011; Alnoor Abdulghani Mutahar, MaHongyu, 2010; Al-Sharif, 2010; Babe Robert, 2010). Communication is determined to be the dominant link in a primary school teacher's effectiveness; thanks to it, he/she accompanies the child's life from education to life-creating and cultural mission, from manipulative, authoritarian pedagogy to pedagogy which is personality-oriented, and communicative one." [4, p.4].

The relevance of the communication phenomenon is interdisciplinary and is studied at the boundary of social sciences and humanities, which led to the birth of a new research field, namely *panetics* [9]. The subject of panetics is the study of mental and physical health, the damage of which arose as a result of misunderstandings, increased sensitivity to conflict stimuli, aggressive reactions to adverse communications, etc. In our opinion, modern changes in the reform of primary school, at the center of which is the figure of a teacher with communication skills to interact with students of different levels of mental and psychological development, the problem of targeted study as regards the characteristics of cognitive-efficient component in the professional-role communication is *relevant*.

Analysis of researches and current publications. Communication is the subject of philosophical researches, which is called "communicative philosophy" (K.O. Apel, D. Bohler, W. Culman, M. Riedel, J. Habermas). The philosophical study of everyday communication is carried out taking into account the theoretically generalized achievements of analytical philosophy, phenomenology, hermeneutics, and pragmatic philosophy. Social studies of the phenomenon of communication are considered by such researchers as K. Levy-Strauss, J. Mead, T. Parsons, R. Rorty, A. Schutz; intersubjective aspects of communication are covered by E. Husserl, M. Heidegger, existential ones – by O.F. Bolnov, M. Dufresne, M. Merleau-Ponty, M. de Unamuno. Philosophical analysis of communication has initiated an existential orientation to define the concept of "communication" in pedagogical activity. Communication is of Indo-European origin (from the Latin *communico* – message, communication). Communication is understood as a type of interaction between people, which involves information exchange, a kind of "information cooperation" [7, p. 85]. That is, the phenomenology of communication has the connotation of partnership, cooperation.

Teacher's professional communication is actively covered in different pedagogical works (N. Volkova, 2002; N. Butenko, 2011; O. Kovalenko, 2017; S. Smotrytska, 2017; G. Tokareva, 2019; G. Yatsenko, 2015). Methodological aspects of communications in pedagogical communication are also revealed in psychological literature (O.O. Bodalov, 2009; O.O. Leontiev, 1997; V. Kunitsyna 2003). The analysis of dialogic communication, as prerequisites of partnership relations and interaction, is considered in the works of I.D. Bekh, O. Ball, G.V. Diakonov, L. Karamushka, N. Kolominskii, N. Koriak, G. Lozhkin, N. Poviakel, V. Semichenko, T. Tytarenko, N. Chepeleva. A special place in determining the destructive stimuli of communication that cause conflicts is occupied by the works of A.Ya. Antsupov [1]. In researches by T. Dovga questions about the factors of communication are raised and the careful analysis of visual-communicative characteristics of a teacher is carried out. The author details a personal-professional image of the effective teacher, reveals communicative attractions, among which observation, reflectivity, empathy take the partial analysis [5]. For instance, O.R. Pavlishak in her work analyzes the professional communication of Austrian teachers, reveals the phenomenon of communicative / non-communicative properties that lead to a clash of opposing views, values, attitudes, negative experiences in the pedagogical activities of teachers [10]. O.V. Pyshyk's researches analyze the components of communication, just: motivational, cognitive and activity ones; communication is considered as "a complex multifactorial and multifunctional process, which is not only a proper area of human life, but also permeates directly or indirectly all other areas. It allows to reveal the social essence of a man, the determination of the inner world of a man and his features, as well as to understand the development of the psyche as a process that occurs by relating socio-historical experience of mankind in the context of communication with other people, living carriers of this experience" [10].

The works of domestic researchers describe the main functions of communication that accompany pedagogical communication, such as informative, educational, socializing, criticism and control, social thought, articulation of interests, integration of subjects. The authors N.P. Volkova [4], T. Dovga [5], M. Oliyar [8] reveal the specifics of conflict interactions that occur in the speech behavior of communicators. Various negative emotional states, decreased productivity of interaction, increased hostility to each other are described [12]. N. Koshkarova identifies the cognitive aspects of the destruction of communication, among which are: evaluative

attitude, emotional tension, threat to the "person", aggression [7].

In our opinion, the study of the cognitive-efficient component in professional-role communication will allow us to analyze one of the least defined phenomena of conflict in the pedagogical activities of modern primary school teachers, and will provide an opportunity to consider which components determine the phenomenon of effective teacher communication with participants of the educational process.

The main material. To prove that the cognitive-efficient component is one of the components of professional-role communication in the activities of primary school teachers, we should first theoretically substantiate the essence of communication as a socio-psychological, psychological and pedagogical phenomenon.

Neobehaviorists were one of the first to approach the problem of communication. In the socio-cognitive theories of learning by A. Bandura the potential that develops in the process of productive interaction is identified. The Bandura model reveals causal relationships of a human cognitive sphere, which depend on motivational and behavioral characteristics. He proved that motivation and behavior are substances that affect each other, and learning occurs through observation and action. Thus, the student's observation of communicative processes in professional activities form the culture (subculture) of his communication skills. In teaching through experience, Bandura emphasized the need to distinguish between "knowledge" and "skills". In order to form skills, in his opinion, motivational and behavioral factors should be taken into account.

K. Levin ("Dynamic Psychology") once solved the problem of cognitive awareness of communication processes. Discussions organized by him in T-groups for the purpose of racial prejudice gave a positive result at the end of classes. Levin concluded that the better the participants were introduced to communication, the more efficient the benefits of communication were.

The study of professional-role communication has an interdisciplinary nature, as the theoretical components were analyzed from different angles of communication theories. In social psychology, communication is defined as the process of exchanging information between two communicators in formal and informal communication, in the process of which the message is loaded with semantic information [12]. That is why, under the conditions of the highest cognitive correspondence, teacher communication is considered as a partnership between communicators.

Given that communication is a complex system of functional significance, in the analysis of the cognitive-efficient component, we took into account indicators of conative, informative, motivational, coordination, and emotional load. In the process of implementation of these functions, for effective professional communication of the teacher, the ability to carry out diagnostics according to nonverbal indicators of internal states of education participants is important. Thus, the problem of social perception is definitely appropriate. The teacher's ability to understand true feelings of others, to recognize desires, motives, true feelings, intentions – all these are indicators of cognitive skills. Thus, the listed functions of communication, under the condition of their conscious use by the teacher, belong to the cognitive sphere.

Consideration of the problem of professional-role communication requires analysis from a psychophysiological point of view, which helps to understand the influence of the teacher, who tends to provoke confrontation due to the vague verbalization of communication information. The authors consider the following disadvantages: fast or very slow tempo, high sound speech techniques, monotony, timbre "deafness", fuzzy articulation, diction. Acoustic vagueness causes emotional tension, and sometimes, according to A.Y. Antsupov and S.V. Baklanovskii, can cause conflict [1].

In the studies of A.Ya. Antsupov and S.V. Baklanovskii [1], S. Ishchuk [6], M. Oliyar [8] it is proved that non-conflict is a low level of social and psychological competence, as it does not contradict the contradiction, which is a movement of dialectical development. The authors note that complex social interactions indicate the unpreparedness of the specialist for communication. N. Koshkaruk argues that it is not enough to establish efficient communication of such properties as empathy, as the expectations of partners exceed the request for feedback [7].

The authors attribute the underestimation, anxiety, uncertainty in the prospects of performing activities to the negative properties, hence for the teacher it is of special importance (N.P. Volkova [4], A.V. Nazarchuk) [9]. An indicator of a rigid style of thinking is also the cause of confrontation in conflict situations, which exacerbates students' feelings of dissatisfaction, lost meaning, confusion. (T. Dovga [5]).

In modern psychology, the list of communication skills is expanding, as indicated by L.R. Akhmadiev [2]. Communication skills include: processes of adequate perception of interaction partners, dynamics of communication process development; the ability to selectively perceive

relevant information and maintain focus and concentration; literacy of adequate interpretation of the information received; reflection of the internal state, motives and their external manifestations; regulation on the inadmissibility of stereotypical patterns of communication; self-control of emotions and their verbal manifestation.

The hypothesis of our empirical study was based on several assumptions:

1. The cognitive sphere is manifested in the activity, so it can be considered as a cognitive-efficient component of professional-role communication and determined by diagnosing the following skills of the teacher:

- *to diagnose internal conditions* according to external manifestations of communication of participants in the educational process;
- *to convey clearly the feelings* in the context of the pedagogical task not from "I" / "Me", but from "We" / "Us" through clear, logical information, metaphorical expressions;
- *to reflexively perceive, analyze information* (both own and communicator's) with the help of formed social perception, ability to listen, react in time, understand the situation, remember;
- *to provide timely feedback* that is pedagogically balanced, clear, logical, specific, understandable;
- *to enter into confrontation* as the most powerful form of communication to determine the personal attitude of communicators to information and opportunities for self-development;
- *to prevent destructive conflicts* due not only to such properties as tolerance, empathy, reflection, but also predictive prognostication.

Thus, we proceeded from the fact that the generation of communication *symbols* (conscious / unconscious nonverbal expressions of emotional states in the communication process, linguistic connotations), *signs* (correspondence of the linguistic text of information to generally accepted norms) cannot take place without cognitive processes which are connected with reproduction, preservation of the acquired communication patterns, representation, coding and reproduction of communication information.

The above mentioned material allowed us to determine at the theoretical level and to empirically verify the fact that between the level of knowledge and the rate of communication in the professional activities of teachers there is an intermediate level, which we determine by *reflexive-role assessment*. Due to the recognition of the role (*Assistant, Consultant, Advisor, Facilitator, Expert, Thinker, Companion*), which the

teacher plays in the process of communication, he is able to adjust the direction of his motivational sphere and to adjust behavior for pedagogical purposes.

Thus, we were able to track how cognitive-efficient skills influence the effectiveness of communication, directed by reflexive-role analysis.

On the basis of empirical material obtained from a sample of 132 people (primary school teachers), the following results were obtained:

- the distribution of expert assessments and subjects' assessments has an insignificant difference, which corresponds to the law of normal distribution;
- the correlation between the level of knowledge, the level of skills (cognitive-efficient indicator) and the change of teachers' own communication by reflexive-role analysis is determined;
- primary results in trial training sessions which confirmed the fact that with increasing levels of knowledge and skills, teachers better recognize the role positions in communication and are able to change to new, constructive and productive communications are identified.

Correlation analysis showed a close relationship between cognitive-efficient and communicative components, which are regulated under the conditions of reflexive-role analysis (table 1).

Table 1. Comparative analysis to determine the correlation between cognitive and communicative skills (Pearson correlation coefficient value, significance level $p < 0.01$)

Parameters	Knowledge	Reflexive-role analysis	Cognitive skills	Communicative skills
Knowledge	-	-	0,36	0,31
Reflexive-role regulation	0,48	-	0,41	0,39
Cognitive skills	0,67	0,59	0,55	0,61
Communication skills	0,61	0,59	0,55	-

As can be seen according to the indicators in the table, there is a positive correlation between the level of knowledge and cognitive skills, between cognitive skills and reflexive role analysis, between cognitive skills and effective communication. The correlation coefficient for

knowledge and cognitive skills is higher than for the skills of reflexive-role control and communication skills. The cognitive level with the same correlation coefficient is related to both knowledge and communication skills, and the correlation coefficient of reflexive-role control is related to communication skills.

This statement makes it possible to consider the relationship of internally individual characteristics of the teacher's personality with externally individual manifestations of professional-role communication. Given the close connection of cognitive skills with knowledge and reflexive-role control allows us to consider the phenomenon of professional-role communication of the teacher as to be formed and developed to improve the effectiveness of this communication. The following hierarchical sequence of the following components of professional-role communication is determined: *knowledge> cognitive skills>> reflexive-role analysis> communicative skills*. Analysis of this pattern proves:

- first, that it is possible to explain the efficient / inefficient communication of the teacher, to reveal the cause-and-effect relations;
- second, it is possible to explore the components of knowledge, cognitive skills, reflexive role analysis and communication skills as those that are closely correlated;
- third, the psychological reality of certain correlations reveals the formation of the phenomenon of professional-role communication, which has an inseparable relationship between the internal characteristics of the individual and their external manifestations.

Conclusions.

1. The identified problem of our study is relevant in the light of the "New Ukrainian School". Reforming primary education involves changes in the organization of socialization of the individual through knowledge into practice, the success of which depends on the readiness of the teacher to professional role communication.

2. The problem of communication is interdisciplinary, it is studied by philosophers, linguists, physiologists, psychologists, sociologists, teachers, culturologists. Mastery of communication skills is a sign of a modern man, which cannot but be associated with the ability of modern teachers to master communication.

3. The process of any communication cannot take place without knowledge, cognitive skills and communication skills. As for professional-role communication, it is considered only at the level of efficient,

partnership interaction, which consists of professionally-oriented *knowledge* about communication (verbal and nonverbal), of *cognitive skills* (ability to observe, remember, reflexively analyze, diagnose, clearly transmit feelings and information, provide timely feedback, engage in confrontation to enhance the conscious definition of functional significance in partnerships, avoid destructive conflicts), of *reflexive-role analysis* (gradation positive reflection, intermediate reflection (introspection), quasi-reflection) and of *quasi-reflection skills* (verbal and nonverbal).

4. Professional-role communication is subject to correction due to the expansion of knowledge, cognitive skills, reflexive-role analysis.

5. Further study of different cognitive styles is in prospect. We are especially interested in the rigid thinking of the teacher and his influence on the efficiency / inefficiency of professional-role communication.

References:

1. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. – СПб: Питер, 2005. – 228 с.
2. Ахмадиева Л. Р. Роль когнитивных процессов в формировании коммуникативных умений [Электронный ресурс] / Л. Р. Ахмадиева. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-kognitivnyh-protsestsovv-formirovanii-kommunikativnyh-umeniy>
3. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб: Евразия, 2000. – 320 с.
4. Волкова Н. П. Педагогічні комунікації / Н. П. Волкова. – Дніпропетровськ, 2002. – 92 с.
5. Довга Т. Візуально-комунікативні характеристики особистісно-професійного іміджу вчителя [Електронний ресурс] / Т. Довга. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/2014-rik/3-mizhnarodna-internet-konferentsiia-2015/sektsiia-4/3600-vizualno-komunikatyvni>.
6. Ішук Н. Поняття комунікації: множинність конотацій [Електронний ресурс] / Н. Ішук, С. Ішук // Схід. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_1_18.
7. Кошкарлова Н. . Конфликтное коммуникативное поведение в аспекте межкультурной коммуникации: причины и пути преодоления [Электронный ресурс] / Н. Кошкарлова – Режим доступа до ресурсу: <https://core.ac.uk/download/pdf/290226369.pdf>.
8. Оліяр М. Специфіка комунікативної особистості вчителя початкових класів / М. Оліяр. // Гірська школа Українських Карпат. – 2014. – №11. – С. 108–112.
9. Назарчук А. В. . Идея коммуникации и новые философские понятия XX века / А. В. Назарчук. // Вопросы философии. – 2011. – №5. – С. 157–165.

10. Палішак О. Р. Професіоналізм та педагогічна комунікація у підготовці вчителя в Австрії [Електронний ресурс] / О. Р. Палішак // Молодий вчений. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.1/30.pdf>.
11. Пишик О. В. Розвиток комунікаційної культури. Методичні рекомендації для керівників закладів освіти. (II ч.) Педагогічна майстерня. / О. В. Пишик. // Основа. – 2018. – №9. – С. 10–15.
12. Рац М. Книга в «информационном обществе»: о чем речь? Взгляд методолога / М. Рац // Общество и книга: от Гутенберга до Интернета / М. Рац. – Москва, 2000. – (Традиция). – С. 82–94.

Transliteration of References:

1. Ancupov A.Ya. (2005). Konfliktologiya v skhemah i kommentariyah / A.Ya. Ancupov, S.V. Baklanovskij. Cpb: Piter, 2005. 228 s.
2. Ahmadiyeva L.R. (2015). Rol' kognitivnyh processov v formirovanii kommunikativnyh umeniy [Elektronnij resurs] / L.R. Ahmadiyeva. – 2015. Rezhim dostupu do resursu: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-kognitivnyh-protseessov-v-formirovanii-kommunikativnyh-umeniy>
3. Bandura A. (2000). Teoriya social'nogo naucheniya / A. Bandura. SPb: Evraziya, 2000. 320 s.
4. Volkova N.P. (2002). Pedagogicheskii kommunikatsii / N.P. Volkova. Dnipropetrovsk, 2002. 92 s.
5. Dovha T. (2015). Vizualno-komunikativni kharakterystyky osobystisno-profesiynoho imidzhu vchytelia [Elektronnyi resurs] / T. Dovha. 2015. Rezhym dostupu do resursu: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/2014-rik/3-mizhnarodna-internet-konferentsiia-2015/seksiia-4/3600-vizualno-komunikativni>.
6. Ishchuk N. (2017). Poniattia komunikatsii: mnozhyennist konotatsii [Elektronnyi resurs] / N. Ishchuk, S. Ishchuk // Skhid. 2017. Rezhym dostupu do resursu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_1_18.
7. Koshkarova N. Konfliktnoe kommunikativnoe povedenie v aspekte mezhkul'turnoj kommunikatsii: prichiny i puti preodoleniya [Elektronnij resurs] / N. Koshkarova – Rezhim dostupu do resursu: <https://core.ac.uk/download/pdf/290226369.pdf>.
8. Oliiar M. (2014). Spetsyfika komunikativnoi osobystosti vchytelia pochatkovykh klasiv / M. Oliiar. // Hirskia shkola Ukrainskykh Karpat. 2014. №11. S. 108–112.
9. Nazarchuk A.V. (2011). Ideya kommunikatsii i novye filosofskie ponyatiya XX veka / A.V. Nazarchuk. // Voprosy filosofii. 2011. №5. S. 157–165.
10. Palishak O.R. (2018). Profesionalizm ta pedagogichna komunikatsiia u pidhotovtsi vchytelia v Avstrii [Elektronnyi resurs] / O.R. Palishak // Molodyi vchenyi. 2018. Rezhym dostupu do resursu: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.1/30.pdf>.

11. Pyshyk O.V. (2018). Rozvytok komunikatsiinoi kultury. Metodichni rekomendatsii dlia kerivnykiv zakladiv osvity. (II ch.) Pedahohichna maisternia. / O. V. Pyshyk. // Osnova. 2018. №9. S. 10–15.
12. Rac M. (2000). Kniga v «informacionnom obshchestve»: o chem rech'? Vzgljad metodologa / M. Rac // Obshchestvo i kniga: ot Gutenberga do Interneta / M. Rac. Moskva, 2000. (Tradiciya). S. 82–94.

The Author

Mishaka Nataliya
Graduate Student of the Department
of Practical Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8527-0338>
E-mail: mishaka160977@gmail.com

Abstracts

НАТАЛІЯ МІШАКА. Когнітивно-ефективний компонент у професійно-рольовій комунікації сучасного вчителя початкової школи. Автор ставить питання про важливість професійно-рольової комунікації вчителя початкової школи; розкриває ефективність комунікації в досягненні партнерських стосунків та продуктивної взаємодії в освітньому процесі. На емпіричному матеріалі доведено, що існує кореляційний зв'язок між знаннями, когнітивними вміннями, рефлексивно-рольовим оцінюванням та комунікаційними вміннями.

Ключові слова: комунікація, знання, когнітивні вміння, рефлексивно-рольовий аналіз, комунікаційні вміння.

НАТАЛИЯ МИШАКА. Когнитивно-эффективный компонент в профессионально-ролевой коммуникации современного учителя начальной школы. Автор ставит вопрос о важности профессионально-ролевой коммуникации учителя начальной школы; раскрывает эффективность коммуникации в достижении партнерских отношений и продуктивного взаимодействия в образовательном процессе. На эмпирическом материале доказано, что существует корреляционная связь между знаниями, когнитивными умениями, рефлексивно-ролевой оценкой и коммуникацион-

ными умениями.

Ключевые слова: коммуникация, знания, когнитивные умения, рефлексивно-ролевой анализ, коммуникационные способности.

NATALIA MISZAKA. **Komponent poznawczo-skuteczny w komunikacji rolowo-zawodowej współczesnego nauczyciela szkoły podstawowej.** Autorka stawia pytanie o znaczenie komunikacji rolowo-zawodowej nauczyciela szkoły podstawowej; opisuje skuteczność komunikacji w osiąganiu relacji partnerskich i produktywnej interakcji w procesie edukacyjnym. Na podstawie materiału empirycznego udowodniono, że istnieje korelacja między wiedzą, umiejętnościami poznawczymi, refleksyjno-rolową oceną i umiejętnościami komunikacyjnymi.

Słowa kluczowe: komunikacja, wiedza, zdolności poznawcze, analiza refleksyjno-rolowa, umiejętności komunikacyjne.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.10

UDK 371.023.1+378.12

Маріанна ОСТРОВСЬКА,
Олександр ОСТРОВСЬКИЙ

Психолого-педагогічні аспекти
формування міжкультурної
компетентності майбутніх учителів
початкової школи

MARIANNA OSTROVSKA, ALEXANDER OSTROVSKY. **Psychological and pedagogical aspects of formation of intercultural competence of future Primary School teachers.** *Introducing the Concept of "New Ukrainian School" (NUSH), a new teacher professional standards of competence and implementation paradigm in school, brought the process of training teachers in higher education (ZVO) at a central place in terms of education reform. This requires a review of the training conditions for future teachers, taking into account the development of senior specialized school and the needs of the modern labor market in specialists who have formed the relevant general and professional competencies. The purpose of the article is to specify the methods and means of forming intercultural competence of future primary school teachers who carry out educational activities in a multicultural environment. In*

the process of research methods of analysis and synthesis of scientific literature, systematization of identification of scientific approaches to the decision of the specified problem, theoretical generalization of results of research were used. It is shown that the training of future teachers in free economic education and its further effective innovative and humanistic educational activities in schools that operate in a multicultural environment is one of the leading tasks of education reform in Ukraine. The main focus is on the role of disciplines of the psychological and pedagogical cycle in the system of professional training of future teachers and the features of innovative and humanistic educational activities of primary school in a multicultural environment.

Keywords: teacher; innovation and humanistic environment, pedagogy of partnership; intercultural competence; primary school.

Вступ. Ввійти в освітній простір Європейського Союзу (ЄС) Україна намагається через запровадження його ідеології, стандартів та структур і при цьому прагне зберегти власні національні засади процесу підготовки фахівців. У проекції на євроінтеграційну перспективу Україна, відповідно до Європейського виміру освіти (поняття ЄВО означає ідеологію, зміст і стандарти освіти в країнах ЄС) прагне здійснити в системі загальної середньої освіти наступне [19,21]:

- структуру, мету, зміст освіти та їх інституційний супровід привести у відповідність із європейськими нормами, стандартами та законодавством;
- запровадити профільне навчання в старшій школі і від знаннєвої навчальної парадигми перейти до освітньої компетентнісної (для цього потрібно ввести 12-ти річну профільну школу, змінити структуру та реформувати змістову основу освіти, в тому числі і початкової);
- сформувати через освіту основи громадянського суспільства (мова насамперед йде про учнів, студентів, учителів, їх ментальність, культуру, демократичні основи співіснування полікультурного середовища тощо).

Розпочата в контексті Концепції НУШ реформа загальної середньої освіти спонукає ЗВО педагогічного спрямування, не тільки змістити акценти із знаннєвої до компетентнісної парадигми, а й до узгодження структури, змісту та стандартів підготовки вчителів з відповідними європейськими інституційними документами. Для багатонаціональних регіонів України, це означає, що майбутні вчителі

початкової школи у ЗВО мають отримати знання, які дозволять здійснювати ефективну освітню діяльність в полікультурному середовищі. Насамперед мова йде про відповідні компетентності з: основ міжкультурної освіти, ефективного використання «педагогіки партнерства» та створення інноваційно-гуманістичного середовища в школі полікультурного суспільства [3,15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням підготовки майбутніх вчителів до освітньої діяльності у ЗВО присвячені наукові праці Ю.Бабанського, С.Гончаренка, Р.Гуревича, В.Кожевнікова та багатьох інших вчених нашої та зарубіжних країн. Значний внесок у розробку теоретичних основ формування загальних і фахових компетенцій майбутніх учителів початкової школи здійснили такі педагоги-дослідники, як: К.Біницька, А.Ващенко, Л.Горюнова, Н.Іванець, О.Комар, Л.Сушенцева та інші [3]. Проте питання особливостей професійної підготовки майбутніх вчителів в ЗВО до освітньої діяльності в мовах реформування початкової школи в контексті ЄВО, зокрема, до освітньої діяльності в полікультурному середовищі, потребує подальших досліджень.

Мета роботи – розкрити зміст удосконалення освітнього процесу в початковій школі, яка здійснює його в полікультурному середовищі та психолого-педагогічних особливостей формування міжкультурної компетентнісної підготовки майбутніх учителів у ЗВО до цієї діяльності.

Методологічною основою дослідження слугувала теорія пізнання з використанням особистісно-діяльнісного та компетентнісного підходів. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено досліджено понятійний апарат понять міжкультурна компетентність, інноваційно-гуманістичне освітнє середовище та педагогіка партнерства в полікультурному середовищі. Для аналізу особливостей взаємодії суб'єктів освітнього процесу в інноваційно-гуманістичній освітній діяльності, сутті педагогіки партнерства в міжкультурному середовищі та вимог до вчителя, який готовий до ефективної діяльності в таких умовах, використовувались методи структурно-логічного та порівняльного аналізу і синтезу. На основі аналізу й узагальнення педагогічної теорії, відносно досліджуваної проблеми і власної педагогічної практики виділено особистісні риси, уточнено поняття міжкультурна компетентність учителя, який може ефективно здійснювати освітню діяльність в полікультурному середовищі.

Методи дослідження. У процесі дослідження та підготовці матеріалів роботи використані наступні методи: аналіз і синтез наукової літератури (для з'ясування основних понять дослідження), систематизація (виявлення та аналіз наукових підходів до вирішення означеної проблеми), теоретичне узагальнення результатів дослідження (для формулювання рекомендацій та висновків). Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дослідження склали інституційні документи, прийняті в Україні на виконання Концепції НУШ.

Виклад основного матеріалу. У сучасному відкритому і глобалізованому світі не існує націй, які б у процесі історичного розвитку, не зазнали культурного впливу з боку інших народів. У полікультурних суспільствах люди живуть, навчаються, працюють і відпочивають в етнічно і расово змішаних колективах. Постійне перетинання різних культурних груп часто викликає непорозуміння та продукує конфлікти, які виникають між суб'єктами виробничих та освітніх установ, або між громадянами в поліетнічних громадах. У культурно змішаних колективах, крім упередженості, люди часто, внаслідок конфліктних ситуацій, відчують погіршення фізичного та психологічного стану, що супроводжується зниженням освітньої та виробничої активності, продуктивності праці тощо.

Науковці вже тривалий час вивчають проблеми існування, взаємодії та освіти людей в етнічно гетерогенних групах [3,11,17]. Особливо важливим вказане питання постає для освіти та освітян, які живуть, вчаться і працюють в поліетнічному середовищі. Освітня діяльність, з однієї сторони, є масовою, різновіковою і відображає процеси, які відбуваються у суспільстві, а з іншої - саме в освітніх інституціях готують учнів і педагогів, які мають працювати в полікультурному освітньому середовищі і мають бути соціалізованими. Полікультурна освіта базується на тому, що культури народів постійно змінюються і взаємодіють між собою, здійснюючи взаємовпливи та обміни одна з одною [3, с.52]. Головне завдання такої освіти зреалізувати взаємоповагу між членами поліетнічних громад і усвідомлення внеску всіх культур до спільного культурного надбання. У самому загальному випадку, полікультурність середовища, що оточує індивіда, вимагає від нього: знання більше, ніж однієї мови; знайомства з різними культурами народів світу; відкритості і толерантного ставлення до представників інших культур [3,11,17].

Сутність і впровадження міжкультурної освіти в Україні. Підготовка молоді до життя в полікультурному середовищі оголошена пріоритетним завданням у документах ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, багатьох представницьких міжнародних форумів, присвячених актуальним проблемам освіти. Стратегії розвитку освіти в XXI столітті передбачають навчання людей різних національностей та етносів жити разом, усвідомлюючи національні корені і поважаючи інші культури [1,4,21].

Особливістю соціально-економічного розвитку і створеного культурного середовища України є поліетнічний і міжкультурний характер суспільства, що зумовлено наявністю багатьох культур, національних мов, різних релігій, звичаїв, традицій і укладів життя. Розбудова України як демократичної, правової та багатокультурної держави передбачає консолідацію українського суспільства на принципах мирного та плідного співіснування різних етнічних, національних та соціальних груп. Останніми роками кардинально змінилися політична та соціально-економічна ситуація в Україні, відбувається трансформація національної свідомості українців, що зумовило необхідність нових підходів до проблем міжкультурної освіти та полікультурного виховання.

Інституційні основи міжкультурної освіти. Євроінтеграційна політика України, прагнення ввійти в єдиний європейський освітній простір та стрімке зростання міжнародних контактів спонукають до подолання як мовних, так і культурно-ментальних перешкод, які існують між культурами різних народів. Одним із завдань, прописаних у Законах України «Про освіту» (2017 р.) та «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) є освітній процес, в якому реалізується виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов, або мов меншин та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй, які проживають в Україні. Інституційними документами окреслені головні завдання освітньої політики: міжкультурні відносини будувати з врахуванням інтересів як великих народів, так і національних меншин, етнічних груп, формувати у суб'єктів освітнього процесу міжкультурну компетентність, здатність функціонувати в рамках загальної культури і в інших культурах в умовах існуючого культурного, етнічного, конфесійного розмаїття [14-16].

Необхідність впровадження міжкультурної освіти в Україні, визначається тим, що вона є однією з багатонаціональних і

багатокультурних країн Європи, оскільки на її території проживає понад 130 національностей та народностей, а також досить велика кількість іноземців з сім'ями (трудових і освітніх мігрантів, біженців та нелегалів з інших країн світу), яких хвилюють питання етнічної ідентичності й національного самоствердження, гармонійного розвитку та мирного співіснування культур, збереження й розвиток рідної мови й культури, навчання й спілкування на рідній мові. В Україні багатонаціональними є ряд областей (Закарпатська, Львівська, Одеська, Чернівецька та інші), в яких віками проживають представники багатьох націй і народностей. Крім того, в Україну приїжджають іноземці для навчання і частина із них залишаються для роботи, як на вітчизняних підприємствах, так і у міжнародних компаніях.

За таких умов, активно мають впроваджуватися програми інтеграції мігрантів в українське суспільство та великого значення набувають проблеми розвитку культурного різноманіття та міжкультурної освіти в сучасному полі етнічному українському середовищі. При цьому міжкультурна компетентність стає однією з основних характеристик сучасної людини, а її формування – пріоритетним завданням освіти, що дозволяє виховувати людей без застарілих етноцентричних поглядів та з сформованим розумінням сучасних реалій глобалізованого світу [3,с.18-19].

Враховуючи демографічні дані й нові міграційні тенденції та усвідомлюючи необхідність розвитку нового міжкультурного світосприйняття, українська спільнота спрямовує освіту на інтеграцію культур і народів з метою їх подальшого зближення й духовного збагачення. Прагнучи увійти до єдиного європейського науково-освітнього та полікультурного простору, наша держава дотримується основних Європейських Конвенцій, Декларацій і Стратегій з цих питань, зокрема й демократичних принципів і настанов, у галузі освітньої політики та починає будувати її на засадах міжкультурного підходу [21]. Розглянемо основні складові сучасного полікультурного інноваційно-гуманістичного освітнього середовища більш детально.

Поняття «компетентність» у сучасній психолого-педагогічній науці і практиці співвідноситься зі знаннями, вміннями, навичками й поступками особистості, які найбільш точно відображають її багатогранність і відіграють важливу роль у життєдіяльності. Тому під *міжкультурною компетентністю* слід розуміти готовність

особистості до міжкультурної взаємодії з представниками інших культур, толерантного ставлення до культурної своєрідності представників інших етносів, шанобливого ставлення до культурної спадщини рідного народу та культурних і життєвих цінностей інших людей, демонстрації норм міжкультурного етикету [3,с.60-62]. Серед п'яти ключових компетентностей в освіті, визначених у звіті «Ключові компетенції для Європи» за програмою Ради Європи, визначено компетентності, пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві, покликаних контролювати прояви расизму і ксенофобії, сприяти розвитку у зростаючих покоління міжкультурних компетенцій, таких як: прийняття відмінностей; повага до інших; здатність жити з людьми інших культур, мов і конфесій. Міжкультурна освіта передбачає поєднання звичаїв і традицій, толерантне ставлення до відмінностей представників різних культур, прищеплює національні та загальнолюдські цінності людині, розвиває навички й уміння взаємодії у міжкультурному середовищі на основі прийняття та взаєморозуміння. Міжкультурна компетентність включає знання й уявлення про культурну різноманітність, а також поведінкові моделі, які у своєму поєднанні з ціннісними установками створюють підґрунтя для ефективної міжкультурної взаємодії [21].

Особливості освітнього процесу в початковій школі. Початкова школа в сьогоденних умовах, як перша ступінь соціальної інституції несе у собі об'єднавчий потенціал для полікультурної громади, інтегруючи модель різних культур. Формування міжкультурної компетентності здійснюється у межах інституційного і безперервного освітнього процесу, який включає: навчання, виховання і розвиток особистості. Місія освітнього закладу полягає у використанні потенціалу міжкультурного суспільства з метою інтеграції представників різних національних груп, формування поваги до закону, демократичних традицій, загальнолюдських цінностей, дотримання прав людини. В молодшому шкільному віці закладаються морально-культурні основи формування особистості, формується світогляд і громадянська спрямованість. Цей вік характеризується підвищеним сприйняттям до засвоєння моральних вимог і норм, що при правиліно спланованому освітньому процесі, дозволяє своєчасно закласти фундамент розвитку особистості. У процесі освітньої діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення учня молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організовувати навчальну діяльність, рефлексія тощо [19;20, с.28].

Досвідчений вчитель початкової школи має враховувати й те, що початок навчальної діяльності починає по-новому формувати відносини дитини з дорослими та однолітками. Реально формуються дві сфери соціальних відносин: «дитина – дорослий» та «дитина – діти». У сфері «дитина – дорослий», окрім відносин «дитина – батьки», з'являються нові – «дитина – учитель» та «дитина – соціум», які створюють нові суспільні вимоги до її поведінки. Учитель незаперечно формує нові вимоги до дитини, оцінює її поведінку, створює нові умови для соціалізації поведінки, приводить їх до стандартизації в системі соціального простору обов'язків і прав дитини. У школі спілкування стає більш цілеспрямованим, оскільки з'являється постійний вплив учителя на учня, з однієї сторони, і навчального колективу - з другої. Змінилася соціальна роль дитини, у неї з'явилися нові обов'язки і нові права, які накладають відбиток на взаємовідношення з ровесниками, дорослими та з батьками. Від особливостей взаємовідношень дитини з учителем, батьками, однокласниками, від усвідомлення своєї ролі у класі, від сформованих колективних стосунків багато в чому залежить і успішність навчання дітей та формування їх особистості [7,10].

У цей період швидко розвивається психіка дитини, поліпшуються асоціативні зв'язки в корі головного мозку, що дозволяє вивчати предмети на більш абстрактному рівні та запам'ятовувати значні обсяги інформації. Пам'ять дітей молодшого шкільного віку має наочно-образний характер, учні легко запам'ятовують цікавий і конкретний матеріал. Мислення у процесі навчання у цей період розвивається від наочно-образного до абстрактно-логічного, до рівня розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Вплив шкільного навчання проявляється в умінні логічно і послідовно, усно та письмово висловлювати свої думки. У цьому віці розпочинаються процеси морального та соціального формування особистості, світогляд, моральні ідеали, поведінка молодшого школяра ще не набули усталеності та дуже легко піддаються зовнішнім впливам. Саме тому великого значення набуває міжкультурне навчання і виховання, що враховує ці особливості дітей.

Інноваційно-гуманістичне середовище. Освітнє середовище – це «певним чином організоване педагогічне середовище виховання особистості, що стимулює розвиток і саморозвиток кожного його індивіда, а також система умов для особистісного і творчого розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу». До освітнього середовища також

відносяться елементи зовнішнього впливу та інфраструктури: історичні пам'ятки громади, пам'ятники, назви вулиць, будинки культури, бібліотеки, музеї тощо. Вони акумулюють величезний масив інформації, яка носить зазвичай багатокультурний характер. Освітнє середовище теж формує в учнів усвідомлення спільності життєвого простору, важливої ролі представників різних культур у загальному суспільному розвитку. Створити освітнє середовище міжкультурної взаємодії означає надати місце для однакової участі, розвитку самовираження представників різних культурних спільнот, обміну думками та взаємопроникненню. Процес організації освітнього середовища початкової школи, сприятливого до проявів культурного різноманіття, визначається, такими чинниками [20, с.164-165]:

- освітня політика навчального закладу, спрямована на уникнення дискримінації за будь-якою ознакою під час навчання, оцінювання учнів, залучення їх до різноманітних заходів;
- формальні та неформальні правила співжиття усіх учасників освітнього процесу, оскільки вони визначають його загальний клімат;
- методики і технології, що забезпечують процес формування та практичного втілення міжкультурної компетентності в початковій школі.

Інноваційно-гуманістичну суть освітнього середовища визначають [19]:

- демократичність – можливість урахування різних підходів, точок зору, колегіальність у прийнятті певного рішення;
- ситуація вибору – створення декількох варіантів програм, моделей діяльності, технологій, які забезпечують передумови для свідомого вибору;
- самореалізація – розкриття особистісного потенціалу кожного учасника педагогічного процесу;
- співтворчість – спільна діяльність суб'єктів, які прагнуть досягти нових кількісних і якісних результатів;
- синергетичність – нелінійність, нестабільність як процесуальні характеристики та самоорганізація системи науково-методичного супроводу.

Більшість учнів, особливо у молодшому шкільному віці, найкраще навчається на прикладах міжкультурної взаємодії, тому щоденне застосування інноваційних технологій, інтерактивних методів і форм

навчання і виховання, стратегій розвитку критичного мислення саме у початковій школі здійснює великий вплив на позитивне сприйняття особистістю культурного розмаїття.

Провідна роль у створенні розвивального освітнього середовища належить педагогові. Від його готовності до такої діяльності, від створеної ним позитивної атмосфери у середовищі початкової школи прямо залежить ефективність освітнього середовища як фактора розвитку особистості школяра. Встановлено, що освітнє середовище разом зі зміною соціального оточення теж динамічно трансформується, педагоги спроможні його змінювати адекватно новим вимогам лише за умови власного професійного зростання.

Автори [3,18] виділяють принципи, на яких має базуватися організація сприятливої атмосфери у міжкультурному освітньо-виховному середовищі початкової школи: пріоритет прав людини у всіх сферах системи функціонування шкільного життя; становлення навчального закладу як суспільної інституції, котра створює можливості для повноцінної інтеграції різних культурних спільнот та надає їм можливість для збереження і розвитку власної ідентичності; забезпечення широкої участі представників різних культурних спільнот в учнівському та шкільному самоврядуванні.

Інноваційно-гуманістичне освітнє середовище початкової школи може ефективно впливати на формування міжкультурної компетентності учнів за умови належної організації відповідних рівнів:

- комунікативний рівень (позитивне спілкування між учасниками виховного процесу, відчуття безпеки, неупереджена відкрита та демократична комунікація, постійне заохочення до рефлексії);
- фізичний рівень (просторі та світлі приміщення для роботи з учнями, розміщення учнів у загальному колі чи організації роботи у малих групах, усунення різних чинників, що вносять дискомфорт у виховний процес: голосні звуки, шум, тіснява);
- методичний рівень (наявність навчально-методичного забезпечення, здатність педагогів до організації рівноправного діалогу й співпраці представників різних культур, використання стратегій розвитку критичного мислення у поєднанні з інтерактивними методами навчання).

Педагогіка партнерства у міжкультурному середовищі. Сучасні психолого-педагогічні дослідження дають змогу стверджувати, що сім'я посідає первинне місце серед соціальних груп, які впливають на становлення та формування особистості. Сім'я з її родинними зв'язками, краще за інші суспільні інституції, формує в дитини почуття унікальності, важливості та суттєвості культури. Саме в сімейному середовищі починається розвиток характеру, основ природи дитини, тут вона приймає перші рішення щодо себе, як особистості [8,9].

В основі загальноприйнятого розуміння взаємодії сім'ї та школи лежить переконання, що вихованням дітей займаються та несуть відповідальність батьки, а освітянські інститути покликані підтримувати їхню діяльність і навчати дітей. Шкільне та сімейне виховання не повинні суперечити одне одному, вони покликані взаємодоповнювати та поглиблювати одне одного. Співпраця в трикутнику «учитель–учень–батьки» (загальноприйнятий термін «педагогіка партнерства») є особливо важливою для учнів початкової школи, для яких вказана тріада є основою не тільки виховання та духовного зростання, а й соціального та фахового формування, подальшої успішної життєвої траєкторії.

На рівні сім'ї це: створення стимулюючої духовної та морально-психологічної атмосфери; інтеграція зусиль зі школою; оволодіння необхідним обсягом психолого-педагогічних знань, умінь і навичок.

На рівні діяльності педагога: стимулювання інтелектуального і творчого пошуку, вміння бачити проблеми та шляхи їх розв'язання; пріоритет відносин співробітництва, співтворчості; модернізація форм, методів навчання та виховання.

На рівні діяльності адміністрації навчальних закладів: педагогічних кадрів відповідного рівня, здатних сприяти творчій праці учнів, вивчення їх педагогічної майстерності; забезпечення умов для діяльності педагогів, підвищення їх загальнокультурного та професійного рівня.

Співпраця учителя і учнів, партнерство на уроці, спільний процес пізнання і відкриттів, постійне створення ситуації успіху – ось складові самореалізації учня в освітньому середовищі. Треба прагнути, щоб дитина не тільки володіла сумою знань зі шкільних предметів, але й усім досвідом демократичних відносин у суспільстві, навичками управління собою, своїм життям у колективі, вміла брати відповідальність за свою діяльність.

Тільки спільний творчий пошук, творча праця, усвідомлена та правильно організована педагогіка партнерства стають джерелом збагачення досвіду міжособистісних стосунків всіх суб'єктів освітнього процесу та механізмом розвитку громади в міжкультурному середовищі. Розуміння закономірностей розвитку полікультурного середовища, правильне використання його можливостей у громаді, може істотно вплинути на освітній процес, його якість і готовність учнів до самореалізації. Крім того, педагогіка партнерства дає змогу успішно будувати стосунки учнів з представниками інших націй і народностей, які проживають у регіоні. Без взаємодії з представниками інших національних меншин, які проживають у полікультурних громадах, без розуміння своїх та їхніх прагнень і почуттів неможливо досягти спільних цілей громади. Варто усвідомлювати, що саме на цій основі формуються здатності до майбутнього життя в міжкультурному середовищі, в якому переплелися культури, релігії, традиції та звичаї багатьох народів світу [8, 12]. Зреалізована в повному обсязі та ефективно діюча педагогіка партнерства стає одним із ключових елементів створення інноваційного середовища в початковій школі..

Новій школі – компетентного вчителя. Для створення інноваційно-гуманістичного освітнього середовища, ефективної реалізації педагогіки партнерства, надзвичайно важливими є фаховий рівень, психолого-педагогічні знання та загальна культура вчителя сучасної початкової школи.

У новій концептуальній освітній схемі вчителі і учні апріорі орієнтуються на суб'єкт-суб'єктну співпрацю, особистісно-орієнтовані і діяльнісні моделі навчання. Це вимагає від учителя змістити акценти у своїй навчально-виховній діяльності з інформаційної до організаційно-управлінської площини. У першому випадку вчитель відігравав роль «ретранслятора знань», а в другому – організатора освітньої діяльності. Змінюється й модель поведінки учня – від пасивного засвоєння знань, до дослідницько-активної, самостійної та самоосвітньої діяльності, у нього формується готовність до успішної і, що саме головне, творчої діяльності в реальному житті. Процес учіння наповнюється розвивальною функцією, яка стає інтегрованою характеристикою інноваційного освітнього процесу. Така характеристика має сформуватися в процесі навчання і включає знання, вміння, навички, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості. У такому процесі зростає відповідальність

учителя за результати своєї діяльності, він має вміти організовувати і керувати освітніми процесами, проектувати і реалізувати на практиці інноваційні технології, орієнтуючись, перш за все, на розвиток здібностей і критичного мислення учнів, а не тільки на трансляцію знань, умінь і навичок [1,7,10].

Наголошуючи на особливій ролі вчителя початкової школи як носія нових знань, усвідомленого ретранслятора створеної попередніми поколіннями інформації, творця та вихователя гуманістичних ідеалів, слід орієнтувати початкову освіту у річище інноваційно-гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу. Для досягнення цього в основу освітнього процесу майбутніх учителів у навчальні плани та програми всіх загальних і спеціальних курсів ЗВО, окрім психолого-педагогічних знань, закладаються об'єктивно існуючі загальні положення і принципи сучасного співіснування далеко не однорідної (за національними, культурними, мовними та релігійними ознаками, статками тощо), як європейської спільноти в цілому, так і української, зокрема.

Сучасний учитель, крім загальних і фахових компетенцій, наукового світогляду, має досконало володіти організаційно-педагогічними (організованість та послідовність у діях, педагогічний такт, об'єктивність в оцінюванні тощо), моральними (чесність, справедливість, повага до учнів тощо) та комунікативними (вміння встановлювати контакт та слухати, педагогічний та психологічний такт тощо) компетенціями [3,18,22]. Саме тому, навчальний план професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи у ЗВО є гуманістично спрямованим і відводить у структурі та змісті професійної підготовки основну роль дисциплінам психолого-педагогічного циклу і практиці безпосередньо в школі. Акцент на педагогічних факультетах у ЗВО в усіх напрямках педагогічної підготовки майбутніх учителів робиться на впровадженні у практику навчання нових підходів до організації і використанні сучасних інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі. Компетенції закладаються в освітній процес ЗВО технологіями, змістом освіти, стилем функціонування навчального закладу, взаємодією між викладачем та студентом. Розробляючи і впроваджуючи інноваційні технології у навчальний процес ЗВО, слід активно формувати ставлення студентів до педагогічної роботи: стимулювати мотивацію до дослідницького навчання, розвитку критичного мислення, виробляти прагнення займатися самоосвітою

та позааудиторною роботою упродовж всього життя.

Підготовлений вчитель усвідомлює, що сім'я не є ізольованим мікросередовищем: багатоканальні зв'язки з'єднують її з суспільством і громадою; різноманітні зовнішні чинники впливають на економічний і суспільний стан сім'ї, її виховну функцію та процес навчання [1,7]. Для міжкультурного середовища до найважливіших педагогічних чинників освітньої діяльності, вчителя варто, віднести вміння належно організовувати комунікативну діяльність, налагоджувати взаємини та, найголовніше, встановлювати правильні стосунки між членами багатонаціональної громади, батьками й учнями. Надзвичайно важливим є знання, або, принаймні, розуміння вчителем мов національних меншин, представники яких проживають у громаді. Важливим є і вміння вчителя використовувати в освітньому процесі знання та інформацію про особливості історичного розвитку регіону, традиції, ментальність і звички його населення. Учень у такого вчителя вчиться проявляти зацікавленість, допитливість, правильно ставити запитання, робити висновки з такої діяльності та через цей процес здобувати нові знання. З одного боку, вчитель допомагає розвинути природну допитливість і процес мислення в учня молодшого шкільного віку, а з іншого – формує вміння спрямовувати її в дослідницьке русло, а, в подальшому, вміти отримані знання використовувати на практиці для вирішення майбутніх проблем полікультурного життя.

Успішним, підготовленим до інноваційно-гуманістичної освітньої діяльності в полікультурній громаді, можна назвати вчителя, який [1, 7,19]:

- насамперед є свідомим громадянином держави, володіє знаннями про права, свободи й обов'язки людини в демократичному суспільстві, розуміє сутність міжкультурного громадянського суспільства, здатний до ефективної організаторської діяльності, вміє попереджувати та толерантно розв'язувати побутові та шкільні конфлікти;
- є новатором, підготовленим до створення інноваційного освітнього середовища, успішного впровадження ефективних традиційних і новітніх методик, технологій і прийомів навчання та комунікації;
- усвідомлює власну національну ідентичність, володіє загальнокультурними компетентностями, розуміє культуру й обізнаний з її досягненнями, знайомий з кращими творами

літератури та мистецтва народів, що проживають на території громади;

- є одночасно фасилітатором і психологом, постійно дбає про психічне та фізичне здоров'я учнів, сприяє їхньому творчому зростанню й індивідуалізації;
- обізнаний в основах та особливостях педагогічного спілкування та комунікативної взаємодії, здатний обстоювати власну позицію та через компроміси досягати запланованих педагогічних результатів;
- сповідує принцип «освіта упродовж життя» та безперервно навчається, постійно генерує нові ідеї, продукує ініціативні підходи до впровадження їх у життя з метою розвитку як власного, так і розвитку учнів, громади та держави;
- обізнаний в інформаційно-комунікаційних технологіях, усвідомлює перспективи їхнього використання в освіті, вміє отримувати та використовувати достовірну інформацію, відповідно до вимог постіндустріального суспільства.

Сучасному вчителю відводиться активна роль у побудові майбутньої траєкторії міжкультурного розвитку особистості учня. У процесі формування міжкультурного світогляду учнів, учитель навчає учнів критично мислити, бути більш відкритим, розмірковувати про вивчене і втілювати знання у життя. Для ефективного виконання такої функції вчителю слід бути готовим до вирішення наступних завдань: бути обізнаним з особливостями полікультурного середовища громади, в якій здійснюється освітній процес; розуміти і приймати багатокультурну ідентичність учнів і їх батьків; правильно оцінювати міжкультурну атмосферу в класі, вміти створювати атмосферу толерантності, поваги та прийняття культурних відмінностей в класі; будувати взаємини між учнями і їх спілкування на основі поваги, взаєморозуміння, викликаючи взаємний інтерес до національної культури один одного; творчо, без насильства, вирішувати конфлікти і вчити цьому учнів.

Реформи в початковій школі призвели до розробки та запровадження нових алгоритмів в освітній підготовці майбутніх вчителів у ЗВО. До освітньої діяльності майбутнього вчителя готують за новими програмами та Державними стандартами, створеними в контексті Концепції НУШ, філософія яких базується на загальноновизнаних демократичних принципах та стандартах ЄВО. Акцент робиться на тому, що: оновлена та реформована початкова

школа покликана працювати на основі взаємоповаги та соціального партнерства між учасниками (рівності сторін, права вибору та відповідальності за нього, обов'язковості виконання домовленостей тощо); готувати учнів на компетентнісній основі. У реформованій школі має працювати підготовлений за новими стандартами вчитель, який стане активним провідником профілізації освіти, запровадження компетентнісної парадигми та наступних суспільних змін. Такий учитель – вже не ретранслятор шкільних знань, а фактично наставник, який вміє організувати процес учіння та пізнання учнів, у якого розвинені креативність і критичне мислення, комунікабельність і високий рівень відповідальності за свої дії. Перш за все, вчитель має бути спеціалістом з людського розвитку, а не просто вчителем, він має бути обізнаним не тільки з науково-методичними методами, формами й інноваційними технологіями навчання, основами вікової психології й інклюзивної освіти, але й з теоретичними основами педагогічного впливу на батьків, відпрацювання та перевірку на практиці форм і методів поняття «педагогічна культура батьків».

Для реалізації такої ідеї вчителям початкової школи надається право на академічну свободу (розробляти авторські навчальні плани, підручники, навчально-методичні посібники, самостійно вибирати стратегії, методи та засоби навчання тощо). Держава взяла на себе зобов'язання інституційними механізмами створити умови для ефективного реформування та модернізації освіти, стимулювання праці освітян, оновлення та покращення матеріально-технічної бази закладів початкової освіти. Важливо, що задекларовані в інституційних документах принципи ідеологічно співпадають із основними положеннями поняття Європейського виміру в освіті, яке визначає стратегічні напрями розбудови освіти країн Європейського Союзу, що значною мірою дає змогу Україні ефективно здійснювати євроінтеграційну політику та запроваджувати стандарти ЄС.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для створення інноваційного середовища, запровадження дієвої педагогіки партнерства ЗВО покликані готувати для початкової школи вчителя, якому повною мірою притаманні риси освітнього стратега та інноватора, який готовий до творчої освітньої діяльності з учнями молодшого шкільного віку, вміє комунікувати із батьками та громадою. Надзвичайно важливими є фаховий рівень, психолого-педагогічні знання та загальна культура, розвинені креативність і критичне мислення вчителя, який має бути спеціалістом з людського

розвитку, а не просто вчителем. Сучасний учитель початкової школи має бути обізнаним не тільки з науково-методичними методами, формами й інноваційними технологіями, основами вікової психології й інклюзивної освіти, але й з теоретичними основами педагогічного впливу на батьків і співпраці з громадою, в якій здійснюється освітній процес. Фахова та загальна педагогічна підготовка вчителів, створене інноваційне середовище в школі, їхня ефективна співпраця з батьками учнів і громадою, помножені на загальну відповідальність, дають змогу отримати нову якість освіти в реформованій школі, яка здійснює освітню діяльність у міжкультурному середовищі. Реалізована в повному обсязі й ефективно діюча педагогіка партнерства стає одним із ключових елементів створення інноваційного середовища в реформованій початковій школі, яка здійснює освітній процес у полікультурному регіоні. Реформована початкова школа закладає фундамент підготовки критично мислячого, у значній мірі готового до творчого освітнього процесу учня. Підготовлений учень спроможний до подальшого навчання в базовій, а пізніше і цілеспрямовано здобувати знання в старшій профільній школі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вдосконаленні та ефективному запровадженні ефективних форм, методів і засобів формування професійних компетенцій вчителя початкової школи. Тільки інноваційно-гуманістичні підходи до освітнього процесу та реалізація компетентнісної парадигми скерують сучасну початкову освіту на формування людини-громадянина, для якої громадянське суспільство стане середовищем, у якому вона сповна зrealізує свої права й свободи, розкриє свої можливості і цим самим усвідомлено буде задовольняти інтереси та потреби суспільства в цілому. Подальшого дослідження також потребують питання підготовки майбутніх вчителів у ЗВО для початкової школи, яка здійснює освітню діяльність у міжкультурному середовищі.

References:

1. Біницька К.М. Тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти у країнах Східної Європи: автореф. дис. докт. пед. наук. Тернопіль, 2018. 32 с.
2. Державний стандарт початкової освіти (Постанова КМ України № 87 від 21.02.2018 р.). URL: [http://polishproject.nus.org.ua/wp-content/uploads/.\(дата звернення: 25.02.2021 р.\)](http://polishproject.nus.org.ua/wp-content/uploads/.(дата звернення: 25.02.2021 р.)).

3. Іванець Н.В. Формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи: дис. ... канд. пед. наук. – Вінниця, 2020. 194 с.
4. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. Агора. Випуск 6: Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. 2008. С. 5–14.
5. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.02.2021 р.).
6. Концептуальні засади реформування середньої освіти: документ від 27.10.2016 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 25.01.2021 р.).
7. Лимар Ю.М., Чекан Ю.М. Нові професійні ролі вчителя в умовах нової української школи. Інноваційна педагогіка. 2019. Т. 2, № 15. С. 100–103.
8. Маленкова Л.И. Педагоги, родители и дети: метод. пособие. Москва: Педагогическое общество России, 2000. 303 с.
9. Оржеховська В.М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі. Харків: Видавництво «Точка», 2007. 192 с.
10. Островська М.Я. Науково-методичні засади формування критичного мислення в майбутніх учителів початкової школи. Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка. 2020. Т. 1. С. 83–87.
11. Повідайчик О.С., Козубовський Р.В. Формування толерантності студентів у полікультурному середовищі закладу вищої освіти. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». 2020. Вип. 1(11). С. 87–89.
12. Порадник для вчителя. «Нова українська школа». URL: <https://nusun.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf> (дата звернення: 10.01.2021 р.).
13. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text> (дата звернення: 23.01.2021 р.).
14. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20/ed20200116#Text> (дата звернення: 20.01.2021 р.).
15. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України від 25.05.2020 р. № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 15.01.2021 р.).
16. Пухта О. Співпраця батьків та школи у вихованні дітей. Педагогічний пошук. 2006. Вип. 3(5). С. 74–75.
17. Сива Ю. В. Аналіз основних підходів та провідних концептуальних ідей до визначення суті полікультурної освіти: http://knowledge.allbest.ru/pedagog/2c0b65635a2ac68b4c43a89521216c27_0.html. (дата звернення: 15.02.2021 р.).

18. Халецька Л.Л. Компетентнісний підхід і «знаннєва» парадигма: пошук шляхів перетину й взаємодії в системі післядипломної педагогічної освіти. Постметодика. 2013. Вип. 6(115). С. 47–51.
19. Химинець В.В. Оновлення початкової ланки освіти в контексті євроінтеграційної політики України. Учитель початкової школи. 2018. Вип. 9. С. 3–5.
20. Химинець В.В., Кірик М.Ю. Інновації в початковій школі. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 312 с.
21. Eurydice portal. URL: <http://acea.ec.europa.eu/education/eurydice/index.en.php>. (дата звернення: 10.02.2021 р.).
22. Khymynets V., Holonič J., Khymynets V. Innovative educational activities. Fairmont: Academic publishing Fairmont, 2020. 320 p.

Transliteration of References:

1. Binytska K.M. (2018). Tendentsii rozvytku profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï osvity u krainakh Skhidnoi Yevropy: avtoref. dys. dokt. ped. nauk. Ternopil, 2018. 32 s.
2. Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity (Postanova KM Ukrainy № 87 vid 21.02.2018 r.). URL: [http://polishproject.nus.org.ua/wp-content/uploads/\(data_zvernennia:25.02.2021 r.\)](http://polishproject.nus.org.ua/wp-content/uploads/(data_zvernennia:25.02.2021_r.)).
3. Ivanets N.V. (2020). Formuvannia multykulturnoi kompetentnosti uchniv v osvitnomu seredovyshchi pochatkovoï shkoly: dys. ... kand. ped. nauk. – Vinnytsia, 2020. 194 s.
4. Kolodii A. (2008). Amerykanska doktryna multykulturalizmu i etnonatsionalnyi rozvytok Ukrainy. Ahora. Vypusk 6: Ukraina i SSHA: vzaïemodiïa u haluzi polityky, ekonomiky, kultury i nauky. 2008. С. 5–14.
5. Kontseptsiiïa «Nova ukrainska shkola». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia: 15.02.2021 r.).
6. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity: dokument vid 27.10.2016 r. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia:25.01.2021 r.).
7. Lyamar Yu.M., Chekan Yu.M. (2019). Novi profesiini roli vchytelia v umovakh novoi ukrainskoï shkoly. Innovatsiïna pedahohika. 2019. T. 2, № 15. S. 100–103.
8. Malenkova L.Y. (2000). Pedagogi, roditeli i deti: metod. posobie. Moskva: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2000. 303 s.
9. Orzhekhovska V.M. (2007). Vzaïemodiïa navchalnoho zakladu i simi: stratehii, tekhnolohii, modeli. Kharkiv: Vydavnytstvo «Tochka», 2007. 192 s.
10. Ostrovska M.Ia. (2020). Naukovo-metodychni zasady formuvannia krytychnoho myslennia v maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly. Osvitni innovatsiï: filosofii, psykholohiïa, pedahohika. 2020. T. 1. S. 83–87.

11. Povidaichyk O.S., Kozubovskyi R.V. (2020)/ Formuvannia tolerantnosti studentiv u polikulturnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pedahohika ta psykholohiia». 2020. Vyp. 1(11). S. 87–89.
12. Poradnyk dlia vchytelia. «Nova ukrainska shkola». URL: [https:// nus. org. ua/ wp- content/ uploads/ 2017/ 11/ NUSH- poradnyk- dlya- vchytelya. pdf](https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf) (data zvernennia: 10.01.2021 r.).
13. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. URL: [https:// zakon. rada. gov. ua/ laws/ show/ 2145- 19/ ed20170905# Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text) (data vernennia: 23.01.2021 r.).
14. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 r. № 463-IX. URL: [https:// zakon. rada. gov. ua/ laws/ show/ 463- 20/ ed20200116# Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20/ed20200116#Text) (data zvernennia: 20.01.2021 r.).
15. Pro Natsionalnu stratehiiu rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyshcha u novii ukrainskii shkoli: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.05.2020 r. № 195/2020. URL: [https:// zakon. rada. gov. ua/ laws/ show/ 195/ 2020# Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text) (data zvernennia: 15.01.2021 r.).
16. Pukhta O. (2006). Spivpratsia batkiv ta shkoly u vykhovanni ditei. Pedahohichnyi poshuk. 2006. Vyp. 3(5). S. 74–75.
17. Syva Yu.V. Analiz osnovnykh pidkhodiv ta providnykh kontseptualnykh idei do vyznachennia suti polikulturnoi osvity: [http:// knowledge. allbest. ru/ pedagog/ 2c0b65635_a2ac68b4c43a89521216c27_0. html](http://knowledge.allbest.ru/pedagog/2c0b65635_a2ac68b4c43a89521216c27_0.html). (data zvernennia: 15.02.2021r.).
18. Khaletska L.L. (2013). Kompetentnisnyi pidkhid i «znannieva» paradyhma: poshuk shliakhiv peretynu y vzaiemodii v systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity. Postmetodyka. 2013. Vyp. 6(115). S. 47–51.
19. Khymynets V.V. (2018). Onovlennia pochatkovoi lanky osvity v konteksti yevrointehratsiinoi polityky Ukrainy. Uchytel pochatkovoi shkoly. 2018. Vyp. 9. S. 3–5.
20. Khymynets V.V., Kiryk M.Iu. (2012). Innovatsii v pochatkovii shkoli. Ternopil: Mandrivets, 2012. 312 s.
21. Eurydice portal. URL: [http:// acea. ec. europa. eu/ education/ eurydice/ index. en. php](http://acea.ec.europa.eu/education/eurydice/index.en.php). (data zvernennia: 10.02.2021 r.).
22. Khymynets V., Holonič J., Khymynets V. (2020). Innovative educational activities. Fairmont: Academic publishing Fairmont, 2020. 320 p.

Authors

Ostrovska Marianna
PhD (Pedagogy), Assistant Professor
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian
Hungarian College of
Higher Education,

Beregovo, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8810-3810>
E-mail: marianna.29.1984@gmail.com

Ostrovsky Alexander
Senior Lecturer,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian
Hungarian College of
Higher Education,
Beregovo, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0441-6866>
E-mail: ostrovskisasha1985@gmail.com

Abstracts

МАРІАННА ОСТРОВСЬКА, ОЛЕКСАНДР ОСТРОВСЬКИЙ.
Психолого-педагогічні аспекти формування міжкультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи.
Запровадження Концепції «Нова українська школа» (НУШ), нового Професійного стандарту вчителя та реалізація компетентнісної парадигми в школі, вивели процес підготовки педагогів у закладах вищої освіти (ЗВО) на одне з центральних місць в умовах реформування освіти. Означене вимагає перегляду умов підготовки майбутніх учителів з урахуванням розбудови старшої профільної школи та потреб сучасного ринку праці у фахівцях, котрі мають сформовані відповідні загальні і фахові компетенції. Метою статті є конкретизація методів і засобів формування міжкультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи, яка здійснює освітню діяльність у полікультурному середовищі. У процесі дослідження використовувалися методи аналізу і синтезу наукової літератури, систематизація виявлення наукових підходів до вирішення означеної проблеми, теоретичне узагальнення результатів дослідження. Показано, що підготовка майбутнього вчителя у ЗВО і його подальша ефективна інноваційно-гуманістична освітня діяльність у школі, яка функціонує в полікультурному середовищі, є одним з провідних завдань реформування освіти в Україні. Основна увага акцентується на ролі дисциплін психолого-педагогічного циклу в системі професійної підготовки майбутніх вчителів та особливостях інноваційно-гуманістичної освітньої діяльності початкової школи в полікультурному середовищі.

Ключові слова: учитель; інноваційно-гуманістичне середовище, педагогіка партнерства; міжкультурна компетентність, початкова школа.

МАРИАННА ОСТРОВСКАЯ, АЛЕКСАНДР ОСТРОВСКИЙ.
Психолого-педагогические аспекты формирования межкультурной компетентности будущих учителей начальной школы. Введение Концепции «Новая украинская школа» (НУШ), нового Профессионального стандарта учителя и реализация компетентностной парадигмы в школе, вывели процесс подготовки педагогов в учреждениях высшего образования (ЗВО) на одно из центральных мест в условиях реформирования образования. Указанное требует пересмотра условий подготовки будущих учителей с учетом развития старшей профильной школы и потребностей современного рынка труда в специалистах, которые сформированы соответствующие общие и профессиональные компетенции. Целью статьи является конкретизация методов и средств формирования межкультурной компетентности будущих учителей начальной школы, осуществляет образовательную деятельность в поликультурной среде. В процессе исследования использовались методы анализа и синтеза научной литературы, систематизация выявления научных подходов к решению этой проблемы, теоретическое обобщение результатов исследования. Показано, что подготовка будущего учителя в ЗВО и его дальнейшая эффективная инновационно-гуманистическая образовательная деятельность в школе, которая функционирует в поликультурной среде, является одним из ведущих задач реформирования образования в Украине. Основное внимание акцентируется на роли дисциплин психолого-педагогического цикла в системе профессиональной подготовки будущих учителей и особенностях инновационно-гуманистической образовательной деятельности начальной школы в поликультурной среде.

Ключевые слова: учитель; инновационно-гуманистическое среду, педагогика партнерства; межкультурная компетентность; начальная школа.

MARIANNA OSTROWSKA, OŁEKSANDR OSTROWSKI.
Psychologiczno-pedagogiczne aspekty kształtowania kompetencji międzykulturowych przyszłych nauczycieli szkoły podstawowej. Wprowadzenie Koncepcji Nowej Ukrainńskiej Szkoły (NUSz), nowego Standardu Zawodowego Nauczyciela oraz wdrożenie paradygmatu kompe-

tencji w szkołach sprawiło, że proces kształcenia nauczycieli w instytucjach szkolnictwa wyższego znalazł się w jednym z centralnych miejsc w warunkach reformowania edukacji. Wymaga to przeglądu warunków kształcenia przyszłych nauczycieli, uwzględniającego rozwój starszej szkoły profilowanej i potrzeb współczesnego rynku pracy w zakresie specjalistów, którzy ukształtowali odpowiednie kompetencje ogólne i zawodowe. Celem artykułu jest konkretyzacja metod i środków kształtowania kompetencji międzykulturowych przyszłych nauczycieli szkół podstawowych prowadzących działalność edukacyjną w środowisku wielokulturowym. W toku badań zastosowano metody analizy i syntezy literatury naukowej, systematyzację ujawniania naukowych podejść do rozstrzygnięcia postawionego problemu, teoretyczne uogólnienia wyników badań. Pokazano, że kształcenie przyszłych nauczycieli w instytucjach szkolnictwa wyższego oraz ich dalsza skuteczna innowacyjna i humanistyczna działalność edukacyjna w szkole, która funkcjonuje w wielokulturowym środowisku, jest jednym z wiodących zadań reformy edukacji w Ukrainie. Główny nacisk kładziony jest na rolę dyscyplin cyklu psychologiczno-pedagogicznego w systemie doskonalenia zawodowego przyszłych nauczycieli oraz cechy innowacyjnej i humanistycznej działalności edukacyjnej szkoły podstawowej w środowisku wielokulturowym.

Słowa kluczowe: nauczyciel; środowisko innowacyjno-humanistyczne, pedagogika partnerstwa; kompetencje międzykulturowe, szkoła podstawowa.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.11

Volodymyr SHEVCHENKO, Yuliya SHEVCHENKO

Fire safety training for future teachers in the context of health and safety compliance

VOLODYMYR SHEVCHENKO, YULIYA SHEVCHENKO. **Fire safety training for future teachers in the context of health and safety compliance.** *One of the most important activities of the state as an object of management is to ensure the protection of life and health of its citizens, national wealth and the environment. The fifth article of the Constitution of Ukraine states. Health protection is a common duty of society and the state". Among the factors that cause significant damage to human health and enormous material damage, the fire element takes a special place. Despite significant achievements in the field of scientific and technological development, people have not yet been able to invent reliable means of ensuring fire safety, and the result - the constant human and material losses. Code of Civil Protection of Ukraine defines fire safety as the absence of risk of fires and the possibility of damage to living organisms, property or the environment.*

Key words: labor protection, labor safety, information support, fire safety, technologies, future teacher, educational institution.

Problems of improving the training of teaching staff are among the most pressing and urgent issues in our country. The quality of training of the younger generation, and consequently the further all-round development of our country depends on the level of quality of pedagogical activity of teachers. At the same time, objective globalization changes are vectoring in the direction of transition of all processes of human activity from the post-industrial stage of their development to the stage of comprehensive Informatization and technologization. The specifics of this stage in the development of our society requires radical optimization of the training of the younger generation adapted to effective life in modern conditions. A priority in these conditions is the training of students in the use of modern information and production technologies. A teacher of technology carries out such training in the modern practice of domestic education. It would be fair to say that the quality of technology teacher training will determine the quality of the younger generation, and consequently the potential development of modern high-tech economy of Ukraine.

Technological training is been implemented by studying the subjects "Technology" and "Labor training". It should been noted that these subjects are characterized by an increased level of danger for both pupils and teachers, owing to the extensive use of hand and mechanized tools and technological equipment. In addition, the law regulates the teacher's full responsibility for preserving the health and performance of the student during the teaching and production process. The above-mentioned state of teachers' working conditions and safety requirements demonstrates the importance of improving the training of technology teachers, especially in the area of occupational safety and health. Furthermore, it is the responsibility of the technology teacher, while introducing students to different types of technology, to make them aware of different types of risks and hazards, thereby developing in them clear and profound beliefs of responsibility for their own safety and the safety of others, knowledge and skills for their own safe work.

A necessary and timely task for the scientific-pedagogical community is to find, develop and justify new modern approaches to improve the training of future teachers of technology. It is advisable to develop new methodological approaches, substantiate the content and implement modern innovative means of teaching occupational safety and health to future teachers of technology. It is necessary that occupational safety training should be practical, i.e. it should correspond

to real conditions of future professional and pedagogical activity of a technology teacher.

The national fire safety standard DSTU 8828-2019, which entered into force only at the beginning of 2020, contains conceptual requirements for fire safety management and standardized terms and concepts in this area. The focus of fire safety is the elimination of factors that can cause fires and the minimization of their consequences. Objects must comply with procedure of subjects of management of fire safety and management measures to meet the technical requirements of the fire protection system and ensure the fire regime of the object of protection [2].

In the legislative and regulatory field of Ukraine there is no clear definition of the term "fire safety", so the study of approaches to formulate this concept became very relevant. Analyzing scientific sources, we find different approaches to definition of concept "fire safety". V. K. Oknyan in his dissertation study defines fire safety as ensuring the system of fulfilling the requirements of normative-legal acts, regulating human activity in the field of safe use of combustible substances and materials [3, p. 10]. In the work of I. G. Kutz fire safety is a state of protection of people, property, society and state from fires [4, p. 52]. V. V. Kolesnikov understands fire safety as "a set of the social relations regulated by normative-legal acts, directed on prevention of possibility of fire, prevention of possibility of influence of dangerous factors of fire on people and property" [5, p. 23]. V. A. Domansky defines fire safety as a state of protection of people, objects, material values and the state from fires. In addition, the scientist attributes fire safety to the system of national security of the state, with which it is difficult to disagree [5, p. 116]. G. Ponomarenko, analyzing the concept of fire safety, reveals its multifaceted nature socio-economic importance, legal and technical principles, environmental consequences and much more. There is a lot of information in literature about technical features of fire safety, economic and legal problems connected with non-compliance with fire safety rules. According to the researcher, fire safety is one of the areas of national security, which "is to protect human life and health, property and other values of physical and legal persons, national wealth and the environment, which ensures timely prevention, detection, termination and neutralization of fires and their consequences"[7, p. 49].

Fire safety of an object is been defined by its condition, which with a regulated probability excludes the possibility of occurrence and development of fire and influence on people of its dangerous factors, and provides protection of property. We find here a definition of fire risk,

which reflects the possibility of the appearance and development of fire. The purpose of fire safety of an object is to prevent fire at the level set by the current regulations and in case of fire occurrence to detect and extinguish the fire in time, to limit its spread, to protect people and property [8, p. 23].

Fire hazards can be different - posing a direct threat to people's homes and health or causing damage to the environment and leading to significant material losses. In addition, fire hazard includes the action of the following indirectly dangerous and harmful factors: toxic products of combustion; fire; increased ambient temperature; smoke; lack of oxygen; destruction of building structures; explosions, leakage of hazardous substances due to fire; panic. Therefore, when considering the main issues of fire safety it is important to define the key concepts of the issue.

A fire is a combustion outside a specific hearth that is uncontrolled, spreads in space and time and poses a threat to human life and health, the environment and results in material damage. Fire is one of the hazards of fire, because the temperature of the flame can reach 1200-1400 °C and people in the radiation zone of fire flame can get burns of varying degrees of severity, which can lead to death [9, p. 6].

The danger of high temperatures caused by fire is that inhalation of heated air together with products of combustion can lead to respiratory damage and death. An increase in ambient temperature of up to 60 °C during a fire is already life threatening.

Toxic combustion products, the main sources of which are a large number of synthetic materials in modern industrial, domestic and office buildings, pose the biggest threat to human life. On burning polyurethane foam and nylon produces hydrogen cyanide (hydrocyanic acid), on burning vinyl - hydrogen chloride and carbon monoxide, on burning linoleum - hydrogen sulphide and sulphur dioxide, etc., inhalation of which at a concentration of 0.4% is fatal for humans. For example in cellars, mines, tunnels and warehouses, its content may vary from 0.15 to 1.5% and in rooms from 0.1 to 0.6% [9, p. 9].

One of the causes of fires is smoke, a large amount of fine particulate matter in the air, which can irritate mucous membranes and respiratory organs. In addition, smoke in a room impairs visibility, which slows down evacuation. For example, if a room is very smoky, the visibility of objects illuminated by a 20 W light bulb is no more than 2.5 m.

Lack of oxygen is also life threatening due to the chemical oxidation reaction of combustibles and materials during combustion. When the

oxygen content in the air drops, to 14% (the normal rate is 21%), people lose coordination of their movements, and weakness, dizziness and mental confusion occur [10, p. 22].

Explosions during fires increase the burning area and may lead to the formation of new ones. Explosions of hazardous substances can be caused by heating when exposed to fire, by the depressurization of tanks and pipelines with hazardous liquids and gases. Persons in the vicinity may be exposed to the blast wave and be injured by debris.

Destruction of building structures is one of the indirect hazards caused by fire and is characterized by the loss of load-bearing capacity of structures due to high temperatures and explosions. The danger to people lies in the possibility of significant mechanical injuries under the debris of collapsed structures and the inability to evacuate due to blocked exits or collapsed escape routes.

Improving the extinguishing effect can be achieved by spraying water over the seat of fire. A single jet of water can be used to deliver water over long distances if the fire is large enough, but in this case, the extinguishing mechanism will be to cool the combustible materials or substances, or to suppress the flames. The use of a mixture of water and soapy substances, which reduce surface tension, allows a more effective wetting of the surface of combustible materials during a fire and therefore a better cooling of them.

The main disadvantages of water as an extinguishing agent are: violent chemical reactivity with some substances (acids, alkali metals, metal carbides and hydrides); water's ability to conduct electricity; water freezing at temperatures below freezing; negative effects on some materials that it can damage (e.g. paper, so use in archives or libraries is not advisable). Systems are not effective in areas where there is a fire risk from explosions; insufficient wetting power and sticking it should be remembered that when extinguishing oil and petroleum products with water jets, it is possible for them to be ejected or sprayed, which increases the burning area.

Some countries have developed recommendations for extinguishing fires with hot water. According to these recommendations, the area of rooms controlled by a single system should not exceed 250 square meters. If the room is larger, it should be divided into sections with partitions that reduce the possible combustion area. The sprayed water jets must cover the entire area of the section at the specified flow rate.

It is more effective to apply the water horizontally to the floor or at a certain angle to the floor. In the latter case, the diameter of the water spray is no more than 700 mm, if the diameter of the water supply nozzle is 4-8 mm. With horizontal irrigation, it is advisable to position the pipeline 0.3-0.5 m above the floor. With this method, the effective irrigation area is 5-6 metres in diameter, provided the nozzle diameter is 5-6 mm. The use of such systems is possible in rooms with low air tightness, but the intensity of the extinguishing agents must be increased by a factor of three. Calculations determine the amount of water needed to extinguish the fire in a particular room, its temperature and supply pressure. The distance between sprinkler nozzles must not exceed 0.6 m. The greatest disadvantage of using heated water to extinguish fires is the high-energy costs of maintaining its temperature [4, pp. 11-69].

According to DSTU 8828: 2019, fire safety of a facility shall be provided by fire prevention system, fire protection system and fire safety management system of the facility. Fire safety systems aim at preventing fires and exposing people to their hazards at the required level. The probability of fire occurring in a facility is determined during the design, construction and operation phases. In order to assess the probability of fire occurrence in existing plants or facilities or buildings under construction it is necessary to have statistics of various fires and explosions. The probability of occurrence of a fire in the designed objects is determined based on the reliability indicators of the components of the object, which allows calculating the probability of occurrence of situations that can lead to the realization of fire and explosion events [2].

The basis of the fire safety system is fire protection, i.e. a set of mandatory rules for the conduct of people and employees, rules types of work and the operation of a facility or product, aimed at ensuring its fire safety.

Fire protection systems also includes: lightning protection, fire lifts, fire doors, fire hydrant kits, air valves, gates, fire screens and more. Today, these SPZs are installed at all modern facilities, but still the old systems, which cannot differ in principle from the new ones in terms of functionality and perform their functions well with proper maintenance.

Automatic fire extinguishing systems (AFS) play an extremely important role in protecting against fires and their consequences. They are fire-extinguishing systems that are capable of detecting signs of burning, warning of the presence of a fire and delivering certain extinguishing agents to the points of fire without human intervention [4, p. 48]. These systems must operate for less time than the time of the initial phase of the

fire, provide the necessary amount or volume of extinguishing agent and prevent the fire from spreading for the time necessary for the application of operational forces and resources. At the same time, they act as fire alarms.

Automatic water fire extinguishing systems remain the most common means of extinguishing class A, B, C fires. An automatic water suppression system is a system of technical means capable of extinguishing a fire by forcing a certain amount of water into the seat of fire. It is able to detect, localize and extinguish fires with water when signals of fire breaking are available [10, p. 97].

Water fire extinguishing systems have been used in a variety of applications. It should be used in all cases where the use of water is effective and will not cause harm. When selecting water fire extinguishing systems to provide fire protection for facilities, one should consider the level of fire risk, the properties of the materials stored indoors and analyses the hazards of the technological processes used in the facility.

According to the method of water supply, such systems have been divided into sprinkler systems, drainage systems and fire extinguishing systems. Sprinkler systems have been used in rooms where the minimum air temperature is at least 5°C. Pre-extinguishing systems are equipment that can be triggered by several detection systems. That is, it requires the operation of several fire protection equipment to activate it.

A distinction has been made between the following systems for the storage of extinguishing agents: centralized storage, which is located outdoors and modular storage, which is located directly indoors.

The classification division of automatic gas fire extinguishing systems (AGFES) has been based on the design features and physical and chemical characteristics of extinguishing agents. A distinction has been made between centralized and decentralized storage depending on the installation process. Centralized storages for gas fire extinguishing systems have a separate room from where the substances are fed to the source of ignition in different rooms of the facility.

Decentralized storage facilities contain a stockpile of extinguishing agent where it is located. Centralized storage facilities are often capable of protecting a much larger area of rooms and even the entire building against fire. ASGP extinguishing agent storage systems are structurally divided into: modular gas fire extinguishing units, automatic gas fire extinguishing units and isothermal units. Modular automatic systems are ASGPs, which have one or more modules filled with gaseous extinguishing agents and located in a particular room that needs fire protection

or at the entrance. The modules are cylinders filled with a specific gas-extinguishing agent and equipped with a locking and triggering device.

Automatic gas fire extinguishing systems are a system of modules connected by common manifold, manual and automatic starting devices, which make it possible to control the release of extinguishing agents only from the required modules. Isothermal gas fire extinguishing systems are been used to protect large volume fires and can store about 25 tons of extinguishing gases [3].

Powder fire extinguishing systems (PFS) are a set of technical means that are been designed to extinguish fires with extinguishing powders. The scheme of operation of such fire-extinguishing systems is been based on the phenomenon of pseudo-capture of the powder layer when the working gas enters the enclosure tank and the extinguishing powder is released into the fire zone.

Aerosol fire-extinguishing systems (SAPS) are been used for three-dimensional containment and suppression of fire in the premises. SAPS are most effective for extinguishing fires caused by inflammable substances or flammable liquids (class B fires), some solid combustibles such as plastics or rubber, live electrical equipment, electrical insulation, for containment and extinguishing fires. Combustion of LLW and HLW (petrol, paraffin, diesel fuel, organic solvents, i.e. class B fires); some solid combustible materials (plastics, rubber - fires of subclass A2); electrical equipment (including live ones), electrical insulation materials [4, p. 113].

Fire extinguishers cannot provide absolute fire suppression and must not be used to extinguish: fibrous, porous, loose and other combustible materials capable of self-ignition and shouldering within the materials (firewood, cotton, grass meal); chemicals, mixtures thereof, polymers prone to decomposition, self-ignition or combustion without oxygen access; metal wires and pyrophoric substances; certain metal powders (magnesium, zirconium, titanium).

Facilities where fires can lead to mass casualties of the public by fire hazards and their secondary manifestations or to significant material damage are required to have fire safety systems that ensure the lowest possible probability of a fire occurring. The designers and technologists determine the values of this probability and the main input data for the development of the set of technical and organizational solutions for the required fire safety level in each individual case are the current fire safety regulations, the explosive properties of the materials and substances used. In the production cycle, the amounts of explosive and flammable

materials and substances and the production characteristics. Based on that information the explosion- and fire hazard criteria as well as explosion- and fire hazard classes of rooms and buildings are determined.

The process of development and implementation of effective measures aimed at minimizing the risk of fire and reducing the amount of possible damage in case of fire is been carried out by solving the tasks of formation and implementation of the mechanism of state management of fire safety.

The functional responsibilities of a teacher of technology, which we defined earlier, indicate that one of his/her tasks is to identify and eliminate the causes of possible injuries to students and to maintain working tools and equipment in good working order. The content component of the model EOP programmer "State management of labor protection, state and public control" is important for the reason that the responsibility for unsatisfactory organization of safe conditions of educational process is borne by a teacher of technology. This is justified by the fact that, as a rule, he/she is the head of the labor training room. A future teacher should be clearly aware of the control procedure, understand his/her duties and responsibilities of the state supervisory bodies' employees, such information should be included in the content of the EOP course. The functioning of occupational safety and health system in an educational institution is a prerequisite for its activities, so a future specialist in technological education must understand his/her responsibilities in the field of occupational safety and health.

The section "Labor protection training" is been designed to form those knowledge and skills that a future teacher will most often apply in his/her professional activity. This statement is been unreasonable, because the teacher provides direct training in the safe performance of certain types of technological operations. His or her task is to identify and explain the hazards and introduce methods of prevention. The next step is to check them and record the control in the logbook. It is worth noting that the teacher should understand their health and hygiene competence in extracurricular activities (excursions, visits to production facilities), so the question of instruction in the content of this section should been designed for the organization of labor training and technology, not for the production process, as it usually is.

Promoting the prevention of injuries and occupational diseases is the task of any professional. In this context, the dangers of the technology teacher's job are multifactorial, since potential injury threatens not only the students, but also the teacher in particular. It is the teacher's task to monitor the correct performance of the various operations by the students and to acquaint them with the safe ways of performing these operations.

Injury prevention is a preventive component of occupational health and safety for technology teachers. Since the task of labor education is to provide vocational guidance to students, which consists in familiarizing them with different types of occupations, the teacher is obliged to form knowledge of students about the nature of work of workers in different branches of the national economy and possible dangers threatening a specialist. The most complete information about the conditions and specifics of a worker's work will enable the pupil to make the right choice - to ensure the pro-orientation purpose of the lesson. General rules of injury prevention do not fully provide the teacher of technology of education, because the teacher must be aware of potential hazards that threaten not only the student, but also him or her personally.

It is the teacher's responsibility to create normal (optimum) conditions of microclimate, sanitation and hygiene and to monitor their observance.

References:

1. Fundamentals of Ukrainian legislation on health care. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
2. DSTU 8828-2019 Fire safety. Terms. K.: UkrNDNC, 2019. 151 p.
3. Oknyan V.K. (1997). Criminal liability for violation of fire safety rules: Abstract. dis. ... cand. Jurid. Sciences: 12.00.08 / Kyiv National University. Univ. T. Shevchenko. - K., 1997 - 21 p.
4. Kuts I.G. (2003). Fighting fires in the residential sector (criminal law and criminological aspects): Dis. cand... jurid. Sciences: 12.00.08 - K. HABCY, 2003. 209 c.
5. Kolesnikov V.V. (2004). Investigation of crimes related to fires): Dis. cand... jurid. Sciences: 12.00.09 H.: NUVS. 2004. 185 p.
6. Domansky V.A. (2004). State Department of Fire Safety of Ukraine (organizational and legal analysis based on the materials of the State Department of Fire Safety): Dis. cand... jurid. 12.00.07. X.: HABCY, 2004. 201 c.
7. Ponomarenko G. (2007). Fire safety as an element of internal security of the state: the concept and system of security measures. Bulletin of the Taras Shevchenko National University. Legal sciences. №74-76. 2007. S. 47-50.
8. Fire safety of productions: a course of lectures. Compiler: O.M. Rojanov (2016). H.: NUTZU. 2016. 420 p.
9. Shurin I.A., Komarnytsky Ya.O. (2020). Ensuring fire safety at facilities of various purposes. Guidelines. L'viv. 2020. 57 p.
10. Rozhkov A.P. (1999). Fire Security. A textbook for students of higher educational institutions of Ukraine. Kyiv: Pozhinformtekhnik. 1999. 256 p.
11. Lidnev A.A. Fire safety in Ukraine. Access mode: <https://www.sop.com.ua/article/1013-pojejna-bezpeka>.

Authors

Shevchenko Volodymyr
*Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of Department General Engineering
and Occupational Safety,
NPU of the name of M.P. Dragomanova, Kiev, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8905-5483>
E-mail: ist-volodymyr@ukr.net*

Shevchenko Yuliya
*Post-Graduate Student,
Department of General Technical Disciplines and
Labor Protection, NPU named after M.P. Dragomanov,
Kiev, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8905-5483>
E-mail: korsyn-ula@ukr.net*

Abstracts

ВОЛОДИМИР ШЕВЧЕНКО, ЮЛІЯ ШЕВЧЕНКО. **Зміст навчання пожежної безпеки майбутніх учителів в контексті дотримання правил охорони праці.** Одним із найважливіших напрямків діяльності держави як об'єкту управління є забезпечення охорони життя і здоров'я своїх громадян, національних багатств та оточуючого середовища. Стаття 5 Конституції України говорить, що «охорона здоров'я – загальний обов'язок суспільства та держави». Розглядаючи чинники, що завдають значної шкоди як здоров'ю людей і колосальних матеріальних збитків, особливе місце займає пожежна стихія. Попри значні здобутки у сфері науково-технічного розвитку, люди досі не змогли винайти надійних засобів пожежної безпеки, а результат – постійні людські і матеріальні втрати. Кодексом цивільного захисту України пожежна безпека визначається як відсутність ризику виникнення та розвитку пожеж й можливості завдання ними шкоди живим організмам, матеріальним цінностям або довкіллю.

Ключові слова: охорона праці, безпека праці, інформаційне забезпечення, пожежна безпека, технології, майбутній учитель, заклад освіти.

ВЛАДИМИР ШЕВЧЕНКО, ЮЛИЯ ШЕВЧЕНКО. **Содержание обучения пожарной безопасности будущих учителей в контексте соблюдения правил охраны труда.** Одним из важнейших направлений деятельности государства как объекта управления является обеспечение охраны жизни и здоровья своих граждан, национальных богатств и окружающей среды. Статья 5 Конституции Украины гласит, что «здравоохранение - общий долг общества и государства». Рассматривая факторы, которые наносят значительный ущерб как здоровью людей так и колоссальных материальных убытков, особое место занимает пожарная стихия. Несмотря на значительные достижения в области научно-технического развития, люди до сих пор не смогли изобрести надежных средств пожарной безопасности, а результат - постоянные человеческие и материальные потери. Кодексом гражданской защиты Украины пожарная безопасность определяется как отсутствие риска возникновения и развития пожаров и возможности нанесения ими вреда живым организмам, материальным ценностям или окружающей среде.

Ключевые слова: охрана труда, безопасность труда, информационное обеспечение, пожарная безопасность, технологии, будущий учитель, учебное заведение.

WOŁODYMYR SZEWCZENKO, JULIJA SZEWCZENKO. **Treść nauki bezpieczeństwa przeciwpożarowego przyszłych nauczycieli w kontekście przestrzegania zasad ochrony pracy.** Jednym z najważniejszych kierunków działań państwa jako podmiotu zarządzania jest zapewnienie ochrony życia i zdrowia swoich obywateli, bogactwa narodowego i środowiska. Artykuł 5 Konstytucji Ukrainy stanowi, że „opieka zdrowotna jest ogólnym obowiązkiem społeczeństwa i państwa”. Biorąc pod uwagę czynniki powodujące znaczne szkody dla zdrowia ludzkiego i ogromne szkody materialne, szczególne miejsce zajmuje ogień. Pomimo znaczących osiągnięć w dziedzinie rozwoju naukowego i technologicznego, ludzie wciąż nie byli w stanie wymyślić niezawodnych środków bezpieczeństwa przeciwpożarowego, a rezultatem są ciągle straty ludzkie i materialne. Kodeks Ochrony Cywilnej Ukrainy definiuje bezpieczeństwo przeciwpożarowe jako brak ryzyka wystąpienia i rozwoju pożarów oraz możliwość wyłączenia przez nie krzywdy żywym organizmom, mieniu lub środowisku. **Słowa kluczowe:** ochrona pracy, bezpieczeństwo pracy, zabezpieczenie informacyjne, bezpieczeństwo przeciwpożarowe, technologie, przyszły nauczyciel, instytucja edukacyjna.

4.

PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND
ORGANIZATIONAL CONDITIONS FOR
THE INTRODUCTION OF EUROPEAN
EDUCATIONAL STANDARDS

PSYCHOLOGICZNE, PEDAGOGICZNE
I ORGANIZACYJNE WARUNKI
WPROWADZENIA EUROPEJSKICH
STANDARDÓW EDUKACYJNYCH

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.12

Larisa GAPONENKO

Reflective-role model for diagnosing the social maturity of subjects of the educational process

LARISA GAPONENKO. **Reflective-role model for diagnosing the social maturity of subjects of the educational process.** *The author's approach in measuring social maturity according to the reflexive-role model is offered. The conditionality of the main components of this model is proved, the interrelationships of reflection types with role positions in accord with the correspondence of social maturity / immaturity are determined. Based on the empirical material, the author tests the model proposed and identifies three levels of reflection: a positive reflection, introspection and quasi-reflection in accordance with the role positions.*

Key words: reflection, introspection, quasi-reflection, reflexive-role model, social maturity, role positions.

Problem statement. Thanks to reflective philosophy, modern psychological publications clearly convince of the formation of a new level of knowledge about the types of reflection, its potential and ability

Received 05.12.2021
Peer-reviewed 05.25.2021
Revised version received 06.08.2021
Accepted 06.22.2021

to act as a diagnostic tool (D.O. Leontiev, I.M. Osin [4], J.P. Tangney, R.F. Baumeister & A.L. Boone, [10]). There is an increase in the number of interdisciplinary research to improve a variety of reflexive abilities – observation, memory, analysis, thinking, activity, partnership, restructuring of rigid consciousness, rejection of persistent stereotypes of behavior and more. From among the modern researches referring to neurobiological results of a brain functioning, abrupt dynamics of formation of reflexive consciousness which has received the name “metabrain” (M.A. Csikszentmihalyi [7]) opens.

Nowadays, there are many test methods which assess the level of the subject’s reflexive consciousness, social maturity, emotional intelligence, sanogenic thinking, avoidance of conflicting role positions by using the analysis of verbal responses (A.Yu. Gilman, 2015; P.P. Hornostai, 2011; O.V. Lozarenko, 2019; E.L. Nosenko, 2019; I.M. Semenov, 2008 and others). Like all verbal tests, they have certain shortcomings, the main of which is that the tests are based on assessing the content of responses with predictable signs of social maturity. In our study, we propose to use a reflexive-role model, based on which there is a possibility of double measurement according to one method due to the connotation of reflexive analysis of role positions, both conscious and unconscious. Thus, according to the leading domestic principle (unity of internal and external properties), we have the opportunity to consider the psyche as a whole and functionally active one. We believe that this approach is gaining relevance in connection with the practical tasks that need to be given to a person, especially in a crisis and stressful situation.

The aim of the research is to theoretically substantiate and empirically clarify the reflexive-role conception of determining the reflexive properties with social maturity.

Analysis of researches and current publications. The analysis of reflection as a mechanism for generating human potential is considered at the level of changing the paradigms of modernism (belief in objective knowledge, in science, the so-called “educational model of knowledge”) to postmodernism. In this way, the search for improvement of new knowledge, organization of social learning, effective means of social relations, establishing partnerships in positions of trust, openness, reframing, which are modeled through a reflexive angle is accomplished (Sol Jifke, M. Merel van der Wal, 2018). The search for a new philosophy of “charitable world” and “charitable man” is made (I.P. Manokha, 2002); the human factor and potentials of effective professional activity are

determined (R. Blake, 1990; O.A. Karpov, 2014; T.O. Klimontova, 2014); philosophical and psychological analysis of the reflexive personality is carried out (M.K. Mamardashvili, 1996; V.V. Levchenko V, A.V. Karpov, 2014; V.D. Shadrikov, 2009); predictors of reflexive traits in conjunction with the role positions of team management are considered (David B. Baker, 2012; Peter McIlveen, Donna Schultheiss 2012; D. Tjosvold, C. Hui & Z. Yu, 2002; Schippers, 2002). The works on philosophical and psychological analysis of the reflexive personality were necessary for our research (M.K. Mamardashvili, 1996; V.V. Levchenko V, A.V. Karpov, 2014; V.D. Shadrikov, 2009); understanding the reflexive traits in conjunction with practical actions and role behaviors (David B. Baker, 2012; Peter McIlveen, Donna Schultheiss 2012; D. Tjosvold, C. Hui & Z. Yu, 2002; Schippers M.C., West M.A. and Dawson J.F.). The provisions of the collective reflexivity, due to which the effective functioning of the team is realized and predictors of innovative creativity are identified (S. Pascale, C. Michaéla, A. Wes, 2020) were taken into account.

The main material. The concept of “maturity” is considered to be the highest level of self-realization of an individual in his life. The development of social maturity involves the ability to adapt quickly, the quality of social function, the ability to be useful for the development of society. In the reflexive-role model, we consider social maturity as follows:

1) social maturity is externally individual manifestation of sets of *role positions* which have the ability to *reflect* the social field of their stay, to *plan* communication contacts; to *adapt* in a real situation;

2) social maturity is an intrinsic individual mental characteristic of reflexive assessment of the own “Ego”, reflexive analysis of the correspondence of the imagined “Ego” and the real “Ego”, reflexive coordination of role positions that reflect freedom of choice, love, creativity, openness, reflective consciousness, partnership, mental health;

3) social maturity is a meta-individual reality, the meta-reflexive action for the benefit of other people.

The reflexive-role model has the following feature. On the one hand, reflection acts as a regulating mechanism of self-knowledge (G. Allport, 2002), a motivating urge for self-actualization (A. Maslow, 1971), for psychocorrection (I. Weiner, 2002), and on the other hand, inner contemplation is a “headache for evil thoughts”, it is a “chewing gum” of unresolved issues. Predictors of obsession thoughts (rumination) arise from the reasons of sensitivity to conflict stimuli (V.K. Vilyunas, 1990; A.V. Karpova, 2014, E.L. Nosenko, 2017; Semichenko, 1989). The semantic

field of status, structure, internal connections were modeled according to the work of O.V. Kardashchuk [1]. Theoretical positions of reflexivity and methods of its diagnosis were oriented by the works of A.V. Karpov [2], [3]. Methodological approaches to modeling the theoretical model to explain mental properties were based on the provisions of I.P. Manokha [6].

The reflexive-role model was based on the differential diagnosis of types of reflection – positive reflection, introspection and quasi-reflection, which was developed by D.O. Leontiev and I.M. Osin [4]. To conduct an empirical study, we theoretically identified three criteria for the reflexive-role behavior:

Positive reflection is characterized by social values, the ability to correct socio-value role behavior, the dominance of humanistic orientation of the “Ego”, by partnership with others in such role positions as “Adult”, “Responsible”, “Friendly”, “Reliable”, “Open”, “Loving”, “Creative”, “Sociable”, “Inspirational”, “Optimistic”, “Thoughtful”, “Intellectual”, “Willing”, “Worker”.

Introspective reflection (negative) is characterized by excessive dependence on others, manifestations of support urges, fear of rejection, of being alone, reliance on authority, helping others in any activity, insecurity in the own potential, in biased destructive attitudes, high levels of sensitivity to conflict incentives, heightened sensitivity to criticism, accusing others of failures, feeling the own “Ego”, in constant role positions “Child”, “Insecure”, “Dependent”, “Silly”, “Uninitiative”, “Subordinate”, “Conformist”, “Offending”, “Non-targeting”, “Avoiding”, “Helpless”, “Irrational”.

Quasi-reflection (negative) is characterized by egocentric orientation to satisfy one’s own needs, inability to compare oneself with others, hyperbolization of one’s own attractiveness, manipulation of other people’s thoughts, speculation of conjectures, conformism, leveling of others’ achievements, inability to solve one’s own problems and accusing others of the failures, the connotations of which are defined in the role positions “Ignoring”, “Manipulator”, “Conformist”, “Egoist”.

These criteria were considered in the semantic field, which allowed to determine the integrity of the reflexive-role features in the sign symbols: “+” – positive reflection; “+/-” – introspection; “-” quasi-reflection (Q). This approach allowed the use of standardized tests, to interpret the semantic space. To carry out the diagnosis the following techniques were used.

Sampling. The empirical study involved first-year students – 75 people (55 women, 25 men) and bachelor students – 43 people (38 women,

5 men), studying in the field of 053 "Psychology". The age of the subjects ranged from 17 to 34 years. The research base is the Psychological and Pedagogical Department of Kryvyi Rih State Pedagogical University (the city of Kryvyi Rih).

Procedure. All respondents expressed voluntariness (forms of written consent were used). Respondents in the Internet survey filled in the answers to the tests anonymously. The signature of test answers was used by a pseudonym, their surnames appeared only on the forms of informative agreement.

Diagnostic tools:

1. *Multidimensional scale of perception of social support (MSPSS) D. Zimet (adapted by V. Yaltonsky, N. Syrota).* The technique allows to identify signs of subjectivity / objectivity in solving personal difficulties according to 12-point rating. The strategy of determining the social "source" is evaluated: subjective control ("+") of the own actions; reference to another object ("-"). The frequency of subjective control is calculated in points – more than 8 points equals to a systemic manifestation, less than 7 points equals to an intermediate course.

2. *Test-questionnaire of personal maturity by Yu. Z. Gilbukh.* The test is one of the first Ukrainian tests to be standardized. This test has 5 scales in each of which either the manifestation or absence of the selected properties in the test is determined: 1) motivational socio-value orientation; 2) attitude to the own "Ego"; 3) social duty; 4) life stand; 5) the ability to psychological intimacy with another person. Distribution according to the semantic field: from +99 to +50 – reflexive level of social maturity in the role positions "Responsible", "Friendly", "Reliable", "Open", "Loving", "Creative", "Inspirational", "Optimistic", "Thoughtful", "Intellectual", "Willing", "Worker"; from +49 to +25 – introspective level of socialization of a person in the role positions "Avoiding", "Helpless", "Child", "Irrational" (+/-); from +24 and -55 – *quasi-reflexive level* (antisocial orientation) in the role positions "Ignoring", "Manipulator", "Conformist". "Dependent" (-), "Child (capricious)", "Egoist".

3. *Questionnaire of the reflexivity development level (QRDL) (A.V. Karpova),* which determined three modes: 1) emotional conditioning of mental processes and motivations; 2) mental properties; 3) behavioral actions that make it possible to recognize the role repertoire of the respondent. Interpretation: from 140 to 162 points – *reflexive level* of socialization of a person in role positions: "Adult", "Responsible", "Friendly", "Reliable", "Open", "Loving", "Creative", "Sociable", "Inspirational", "Optimistic",

"Thoughtful", "Intellectual", "Willing", "Worker"; from 122 to 139 points – *introspective level* of socialization of the person in role positions: "Child", "Insecure", "Dependent", "Silly", "Non-initiative", "Subordinate", "Conformist", "Offensive", "Non-targeting", "Avoiding", "Helpless", "Irrational", "Silent"; from 93 to 121 points – *quasi-reflexive level* in role-playing "Ignoring", "Manipulator", "Conformist", "Egoist".

Statistical processing and graphical presentation of the empirical material results was carried out using the statistical program SPSS Statistics (version 19.0).

According to the test "Multidimensional scale of perception of social support (MSPSS)" by D. Zimet (adapted by V. Yaltonsky, N. Syrota) the frequency of responses ($r = 0.74$, $p \leq 0.1$) is set, which allows to distribute respondents according to levels of socialization. Attention is drawn to bachelors who maintain stable role positions "Child", "Insecure", "Dependent", "Stranger", "Uninitiative", "Subordinate", "Conformist", "Offending", "Non-targeting", "Avoiding", "Helpless", "Irrational". For example, "I'm afraid to make my own decisions", "I always listen to someone". A friend said "I advise you to do like this" I do so, and then I regret it".

According to the *level of introspective* socialization in the emotional-motivational, cognitive sphere, role positions, we were able to identify anxiety, the need for a leader, despair of their potential, a painful perception of social instability. The level of quasi-reflexive socialization clearly traces the indicators of egocentrism, opposition to subjective control and self-development, a sense of self-sufficiency, a tendency to be superior to people.

Intermediate levels indicate vaguely formed structural social values, lack of awareness of the emotional and motivational fact of pathogenic thinking, thoughts, ideas, which determine the feeling of pathogenic role in the imagery "Envy", "Shame", "Fear", "Jealousy". The dynamics of distribution of socialization levels of the first and fourth year respondents is presented in Fig.1

According to the personal maturity questionnaire of Yu. Z. Hilbukh, the frequency of answers ($r = 0.573$, $p \leq 0.5$) was established. This allows us to distribute the respondents according to the levels of formation of social maturity. The respondents defined reflexive-role positions according to the defined criteria: "reflection – introspection" 5.66% for freshmen and 9.3% for bachelors (8.5 for women, and a slight increase in scores for men): for male freshmen this figure is 6.06, bachelors 9.3. Quasi-reflection

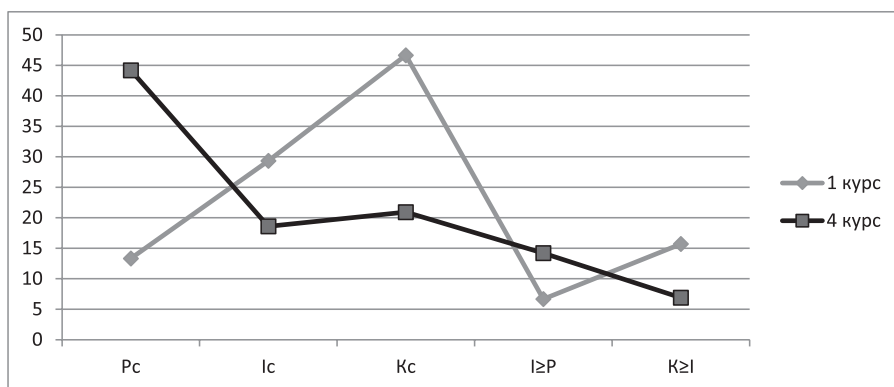

Fig. 2.1. Determinants of reflection types in socialization according to the method “Multidimensional scale of perception of social support (MSPSS)” by D. Zimeta (adapted by V. Yaltonsky, N. Syrota)

+ introspection was 4.0 points for freshmen women and men, 3.9 for women bachelors and 4.9 for men. Introspection for freshmen is much higher than for bachelors – 35.23, for men this figure is lower, it is 22.54, for female bachelors – 29.34, for men – 26.82.

According to the method by A. Karpov, the indicators that we obtained from the previous study confirm the following (table 1).

It was determined that only 14.6% of respondents-freshmen have

Table 1.
Frequency of reflection types manifestation

Types of reflection / frequency of manifestation	Emotional focus spheres			Orientation of motivation		Role positions	
	Types of reflection	quantity	points	quantity	points	quantity	points
Levels of formation of social orientation in correlation with types of reflection	Rs	12	15,83	9	12,9	4	16,77
	Ri	8	14,73	11	11,02	3	11,98
	Ii	10	11,01	8	12,23	6	5,08
Levels of nonformation of stable social maturity in the correlation of reflection	Qs	8	7,62	6	5,08	7	6,93
	Riu	6	5,08	5	4,73	9	7,62
	AKR	5	3,08	3	1,98	3	1,98
In total (N=118)		49		42		27	

Note: RS – systemic reflection; Is – systemic introspection; Qs – systemic quasi-reflection; Riu – intermediate unformed reflection; Ii – intermediate introspection; AKR – all kinds of reflection.

a systemic manifestation of reflection, a low level of reflexivity with an advantage of introspection was found for 32.5% and a low level of reflexivity with a predominance of quasi-reflexivity was found for 52.9% of respondents. Bachelors have much better results: they have the ability to control subjectively, they are able to determine the meaning of life values in the future profession. Reflexive thinking determines the ability of communicative interaction ($p \leq 0.05$). Frequency analysis confirmed that bachelors have a full filling with the categorical features of the desired image "Psychologist" and identify the desired image with their own self.

Attention is drawn to those bachelors who remain at the same level of introspection and quasi-reflection. Such students note signs of antisocial orientation. For example: "... I tend to think that I am successful, even when I disappoint my friend with my behavior. He is a friend and will forgive everything". The second example: "I have no desire to change myself, let a friend change himself, then everything will be fine. He is a man...". Thus, respondents who are focused on social norms have a certain pattern that corresponds to their semantic purpose of life. Frequency of using reflexive-role positions in problem solving ($U = 6354$; $p < 0.001$). Individuals with negative reflection (introspection) are more focused on help from the environment (parents, friends), hope for luck, good luck, support and the least shown activity, subjective position (from 16.63 ± 0.42 to 13.54 ± 0.39), the average values of the coping strategy of distancing ($U = 8745$; $p < 0.001$).

Conclusions.

1. The presented theoretical reflexive-role model and its experimental analysis prove that the conceptual integration of reflection as a personal property of the subject correlates with the manifestations of social-value role positions, just "Adult", "Responsible", "Friendly", "Reliable", "Open", "Loving", "Creative", "Sociable", "Inspirational", "Optimistic", "Thoughtful", "Intellectual", "Willing", "Hardworking".

2. Certain criteria for measuring social maturity / social immaturity were considered in the semantic field, which made it possible to determine another level of negative reflection, namely introspection in the connotation of role positions "Child", "Uncertain", "Dependent", "Silly", "Uninitiative", "Subordinate", "Conformist", "Offending", "Non-targeting", "Avoiding", "Helpless", "Irrational" and quasi-reflections in the connotation "Ignoring", "Manipulator", "Conformist", "Egoist".

3. Taking into account the leading principle of domestic psychology – the unity of internal and external in the determination of mental, the work identifies and substantiates a fundamentally new approach – the

operationalization of the internal properties of reflexive mechanisms in external manifestations of role behavior.

References:

1. Кардашук О.В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.В. Кардашук. – Кіровоград, 1998. – 18 с.
2. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В.Карпов // Психологический журнал. 2003. Т. 24. № 5. С. 45-57.
3. Карпов А.В. Структура метакогнитивной регуляции управленческой деятельности : монография / А. А. Карпов ; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль : ЯрГУ, 2018. – 784 с.
4. Леонтьев Д.А. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д.А. Леонтьев, Е.Н. Осин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2014. Т. 11. № 4. С. 110–135.
5. Маноха И.П. Методологические подходы к построению и объяснению истории психологии: перспективы содержательного синтеза / И.П. Маноха // Психология и ее приложения, Т 9, № 2. 2002. С. 479-481
6. Фурст Дж.Б. Невротик, его структура и внутренний мир / Дж. Б. Фурс. – Режим доступу : <http://psylib.org.ua/books/furst01/index.htm>
7. Csikszentmihalyi, M. A life worth living: Contributions to positive psychology / Introduction. In M. Csikszentmihalyi, & I. S. Csikszentmihalyi (Eds.), New York: Oxford University Press, 2006. P. 3-14.
8. Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. L. (2004). High self control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72(2), 271–324.
9. Tjosvold, D., Hui, C., & Yu, Z. Conflict management and task reflexivity for team in-role and extrarole performance in China (HKIBS Working Paper Series 050-012). Retrieved from Lingnan University website, 2002: <http://commons.ln.edu.hk/hkibswp/36>

Transliteration of References:

1. Kardashchuk O.V. (1998). Semantychne pole prostoru: status, struktura, vnutrishni zviyazky: Dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / O.V. Kardashchuk. Kirovohrad, 1998. 18 s.
2. Karpov A.V. (2003). Refleksivnost' kak psihicheskoe svojstvo i metodika ee diagnostiki. *Psihologicheskij zhurnal*. 2003. T. 24. № 5. S. 45-57.
3. Karpov A.V. (2018). *Struktura metakognitivnoj regulyacii upravlencheskoj deyatel'nosti : monografiya*. Yarosl. gos. Un-t im. P.G. Demidova. Yaroslavl': YarGU, 2018. 784 s.

4. Leont'ev D.A. Refleksiya «horoshaya» i «durnaya»: ot ob'yasnitel'noj modeli k differencial'noj diagnostike / D.A. Leont'ev, E.N. Osin // Psihologiya. Zhurnal Vysshej shkoly ekonomiki. 2014. T. 11. № 4. S. 110–135.
5. Manokha I.P. Metodologicheskie podhody k postroeniyu i ob'yasneniyu istorii psihologii: perspektivy soderzhatel'nogo sinteza / I.P. Manokha // Psihologiya i ee prilozheniya, T 9, № 2. 2002. S. 479–481
6. Furst Dzh.B. Nevrotik, ego struktura i vnutrennij mir / Dzh. B. Furs. – Rezhim dostupu : <http://psylib.org.ua/books/furst01/index.htm7>.
7. Csikszentmihalyi, M. A life worth living: Contributions to positive psychology / Introduction. In M. Csikszentmihalyi, & I. S. Csikszentmihalyi (Eds.), New York: Oxford University Press, 2006. P. 3–14.
8. Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. L. (2004). High self control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72(2), 271–324.
9. Tjosvold, D., Hui, C., & Yu, Z. Conflict management and task reflexivity for team in-role and extrarole performance in China (HKIBS Working Paper Series 050-012). Retrieved from Lingnan University website, 2002: <http://commons.ln.edu.hk/hkibswp/36>

The Author

Gaponenko Larysa
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Department of the Practical Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>
E-mail: gaponenko49@ukr.net

Abstracts

ЛАРИСА ГАПОНЕНКО. Рефлексивно-рольова модель діагностування соціальної зрілості суб'єктів освітнього процесу. Пропонується авторський підхід у вимірі соціальної зрілості за рефлексивно-рольовою моделлю. Доведена зумовленість головних складових цієї моделі, визначені взаємні зв'язки видів рефлексії з рольовими позиціями на відповідність соціальної зрілості / незрілості. На емпіричному матеріалі автор апробує запропоновану модель, визначає три рівня прояву рефлексії – це позитивна рефлексія, інтроспекція та квазірефлексія у конотації рольових позицій.

Ключові слова: рефлексія, інтроспекція, квазірефлексія, рефлексивно-рольова модель, соціальна зрілість, рольові позиції.

ЛАРИСА ГАПОНЕНКО. Рефлексивно-ролевая модель диагностирования социальной зрелости субъектов образовательного процесса. Предлагается авторский подход в измерении социальной зрелости за рефлексивно-ролевой моделью. Доказана обусловленность главных составляющих этой модели, определены взаимные связи видов рефлексии с ролевыми позициями на соответствие социальной зрелости / не зрелости. На эмпирическом материале автор апробирует предложенную модель, определяет три уровня проявления рефлексии – это положительная рефлексия, интроспекция и квазирефлексия в соответствии с ролевыми позициями.

Ключевые слова: рефлексия, интроспекция, квазирефлексия, рефлексивно-ролевая модель, социальная зрелость, ролевые позиции.

ŁARYSA HAPONENKO. Refleksyjno-rolowy model diagnozowania dojrzałości społecznej podmiotów procesu edukacyjnego. Przedstawiono autorskie podejście do pomiaru dojrzałości społecznej według modelu refleksyjno-rolowego. Udowodniono warunkowość głównych składowych tego modelu, określono wzajemne powiązania typów refleksji z pozycjami ról na temat zgodności dojrzałości/niedojrzałości społecznej. Na materiale empirycznym autorka апробирует zaproponowany model, identyfikuje trzy poziomy przejawu refleksji – refleksję pozytywną, introspekcję i quasi-refleksję w konotacji rolowania pozycji.

Słowa kluczowe: refleksja, introspekcja, quasi-refleksja, model refleksyjno-rolowy, dojrzałość społeczna, rolowanie pozycji.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.13

UDK 159.9. 316.6

Inessa HARKUSHA,
Andriy KRYZHANOVSKYI

Theoretical review of interpersonal problems of teacher and students interaction

INESSA HARKUSHA, ANDRIY KRYZHANOVSKYI. **Theoretical review of interpersonal problems of teacher and students' interaction.** *The article is devoted to the theoretical problems of interpersonal interaction between teacher and students in higher education institutions. Researchers consider pedagogical communication and relationships in the student academic group as an important prerequisite for pedagogical management of the educational process in higher education institutions. It is asserted that the term "interrelation" is often used for relationships between people. It is determined that pedagogical communication is the interaction of the teacher with students and the content is the exchange of information. It is noted that the interrelations "teacher-student" mean purposeful interaction of subjects of the pedagogical process and are determined by general socio-psychological mechanisms, social and role functions of partners and social norms of the institution of higher education. Relationships are distinguished that differ into primary and secondary ones, where it is established that, in contrast to primary relationships,*

secondary ones ("teacher-student" relationship) are rarely characterized by high emotional involvement and the participants in the relationship can be easily replaced. The three-component model of the mindset is characterized: cognitive (knowledge, understanding by the teacher of the child's inner world), emotional (the teacher's attitude to the student) and behavioral (the choice of means and methods of influence). It is noted that sympathy and antipathy determine the circle of persons with whom contact is maintained in the collective and the assimilation of group norms of behavior is carried out. It has been proven that the enthusiasm for the common cause of students and teachers, friendly disposition, combined with an interest in science, in a future profession, give rise to a joint creative search. The emphasis is made on the fact that every teacher of a higher education institution must constantly analyze his activities, behavior, relationships with colleagues and students.

Key words: *interpersonal interaction, relationships, institutions of higher education, teacher, student, communication, pedagogical communication.*

For Ukrainian higher educational institutions, upbringing is a process of interaction between a student and a teacher. In this two-sided process, as pointed out by V.M. Miasyshchev, demanding, condescending, loving, unfriendly-attentive, disrespectful and fair or biased and etc. attitude towards the student can be manifested, and the student – to respond to it with respect, love, fear, hostility, sincere or ostentatious attitude [25, p. 21].

N.O. Berezovin and Ya.L. Kolominskyi showed that the correct interpersonal relationships between the teacher and students correlate with organizational influences: the number of "organizational" measures increases in comparison with disciplinary ones, positive assessments prevail over the negative ones, direct educational influences are increasingly being replaced by indirect ones [3].

In pedagogical psychology, it is asserted that "the characteristics of a human personality are the product of its relationships with other people in the process of development, product of influence, example, attachment, authority of both individuals and groups" [25, p. 29]. Noting the particular importance of the concept of attitude for psychology, V.M. Miasyshchev wrote that "basically, that is, in relation to people, these relations are of a bilateral nature. They act not only as the attitude of an S-person to another person as an object-subject, but also as a relationship of two subjects" [25, p.162].

The purpose of our article is to determine the theoretical problems of interpersonal interaction between a teacher and students.

The pedagogical process is a combination of two types of attitudes. Firstly, it is the attitude to the subject, which, in the scientific-theoretical approach, acts as an external thing (that is, the S-O relationship). Secondly, it is the relationship between teacher and student, that is, the S-S relationships. It is undesirable to subordinate them in the scientific-theoretical approach, since this puts them into objectively-material content, which makes the student an object of technologically-subject manipulations. This complicates the personal communication. On the contrary, personal communication between a teacher and a student creates the most favorable environment for the process of education and training.

At the same time, in works on the problems of psychology and pedagogy of higher education, pedagogical communication and relationships in the student academic group, as well as in the "teacher-student" system, are beginning to be considered by researchers as an important prerequisite for pedagogical management of the educational process in a higher educational institution, increasing its efficiency [1]; means of enhancing the cognitive activity of students [7; 8, etc.]; their successful adaptation to study at a higher educational institution; component of the pedagogical skill of a teacher of a higher educational institution [12; 13, etc.] etc.

As T.V. Dmytrova rightly notes, "the concepts of "relationship", "interrelation", "communication" are used as synonyms, and often quite arbitrarily subordinate to each other. This leads not only to terminological confusion, but also to a fuzzy, inadequate interpretation of the results of experimental research" [11, p.120].

The term "interrelation" is often used to refer to relationships between people. Based on the semantics of the term, it should be emphasized that this is necessarily the mutual relationship of a person to a person. Under this condition, the relationships acquire the properties of "recurrence and symmetry" [11, p.121].

Interrelation is the relationship of either the really interacting parties, or the relationship of the subjects in which interaction is possible. Not all relationships between people are mutual. Interrelations are spoken of only when there are direct interpersonal relationships.

The terms "personal interrelations" and "interpersonal interrelations", according to T.V. Dmytrova, are identical. Interpersonal is generally a characteristic of mutual relationship between two or more people, with the statement that the interaction is mutual [4, p. 436]. The substitution of

the concept of “interrelation” with the concept of “communication” and vice versa seems to be inappropriate.

Despite the close connection between communication and interrelation, it is necessary to emphasize, as noted by A.V. Mudryk, that they are not identical. Communication is an objective process of interaction between people who can be united by a variety of subjective relationships. The reason for communication is joint life activity. It is realized both in the case of a positive attitude of its participants to each other, and in the case of a negative attitude, and even in the case of their complete indifference to each other. That is, the concept of “attitude” expresses the internal, essential side of the subject-subjective relationships, and the concept of “communication” – their external side [24]. This is also confirmed by “the search for ways to change interrelations and regulate relationships through changing communication, that is, it is possible to optimize interpersonal relationships through optimization of communication” [11].

Traditionally, communication is considered (O.O. Bodalov, V.N. Kunitsyna, V.N. Panforov, M.P. Pikelnikova, Yu.P. Stepkin, T.F. Fedotova) as the interaction of people, the content of which is the information exchange using various means of communication to establish interrelations between people.

More correct, in our opinion, is the understanding of communication as one of the forms of the whole variety of human relationships. This approach is realized, for example, in the definition of pedagogical communication as “a diverse form of interrelations and mutual influences of a pedagogue and students” [16, p.71].

An integrated approach to the study of communication (B.D. Paryhin, V.M. Sokovnin and etc.) is presented as most consistent with the current state of the study of this problem. We consider to be quite close the scientific idea of B.D. Paryhin, who notes that “there is a reason to consider communication as a complex and multifaceted process that can act simultaneously as a process of interaction between individuals, as an information process, as an attitude of people to each other, as a process of their mutual influence on each other, and as a process of their empathy and mutual understanding of each other” [26, p.178].

This approach is also realized in understanding the essence of communication, which includes three interrelated processes: information exchange; people cognition of each other; formation and development of interpersonal relationships. These points are especially emphasized

when defining the concept of “professional pedagogical communication” which means “a system of techniques and methods that ensure the implementation of the goals and tasks of pedagogical activity, organize and direct the socio-psychological interaction of a pedagogue and a student. The content of this interaction is the information exchange, interpersonal cognition, organization and regulation of relationships using various communicative means in order to provide educational impact, as well as a holistic pedagogically expedient self-presentation of the pedagogue's personality in the audience. The pedagogue acts here as an activator of this process – he organizes and guides it” [15, p.10].

We have found that pedagogical communication is “interaction between a teacher and students, the content of which is the information exchange. The result that the participants in communication should come to is the implementation of educational influence on students and the optimization of interrelations between them and pedagogue” [31, p.5]. One more characteristic complements the presentation. Full communication presupposes mutual understanding and the possibility of mutual influence of people on each other. These sides also take place in the interaction of a teacher with students, the content of which is determined by the tasks and process of professional and pedagogical training of the future teacher.

Understanding communication as an exchange of values (H. Liimets) allows one to define interrelations as a certain stable system of exchange of values. “The interrelations that have developed, in turn, affect the further exchange process. interrelations have a strong influence on the processes of interaction and communication” [21, p. 66].

It is worth noting that the interpersonal relationship is “the relations between people, which are subjectively experienced and objectively manifested in the nature and ways of mutual influences of people in the course of joint activities and communication. It is a system of mindsets, orientations, expectations, stereotypes and other dispositions through which people perceive and evaluate each other. These dispositions are mediated by the content, goals, values and organization of joint activities and serve as the basis for the socio-psychological climate formation in the group” [29, p. 378]. For example, T.K. Chuhuiv considered 4 types of students' attitude to teachers: sympathy, sympathy with a share of criticism, indifference, negative attitude.

At the same time, we state that by the “teacher-student” relationship we mean the purposive interaction of the subjects of the pedagogical process, which is determined by the goal and tasks of joint educational

and professional activities, is defined by both general socio-psychological mechanisms and clearly defined socio-role functions of partners and rules, as well as social norms of a higher educational institution.

In the context of the educational process, students are involved in a variety of relationships that are activated in the pedagogical system "teacher-student", "student-academic group", "student-coursemate", "student-parents" and others. They constitute a hierarchy in which different groups can be distinguished according to the degree of their importance in the human value system. So, can be distinguished relationships associated with the subject of communication (the content of educational and professional, labor activity), with the attitude to other people, first of all to the pedagogue, coursemates, society, which is represented in this situation by the most social institution (higher educational institution), its norms and statutory requirements, finally, to oneself as a person. The range of relationships, based on the above-mentioned, is very wide and varied. They can be designated as subject (for example, attitude to the natural and human sciences, fundamental and applied knowledge), organizational and executive (to the regulatory requirements of schools and institutions of higher education), organizational and managerial (subordination and dependencies), professional, etc.

Based on the scientific research of foreign psychologists, the relationships are distinguished, which differ into primary and secondary ones. Primary relationships are "long-term relationships based on strong emotional bonds and a sense of responsibilities to another person. Unlike secondary ones, they are rather diffuse, covering many roles, behavior patterns and situations; they are usually not limited by strict rules of interaction, and the people participating in them tend to know each other very well. Primary relationships are such that one of their participants cannot simply be replaced by another new person" [4, p.131]. Secondary relationships – "relatively short-term bond between people, which is characterized by limited interaction, fairly clear rules and social roles. Unlike primary relationships, they are rarely characterized by high emotional involvement and the participant in the relationship can be easily replaced" [4, p. 131].

It is clear that by the nature and content of the interaction, the "student-teacher" relationship is likely to be a secondary relationship.

The fact that certain social relationships acquire personal being in pedagogical communication is noted in the studies of O.Yu. Hordin, who discussing the business and personal relationships of students,

rightly asserts that it is impossible to assume that the first (business) exist impersonally. "Official and unofficial relationships of schoolchildren always remain their personal relationships, since these are relationships of real persons" [9, p. 63].

In addition, N.D. Domina identifies different types of relationships between the teacher and the students: the relationship according to the role of the teacher in the life of the team – purposeful leadership, non-interference, suppression; according to emotions – cordial, tough; relationships in accordance with education goals – right and wrong; according to the educational essence – dignifying, perverted, etc. [10].

V.O. Kutiev classifies relationships according to their role and place in the student's life. He identified three types of relationships: a) relationships with an emphasis on the pedagogue's activity, on his leading role in the group; b) relationships with an emphasis on the role of the advisor-teacher in the life of children; c) relationships of equality with the joint educational activities with the students [19].

In psychology, a three-component mindset model is acceptable, which includes *cognitive*, *emotional* and *behavioral* components. In modern works on pedagogical activity, all these components are indicated. For example, V.O. Kan-Kalyk and H.O. Kovalov distinguishes "attitude, behavior and reflection", which are actually the emotional, behavioral and cognitive components of the mindset. Ya.L. Kolominskyi, analyzing and summarizing the studies of various authors and his own experimental data, confirms the need to identify three interrelated components in the structure of human interaction: *behavioral*, *emotional* and *cognitive*.

The *emotional* is the leading one of three components (the pedagogue's attitude to the student), which is associated with the *cognitive* component (knowledge, the pedagogue's understanding of the child's inner world) and the *behavioral* component (the choice of means and methods of influence).

All interactions have three interrelated components. "*Behavioral* includes: results of activity, actions, style of activity and deeds; facial expressions, gestures, pantomime, locomotion and, finally, speech, that is, everything in which a human personality is manifested and can be observed by other people. The *emotional* component includes everything that is associated with states and can be fixed at the levels of physiological registration and subjective reports. These are, first of all, positive and negative emotional states, conflict of states (personal, interpersonal), emotional sensitivity, satisfaction with oneself, partner, work, etc. The

Table 1.

Characteristics of the cognitive component of the relationship “teacher-student”, depending on the socio-perceptual features of the teacher (based on the analyzed literature)

Stereotypic level	Partially stereotypic level	Creative level
The teacher does not have the desire and ability to deeply know the student;	There is a desire to get to know the student, but there are no social-perceptual skills;	There is a desire and there are skills for a deep knowledge of the student's personality;
the teacher determines the characteristics of the student's behavior on the basis of very general and superficial ideas about him;	determines the characteristics of the student's behavior based on insufficiently detailed ideas about him;	determines the characteristics of the student's behavior based on general and detailed ideas about him;
the teacher forms a biased characteristic of the student;	the student's characteristic is quite objective, but not dynamic enough;	a generally positive and dynamic characteristic of the student is formed;
the teacher creates unfavorable conditions for the development of the student;	insufficiently favorable conditions are created, since the teacher does not stimulate the creative potential of the student;	the teacher creates favorable conditions for the student development, fulfilment of his creative potential;
it is difficult to change himself and his behavior even with obvious changes in the student development.	changes himself, but does not keep pace with the changes that occur in the development of the student.	dynamic behavior, taking into account the current and near development of the student.

cognitive component of a human personality, which interacts, includes all mental processes associated with cognition (of environment and oneself). These are sensation, perception, representation, memory, thinking, fantasy. The cognitive component is characterized by all the features of mutual understanding between partners, including adequacy and identification” [30, p.161-162].

V.M. Miasyshchev consistently revealed the interdependencies that connect people's knowledge of each other, the attitude that they experience at the same time, and their “behavior” with each other when they have to work together, study, relax and just live together. He distinguishes three components in the structure of communication: *people reflecting each other, relationships between them and interaction (“mutual behavior”) with each other* [25].

In psychological science there are also slightly different approaches to identifying the structure of relationships in general and pedagogical communication in particular. Thus, some scientists supplement the considered three-component structure with other components, for example: practical or practical-transformative; value-orientation; perceptual or cognitive; emotional or affective [16 p.72-73].

It is also important to take into account the fact that pedagogical communication is characterized by certain social parameters, which in the educational process acquire a socio-pedagogical, socio-psychological character: the social roles and positions of both parties, content of social activity (educational and cognitive, socio-political, etc.), the nature of the relationship, etc. [2, p. 11].

The study of L.K. Velytchenko suggested that S-S relationships, manifested due to the need for communicative and altruistic experiences, are more important for students than S-O relationships associated with the need for praxical and gnostic experiences. The results showed that "the communicative and praxical elements of educational and professional activities are more significant for students of the pedagogical field of education than the gnostic ones. Strengthening the gnostic component in the educational and professional activities can be achieved through the rational organization of the communicative and practical elements. This applies to the use in educational and professional activities of developing opportunities for business communication within the framework of scientific circles, creative groups, student laboratories" [6, p. 62].

Of course, the pedagogical communication, relationships between teachers and students affect the formation of professional and pedagogical abilities in future pedagogues. Thus, R.Kh. Sakurova, analyzing the methods and forms of individual mentoring (all-inclusive and problem-thematic), considers the business cooperation with an experienced colleague-mentor as a condition for overcoming the difficulties of a novice pedagogue in his professional activity.

It is important that the dynamics of the formation and development of the teacher's relationships with students provide for the consideration of both the student's personal growth, level (stage) of his professional development, and the transformation of the pedagogue's activity goal which is caused by the changes in the student's activity and behavior.

According to Yu.I. Turchaninova, E.N. Husynskyi, in order for pedagogues to master a fundamentally new educational experience, for

the formation of a new professional behavior around the teacher, a special educational environment should be created, saturated with a modern psychological and pedagogical knowledge, ideas, understandings and organized in such a way as to generate and expand in all participants their own experience of a personality-oriented interactions.

Communication in the life of a teacher acts not only as a special way of professional influence, but also as a sphere of his personal development, and as a way of establishing a person in another person (K.O. Abulkhanova-Slavskaya), and as a special way of entering general pedagogical activity [22].

Individual-specific influence is carried out due to the fact that the individual (pedagogue) supposedly transmits his personal characteristics to other people (students) in the form of various samples of his personal activity. They are implemented both in purposeful (professional) activity and in other cases of interaction of a person with other people [22, p. 9].

Undoubtedly, communication and relationships are inextricably linked with each other. "In the process of interaction between people, not only communication skills are produced, but also relationships are formed. Sympathy and antipathy, as a consequence of communication, in turn, determine the circle of persons with whom contact is maintained in the group and through which the assimilation of group norms of behavior and mutual understanding is carried out" [30, p. 162]. "Relationships are the result of communication" [21, p. 64].

G. Kelly, speaking of sociality (sociality corollary), asserted that one person can participate in a social process that concerns another person as he constructs the constructive processes of this person. This consequence underlies G. Kelly's approach to understanding empathy and social relationships. Filling the attitude to other people with content is a matter of understanding how they construct themselves and their world.

The study of socio-contextual, socio-mediated determinants of pedagogical communication in organic unity with the study of the deep mechanisms of psychological interaction at the personal level is consistently provided on the basis of the philosophical concept (M.S. Kahan) of communication as intersubjective interaction in the system of subject-object relationships.

V.M. Miasyshchev wrote: "relationships play an essential role in the nature of the interaction process and, in turn, are the result of interaction. Those experiences that arise in the process of interaction, strengthen,

destroy, reorganize relationships" [25, p. 21]. "The relationships of people are formed in the process of their interaction" [25, p. 166].

Interpersonal relationships do not exist outside the specific context of a particular organization, but they are regulated, in contrast to official relationships, to a greater extent by the personal characteristics of people who communicate and interact. The interrelation here is direct or mediated and is always accompanied by a state of satisfaction-dissatisfaction of subjects with each other [30, p. 161].

G. Homans believes that relationships are the result of interaction. The one with whom we are in closer interaction becomes more attractive to us [21, p. 65]. Empirical data does not always support this thesis, since it relies on the external side of the relationships process between people.

In philosophical literature, the idea of dialogic nature of human relationships as a prerequisite for the formation and existence of human has long been substantiated (L. Feuerbach). The idea was further developed in the works of representatives of such a philosophical trend as dialogism (M. Buber and others). According to M. Buber, relationships between people are based on two internally contradictory initial positions: "I-Thou" and "I-He (It)". The "I-Thou" relationship is an intimate-dialogical, subject-subjective (as opposed to the cognitive-practical, which is "I-He") relationship, which is based on the holistic reflection and acceptance of another person [5].

The model of value exchange as a mechanism of interpersonal interaction in a small social group was tested in the works of R.L. Krychevskyi. Defined [31] the value contribution of the class teacher in the relationship with students: leadership style, instructions regarding senior students and the nature of the relationship between them. In return, the teacher "receives": students' satisfaction with various aspects of their collective life, pedagogue's authority and class self-esteem. It is interesting that the valuable contribution of the class teacher to the life of the student collective "bears a certain imprint of the pedagogue's age and experience. The essence of this influence lies in the fact that in different age periods, the relevance degree of the value contribution of the pedagogue to the psychological and age characteristics of high school students is different".

According to H. Liimets, "the relationship between students in the classroom is also the result of the exchange of values, communication" [21]. It can be assumed that "relationships that satisfy both parties are based, on the one hand, on the recognition of some common values and, on the other hand, on certain personal differences and developmental characteristics of the communicating parties. For example, absolutely identical information

in any area does not provide a basis for communication between these people. If they have different information and are mutually interested in this, then this can be the basis for communication" [21, p. 66].

The study (S.V. Kondratiev, H.F. Mykhalchenko) found that "highly empathic test subjects, as a rule, showed a vivid humanistic orientation, which was expressed in the presence of mindsets towards the positive aspects of a communication partner (student) in a confidential tone of communication, democratic style of relationships, desire to understand the motives of actions" [17, p. 45].

Considering the relationship at the student age, it should be considered that this period accounts for only the 6th stage of human development (according to E. Erikson). As he argues, intimacy versus isolation tends to occur early in adulthood. This is the time of gaining independence from parents and school, period of establishing friendship and close relationships. It is at this stage that a sense of mature responsibility develops.

It is only after we have developed a sense of identity that we are able to develop a close and serious relationship with another person. Only then can we imagine true partnership, heartfelt affection and friendship.

The nature of the relationship between teachers and students, their individual actions and behavior patterns as a whole are governed by various social norms, which are traditionally established in an educational institution of a certain type and are fixed by statutory requirements. Thus, the social distance between pedagogues and students is normatively defined. "It means the difference in social positions, which is due to their rights and obligations in relation to each other" [23]. It also records the differences that "are outlined by the didactic attitude (teaching-learning), age, life and professional experience and, in general, by the socio-cultural potential of one and the other. So, this distance is not only social, but also sociocultural" [2, p. 12].

"A positive primary attitude towards a person (respect, authority, love) creates the preconditions for the return feeling. The pedagogue can cause in children empathy for his ideas, beliefs, attitude to the world only on condition of a positive attitude of students towards him" [2, p. 39]. Therefore, V.O. Sukhomlynskyi urged: "As a teacher, I should not only take into account that the students have some attitude towards me. It's not enough. I need to create a certain necessary for me attitude of the team of students to me as a unity". "The primary relationship determines the mindset of a person to not hinder the emergence of an experience

in himself. However, this is only a prerequisite: for the appearance of a corresponding emotion, an active desire to feel sympathy for a person, his inner world is necessary" [2, p. 39-40].

M.M. Obozov and A.O. Rusalina propose such a system of factors that determine interpersonal attractiveness (attraction, sympathy), compatibility and coherence of people:

1. The degree of relationship between individuals determines the "specific weight" of all other factors' significance.

2. The similarity-contrast of partners in: a) individual (natural) and personal characteristics; b) ideas about oneself ("Self-concept") and about the other (partner).

3. The level of psychological characteristics at which similarity-contrast is sought.

4. The hierarchy of qualities according to the degree of their significance (some are more, others are less significant for a certain type of relationship): a) the objective weight of personal qualities; b) the subjective weight (the difference in the degree of significance of certain qualities for each individual).

5. The time or duration of maintaining connections alters the values of the factors that determine interpersonal relationships. Moreover, a friendly type of connection is primarily determined by the emotional experience of the people who interact.

6. Age characteristics of people and their role in the regulation of interpersonal relationships: a) when they arise; b) their stability and safety; c) the range of age differences, which allows the emergence, stability and preservation of a certain type of interpersonal relationships.

7. Sex differences and the nature of the interaction of interpersonal relationships in same-sex and opposite-sex couples. In each type of couples, different mechanisms of regulation of attraction-repulsion, sympathy-antipathy (man-man, woman-woman, man-woman) can act.

8. Each individual case of interpersonal relationships of specific people has its own individuality, uniqueness. The patterns of the emergence and development of relationships, compatibility have a peculiarity associated with the uniqueness of the life history of each person and each group.

9. Groups of people, and furthermore collectives, do not exist on their own, but enter into complex and diverse relationships with other groups, collectives [30, p. 173-174].

Passion for the common cause of students and teachers is a source of empathy. At the same time, friendly disposition as a general emotional

background of relationships, combined with an interest in science, in a future profession, give rise to a joint creative search. It should be noted that the friendly disposition of teachers and students should develop in a general, pedagogically expedient activity, and not contradict it, turning, for example, into a familiar relationship.

The ethical and psychological foundations of the relationship between a teacher of a higher educational institution and students are being laid gradually. They depend on the experience of students (life, educational, social), traditions that are formed in the structure of the university unit (department, faculty), and finally, on the pedagogical orientation of the personality of the university pedagogue [14, p. 263].

It is worth emphasizing the role of subject activity in the formation of relationships between people, where S.L. Rubinstein wrote: "almost every human action is not only a technological operation in relation to things, but also an action in relation to another person, which expresses an attitude towards it... Relationships between people are realized through the attitude to things, to human subjects" [28, p. 336].

Based on the goal of higher education, 5th centration is the most acceptable. Each teacher of a higher educational institution must constantly analyze his activities, behavior, relationships with colleagues and students, his mindsets from the point of view of how they correspond to the main goals of the university, training of future highly qualified specialists [27].

The study of the essential characteristics of pedagogical communication, mechanisms of its functioning allows us to assert that the effectiveness of its implementation is ensured by a certain system of special skills of the pedagogue: the ability to correlate the structure of pedagogical communication, its beginning, deployment and completion with the content of educational material and to coordinate their position with the position of students as subjects of educational activity; the ability to place a system of semantic questions that stimulate the work of memory, convergent, divergent and evaluative thinking in the content of the topic being studied; skills that stimulate the communicative activity of students and the pedagogue's own communicative activity [18].

In summary, we note that interpersonal relationships in the "student-teacher" system depend on the general psychological climate at the university, organization of an integral pedagogical process in it based on the inclusion of all its subjects in the general educational and professional

activities. At the same time, the mindsets of teachers and students relative to each other are of great importance.

Depending on the features of the manifestation of the socio-perceptual aspect of the teacher's pedagogical activity, the cognitive component of the relationship in the "student-teacher" system can be characterized by three levels: stereotypic level, situational stereotypic (or partially stereotypic) level, creative level. The characteristics of these levels are shown in Table 1.

As it is known, the cognitive component of relationships is most integrated in the degree of mutual understanding of the subjects of interaction. At the same time, "the most essential parameters of mutual understanding are adequacy and identification" [30, p. 169].

References:

1. Azarov Yu. (2003). Tainy pedahohicheskoho masterstva. [Secrets of pedagogical excellence]. SPb.: Piter. 416 p. (In Russian).
2. Allakhverdov V.M., Beliak N.V., Ivanov M.V. (1985). O formirovanii psikhologicheskoi kultury u studentov tekhnicheskikh vuzov. Psikhologicheskoe obespechenie uchebno-vospitatelnogo protsessa v vuze. [On the formation of psychological culture among students of technical universities. Psychological support of the educational process at the university]. L.: Izd-vo LHM. 28-46 pp. (In Russian).
3. Arkhangel'skii S.I. (1980). Uchebnyi protsess v vysshei shkole, ego zakonomernye osnovy i metody. [The educational process in higher school, its legal foundations and methods]. Moskva: Vyssh. shkola. 280 p. (In Russian).
4. Astashova N. (2000). Uchitel. Problema vybora i formirovaniia tsennostei. [The teacher. The problem of choice and formation of values]. Moskva: MPSI. 272 p. (In Russian).
5. Bandurka A.M., Bocharova S.P., Zemlianskaia E.V. (1998). Psikhologhiia upravleniia. [Psychology of management]. Kharkov: OOO «Fortuna-press». 464 p. (In Russian).
6. Berezov N.A., Vasilev H.Kh. (1979). Printsipy nauchnoi orhanizatsii vzaimootnosheniia prepodavatelei i studentov. Sovremennaiia vysshaia shkola. [Principles of scientific organization of the relationship between teachers and students. Modern higher school]. № 1(25). 27-35 pp. (In Russian).
7. Berezov N.A., Kolominskii Ya.L. (1975). Uchitel i detskii kolektiv. [The teacher and the children's collective]. Minsk: Nar. asveta. 145 p. (In Russian).
8. Burns R. (1986). Razvitie «Ia-kontseptsii» i vospitanie: per. s anhl. [Self-concept development and education: translation from English]. Moskva: Prohress. 422 p. (In Russian).
9. Bodalev A.A. (1991). Psikhologicheskii usloviia optimizatsii pedahohicheskoho obshcheniia. Psikhologhiia pedahohicheskoho obshcheniia. [Psychological

- conditions for the optimization of pedagogical communication. Psychology of pedagogical communication]. Sb. nauch. trud. Kirovohrad: Kir. hos. ped. in-t. T.1. 4-14 pp. (In Russian).
10. Reber A. (2000). Bolshoi tolkovyi psikhologicheskii slovar. [The Penguin Dictionary of Psychology]. T.1 (A-O): per. s anhl. Moskva: Veche, AST. 592 p. (In Russian).
 11. Butenko N. (2006). Komunikatyvni protsesy u navchanni. [Communicative processes in education]. Kyiv: KNEU. 384 p. (In Ukrainian).
 12. Vitvitska S.S. (2013). Praktykum z pedahohiky vyshchoi shkoly. Navchalnyi posibnyk za modulno-reitynhovoioiu systemoiu navchannia. [Workshop on higher school pedagogy. A textbook on the modular-rating system of education]. Kyiv: UNL. 396 p. (In Ukrainian).
 13. Vitvitska S.S. (2013). Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly. [Higher School Pedagogy]. K.: UNL. 316 p. (In Ukrainian).
 14. Voitko V.I. (1981). Lichnostno-rolevoi podkhod v uchebno-vospitatelnom protsesse. Voprosy psikhologii. [Personal-role approach in the educational process. Psychology issues]. №3. 69-78 pp. (In Russian).
 15. Voitko L.F. (1983). O psikhologicheskikh faktorakh, povyshaiushchikh aktivnost obucheniia studentov. Psikhologo-pedahohicheskie osnovy sovershenstvovaniia uchebno-vospitatelnogo protsessa v vuze. [On the psychological factors that increase the activity of students' education. Psychological and pedagogical foundations of improving the educational process at the university]. Sb. nauch. trud. Dnepropetrovsk. 76-79 pp. (In Russian).
 16. Volkov I.P. (1970). Sotsiometricheskie metody v sotsialno-psikhologicheskikh issledovaniakh. [Sociometric methods in socio-psychological research]. L.: Izd-vo LHU. 85 p. (In Russian).
 17. Hohol V.N. Ronzin D.V. (1988). Vospitanie professionalnogo ideala u studentov pedvuzov kak uslovie stanovleniia ikh pedahohicheskoi napravlenosti. Psikhologo-pedahohicheskie problemy effektivnoi professionalnoi podgotovki uchitelia v vysshei shkole. [The upbringing of a professional ideal among students of pedagogical universities as a condition for the formation of their pedagogical orientation. Psychological and pedagogical problems of effective professional training of teachers in higher education]. Mezhvuz. sb. nauch. trud. L.: Izd-vo LHU. 25-39 pp. (In Russian).
 18. Hordienko V.I. Kopets L.V. (1986). Individualnye osobennosti sotsialno-pertseptivnykh orientatsii v pedahohicheskom obshchenii. Aktualnye problemy sotsialnoi psikhologii. [Individual characteristics of socio-perceptual orientations in pedagogical communication. Actual problems of social psychology]. Vsesoiuz. simpozium po sots. psikhologii. Kostroma. Ch.2. 38-40 pp. (In Russian).
 19. Hreilikh O.O. (1999). Profesiinyi pedahohichnyi kontakt: Psykhologichnyi samotreninh z rozvytku navychok empatii. [Professional pedagogical contact: Psychological self-training on developing empathy skills]. Kyiv: Znannia. 49 p. (In Ukrainian).

20. Hribov Yu.A. (1987). Ot pedahohiki sotrudnichestva k pedahohike sotvorchestva. Voprosy psikhologii. [From cooperation pedagogy to co-creation pedagogy. Psychology issues]. № 5. 10738 pp. (In Russian).
21. Hritsenko T.S. (1997). Rozvytok kultury pedahohichnoho spilkuvannia v systemi metodychnoi roboty zahalnoosvitnoi shkoly. [Development of a pedagogical communication culture in the system of methodological work of a general education school]. Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. [Abstract of the diss. ... PhD in Pedagogy]. 13.00.01. Kyiv. 18 p. (In Ukrainian).
22. Dihtiar H.O. (2006). Formuvannia refleksyvnoi kultury studentiv pedahohichnykh universytetiv. [Formation of a reflective culture of students of pedagogical universities]. Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. [Abstract of the diss. ... PhD in Pedagogy]. 13.00.01. Kharkiv. 21 p. (In Ukrainian).
23. Dmytrieva S.M. (1996). Psykholohichni osoblyvosti pedahohichnoi spivtvorchosti vykladacha i studentiv. [Psychological features of the pedagogical co-creation of the teacher and students]. Avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk. [Abstract of the diss. ... PhD in Psychology]. 19.00.07. In-t psykholohii im. H.S. Kostiuksa. Kyiv. 20 p. (In Ukrainian).
24. Dontsov A.I., Dubovskaia E.M., Upanovskaia I.M. (1998). Razrabotka kriteriev analiza sovmestnoi deiatelnosti. Voprosy psikhologii. [Development of criteria for the analysis of joint activities. Psychology issues]. № 2. 61-71 pp. (In Russian).
25. Diachenko M.I. Kandybovich L.A. (1981). Psikhologhiia vysshei shkoly. [Psychology of the higher school]. Minsk: Iz-vo BHU. 383 p. (In Russian).
26. Zimniaia I.A. (1970). Psikhologicheskie osobennosti vospriiatia lektsii v auditorii. [Psychological features of the perception of the lecture in the audience]. Moskva: Znanie. 74 p. (In Russian).
27. Kahan M.S. (1988). Mir obshcheniia: Problema mezhsuibektnykh otnoshenii. [The world of communication: The problem of intersubjective relationships]. Moskva: Politizdat. 319 p. (In Russian).
28. Kirichuk O.V. (1993). Problemy psikhologii pedahohichnoi vzaiedonii. [Psychology problems of Pedagogical Interaction]. Psikhologhiia: nauk.-metod. zb. Vyp. 37. Kyiv. 4-11 pp. (In Ukrainian).
29. Kolominskii Ya.L. (1975). Poznanie cheloveka v svete problem mezhlichnostnykh otnoshenii. [Cognition of a person in the light of the problems of interpersonal relations]. Teoreticheskie i prikladnye problemy psikhologii poznaniia liudmi druha druha. [Theoretical and applied problems of the psychology of people's cognition of each other]. Krasnodar. 33-35 pp. (In Russian).
30. Kolominskii Ya.L. (1984). Psikhologhiia detskogo kollektiva: Sistema lichnykh vzaimootnoshenii. [Psychology of the Children's collective: The System of Personal Relationships]. Mn.: Nar. asveta. 239 p. (In Russian).
31. Kondrateva S.V. (1984). Uchitel'-uchenik. [Teacher-student]. Moskva: Prosveshchenie. 96 p. (In Russian).

Authors

Harkusha Inesa Viktorivna
*PhD in Social Communications, Associate Professor,
Alfred Nobel University,
Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2164-7968>
E-mail: Inessa_garkusha@ukr.net;
inessagarkusha@gmail.com*

Kryzhanovskyi Andrii Yevhenovych
*Assistant of Department prosthetic dentistry, PhD,
State institution «Dnipropetrovsk medical academy of
the Ministry of Health of Ukraine»,
<https://orcid.org/0000-0001-9226-9012>
E-mail: andrei.kr@i.ua*

Abstracts

ІНЕСА ГАРКУША, АНДРІЙ КРИЖАНОВСЬКИЙ. Теоретичний огляд міжособистісних проблем взаємодії викладача та студентів. Статтю присвячено теоретичним проблемам міжособистісної взаємодії викладача та студентів у закладах вищої освіти. Педагогічна комунікація та взаємини в студентській академічній групі розглядаються дослідниками як важлива передумова педагогічного управління навчальним процесом у закладах вищої освіти. Стверджується, що для позначення стосунків між людьми часто застосовується термін «взаємовідносини». Визначено, що педагогічне спілкування – це взаємодія викладача зі студентами і змістом є обмін інформацією. Зазначено, що під взаєминами «викладач-студент» розуміється цілеспрямована взаємодія суб'єктів педагогічного процесу і визначаються загальними соціально-психологічними механізмами, соціально-рольовими функціями партнерів та соціальними нормами закладу вищої освіти. Виокремлено взаємини, які розрізняються на первинні й вторинні, де з'ясовано, що, на відміну від первинних взаємин, вторинні (стосунки «викладач-студент») рідко характеризуються великим емоційним залученням і учасників взаємин можна досить легко замінити. Схарактеризована трьох компонентна модель установки: когнітивна (знання, розуміння пе-

дагогом внутрішнього світу дитини), емоційна (ставлення педагога до вихованця) і поведінкова (вибір засобів та способів впливу). Наголошено на тому, що симпатія та антипатія визначають коло осіб, із якими підтримується контакт у колективі й здійснюється засвоєння групових норм поведінки. Доведено, що захопленість загальною справою студентів і викладачів, дружня прихильність, у поєднанні з інтересом до науки, до майбутньої професії, породжують спільний творчий пошук. Зроблено акцент на тому, що кожен викладач закладу вищої освіти повинен весь час аналізувати свою діяльність, поведінку, взаємини з колегами й студентами.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, ставлення, заклади вищої освіти, викладач, студент, комунікація, педагогічне спілкування.

ИНЕССА ГАРКУША, АНДРЕЙ КРЫЖАНОВСКИЙ. Теоретический обзор межличностных проблем взаимодействия преподавателя и студентов. Статья посвящена теоретическим проблемам межличностного взаимодействия преподавателя и студентов в учреждениях высшего образования. Педагогическая коммуникация и взаимоотношения в студенческой академической группе рассматриваются исследователями как важная предпосылка педагогического управления учебным процессом в учреждениях высшего образования. Утверждается, что для отношений между людьми часто применяется термин «взаимоотношения». Определено, что педагогическое общение – это взаимодействие преподавателя со студентами и содержанием является обмен информацией. Отмечено, что под взаимоотношениями «преподаватель – студент» подразумевается целенаправленное взаимодействие субъектов педагогического процесса и определяются общими социально-психологическими механизмами, социально-ролевыми функциями партнеров и социальными нормами учреждения высшего образования. Выделены отношения, которые различаются на первичные и вторичные, где установлено, что, в отличие от первичных отношений, вторичные (отношения «преподаватель – студент») редко характеризуются большим эмоциональным вовлечением и участников отношений можно достаточно легко заменить. Охарактеризована трехкомпонентная модель установки: когнитивная (знание, понимание педагогом внутреннего мира ребенка), эмоциональная (отношение педагога к воспитаннику) и поведенческая (выбор средств и способов воздействия). Отмечено, что симпатия и антипатия определяют круг лиц, с которыми поддерживается контакт в коллективе и

осуществляется усвоение групповых норм поведения. Доказано, что увлеченность общим делом студентов и преподавателей, дружеское расположение, в сочетании с интересом к науке, к будущей профессии, порождают совместный творческий поиск. Сделан акцент на том, что каждый преподаватель учреждения высшего образования должен все время анализировать свою деятельность, поведение, взаимоотношения с коллегами и студентами.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, отношения, учреждения высшего образования, преподаватель, студент, коммуникация, педагогическое общение

INESA HARKUSZA, ANDRIJ KRYŻANOWSKYJ. **Teoretyczny przegląd interpersonalnych problemów interakcji pomiędzy nauczycielem i studentami.** Artykuł poświęcony jest teoretycznym problemom interakcji interpersonalnych pomiędzy nauczycielem i studentami w szkołach wyższych. Komunikacja i relacje pedagogiczne w studenckiej grupie akademickiej są uważane przez badaczy za istotną przesłankę pedagogicznego zarządzania procesem kształcenia na uczelniach. Twierdzi się, że termin „wzajemne stosunki” jest często używany w odniesieniu do relacji między ludźmi. Określa się, że komunikacja pedagogiczna jest interakcją nauczyciela ze studentami, a treścią jest wymiana informacjami. Zaznacza się, że relacja „nauczyciel-student” oznacza celową interakcję podmiotów procesu pedagogicznego i jest determinowana przez ogólne mechanizmy społeczno-psychologiczne, funkcje społeczno-rolowe partnerów i normy społeczne szkolnictwa wyższego. Wyodrębniono relacje, które dzielą się na pierwotne i wtórne, gdzie stwierdzono, że w przeciwieństwie do relacji pierwotnych, relacje wtórne (relacje „nauczyciel-student”) rzadko charakteryzują się wysokim zaangażowaniem emocjonalnym, a uczestników relacji można łatwo zastąpić. Został scharakteryzowany trójskładnikowy model postawy: poznawczy (wiedza, rozumienie przez pedagoga wewnętrznego świata dziecka), emocjonalny (stosunek nauczyciela do studenta) i behawioralny (wybór środków i metod oddziaływania). Podkreśla się, że sympatia i antypatia determinują grupę osób, z którymi utrzymywany jest kontakt w zespole oraz przyswajanie grupowych norm zachowania. Udowodniono, że pasja do wspólnej sprawy studentów i nauczycieli, życzliwe zaangażowanie w połączeniu z zainteresowaniem nauką, przyszłym zawodem, generują wspólne poszukiwania twórcze. Nacisk kładzie się na to, że każdy nauczyciel szkolnictwa wyższego musi stale analizować swoje działania, zachowania, relacje z kolegami i studentami.

Słowa kluczowe: interakcja interpersonalna, postawa, placówki szkolnictwa wyższego, nauczyciel, student, komunikacja, komunikacja pedagogiczna.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.14

Lidiya DERKACH

Self-control profiles and Online Learning of Psychology students under and after COVID-19: achievements and novel perspectives

LIDIYA DERKACH. Self-control profiles and Online Learning of Psychology students under and after COVID-19: achievements and novel perspectives. *The given article examined the topicality, prospects of online learning and professionalization problems of the first-year University students – future psychologists, during and after the COVID-19 outbreak. It has been summed up that professional online learning nowadays demands a rather high level of skills and competencies formation in implementation of online self-regulated learning, and, especially, self-control being its dominating component under pandemic and lockdown. The current article deals with technological, psychological, social and emotional difficulties which students-beginners face in the online learning process. The views of foreign and Ukrainian scholars are offered on the students' online self-control profiling types, and their impact on academic performance, the quality and outcomes of University learning. Major principles and methods of the current study presented, three types*

of students' online self-control profiles, as well as established differences between them, are described, anticipated results of their efficacy are presented as a potential of quality self-regulated online learning, further research trajectories are suggested.

Keywords: *first-year students' online self-control profiles, online learning during and after the COVID-19, self-regulated online learning, challenges, obstacles, barriers of online learning, further research trajectories.*

Introduction. Self-regulated online learning is one of the disputable problems in Educational Psychology nowadays. The complexity of the issue is attributed not only to cross-cultural differences of educational spaces but largely to understanding the methodological and theoretical basics of the phenomenology in the epoch of the Digital Age. (4;5; 8;9;10;11;12;13;14;30;31;39). Frequently cited, self-regulation of a personality is defined as the ability to organize one's emotions and behavior and thoughts in pursuit of attaining a long-term goal.(8;20;30). It consists of *self-, control and self-efficacy* and involves three stages: forethought, a focus on performance, and reflection. The limited and largely international literature on self-control and its links with online learning University students-beginners presents self-regulated learning outcomes, both of which have relevance for education under COVID-19 pandemic. The given paper identified the key areas of online learning benefits and psychological obstacles, barriers and challenges University students face while engaging in online learning at the early start of their professionalization. The dominant discourse is a multidimensional model of self-control which develops through a complex combination of motivation, genes, education, upbringing and personal experience.(6;9;15;16;18;19 21;27;28;38). There is a strong evidence for online learning nowadays presenting greater challenges than benefits to a student, as scientists only partially understand online individual learning styles peculiarities of individuals at present after the COVID-19 breakout. Without understanding these individual differences, educators are unlikely to provide effective SRL interventions tailored to each type of self-regulated learner (13, 32,33,35).

The interrelation between self-control and online learning process under the COVID-19 and its consequences for the future education is of dominant priority in various paradigms but little has been done in this area so far, we believe.

The study of self-control issues has gained pace in the last decade, largely focusing on prognostic functions of self-control regarding health,

wealth, and public safety (28) as well as self-regulated learning aimed at improving self-discipline (14), well-being and the quality of life. According to Mottiff et al., (28), self-control measured with observer, parent, teacher, and self-report ratings during the first decade of life predicts income, savings, behavior, financial security, occupational prestige, physical and mental health, substance use, and (lack of) criminal convictions, among other (15,pp.2639). So, in this framework, a wide range of consequential life outcomes are attributed to the levels of self-control exercised and shaped in childhood and later in adulthood.

Achievements in studying Psychology of Self-Control of late generated novel perspectives in understanding new concepts (38), theories (9;18;27;), and central issues (5,6,9,38) of self-control and provide academics, instructors, students with innovative conceptual framework that may serve for comprehending on why self-control matters greatly in online learning. Along with it, an extensive growth of literature on self-control was published (5;6;9;18;27;38). Surprisingly, but a very limited number of investigations dwelt on the difficulties in improving and facilitating students' self-control profiles in self-regulated learning during and under COVID-19 pandemic with its major component shaped - self-control. The majority of the theoretical and empirical research papers explored the models, structure components and psychological mechanisms of self-control in learning and at work . We consider the investigations dealing with methodology of being self-regulated in online environment are of crucial importance not only for students, higher education instructors but for technology developers, instructional designers and researchers.

With all the above mentioned, it is important to answer the disputable questions regarding students' online learning experiences, and more specifically, live-streaming classes effectiveness in the times of lockdown.

Hence, the purpose of the current paper is to analyze self-control profiles in online learning, in the first-year University psychology students (No.496) under and after the COVID-19 pandemic (April 2020 - January 2021), their obstacles, challenges and barriers with e-Web sites, addressing the following questions:

1. Why is it harder to learn students via video than in person?
2. What and when does video make learning difficult (obstacles, challenges, and barriers)?
3. Why cannot students maintain the necessary attentional focus for an entire Zoom, Moodle, StudyMo class?

4. What are specific features of students' cognition and its functioning in online learning? (mechanisms of attention, non-verbal communication and its role in processing);

5. Does self-control mediate the link between academic achievements of the students in online learning and shaped cognitive attention mechanisms and skills to monitor the progress towards a goal?

With these tasks in purpose, we shall review the recent publications (2010-2021) on self-control and self-regulated learning of famous psychologists, academics, professional researchers both in this country and abroad. In our view, new insights and current approaches to online learning under and after the COVID-19 pandemic pay much attention to the following issues:

- psychological and pedagogical problems of online learning (1; 3; 7; 24);
- reasons students are not engaging in distance learning (22; 23; 25; 26);
- barriers to online learning as well as distance learning challenges and ways to overcome it (1; 29);
- factors influencing online learning effectiveness (37);
- students' mental health challenges with online learning (2; 6; 17; 31; 34; 36);
- students' perception of online learning during lockdown (2; 3; 29);
- the role of self-regulated online learning during and after the COVID-19 (2; 25);
- ways of overcoming the challenges of online learning (17; 29; 32; 39);

Thus, a scan of the research literature worldwide related to the topical issues identified, provides relatively detailed descriptions of the Good, The Bad, and the Ugly of online learning, as Mahlangu states (26). What seems evident from our literary review, it is the number of various barriers, obstacles and challenges that students and researchers report in their publications. The majority both students and lecturers face huge problems in sudden transition from traditional education to adapting to unfamiliar, innovative e-Web platforms and implementation of ICT technologies (12; 25; 32; 37).

As Xiong et al., (37) explains, "The COVID -19 pandemic has forced the live-streaming courses to the front line of higher education teaching. Recent studies have shown that this sudden transformation has brought with it confusion to students and instructors and questions around whether the effectiveness of online learning meets *student* expectation".

The origins of online research are based in psychological Theory of Human Cognition, particularly in the writings of prominent theorists: Harrison (20), B. Holmberg (22) and D. Keegan (23). In fact, Distance Education was based on the premise that education was possible without the standard, face-to-face interaction between the student and the teacher (24p.30). It is widely-spread opinion that online education is the fastest growing form of distance education and has greatly influenced higher education all over the world.

In view of this, the **purpose** of the current study is to assess the interrelations between dimensions of online self-control profiles in psychology students and levels of their academic achievements with online learning under and after the COVID-19 pandemic.

Methodology. Sampling and data collection. The methodology involved 496 students (freshers) who were asked to complete the General Health Questionnaire (GHQ-28), Self-Control Inventory (Derkach, Maksymenko, 1991) and Multidimensional Perfectionism Scale.

We have conducted a cross-sectional study of the first-year psychology students (NO.496) enrolled in Bachelor's Programms at the universities in the city of Dnipro, starting from April 2020 till January 2021. The procedure included completing online survey which lasted 25 minutes by students-volunteers who gave their consent to participate in the study; the collection of quantitative and qualitative data were not personally identifiable; the questionnaire consisted of 25 multiple choice open-ended and closed questions, and drew on nine domains:

1. online teaching preference (synchronous/asynchronous);
2. online learning offers the same value as learning face-to-face;
3. level of digital literacy;
4. obstacles, challenges, problems in online learning;
5. level of self-regulated learning and its outcomes;
6. frequency of implementation of effective self-control strategies;
7. motivation variables to use self-regulated approaches to online learning under and after the COVID-19 pandemic;
8. psychological literacy (cognitive mechanisms of attention span) in processing online teaching and learning materials;
9. online academic workload in comparison with standard, face-to-face learning.

The **objectives** of the research were to obtain information on students' online self-control profiles and the impact online learning had on their educational potential, academic needs and academic work, and whether

it offered the same value as learning face-to face. So, the goals of the investigation were:

- to identify obstacles, challenges and barriers that students face in their online academic work, that prevented them from achieving high quality outcomes under or after the COVID-19;
- to assess the relation between online self-regulated learning, effective self-control strategies and students' online self-control profiles as a result of COVID-19.

Results and discussion. By increasing our understanding of self-control as the psychological mechanism of control and regulation, and also the essential part of self-regulated online learning, we explored it to be a specific mediator between self-regulated online learning and online self-control profiles formed in a sample of university first-year students. In this context, attention is treated by us as a special activities of internal control. As in our previous research dated of 2019 (13), before the sudden outbreak of the COVID-19 pandemic, we have obtained the empirical data on the sample of 156 psychology students (freshers and sophomores) in the evaluation of the relationship between collaborative perfectionism, profiles of self-control and the quality of self-regulated learning. In the given research we limit ourselves to the research of the stated above objectives under and after the COVID-19 outbreak.

Many studies focusing on online learning after the COVID-19 period (2; 3; 7; 16; 32; 34) point out to the urgent necessity for psychosocial support of students dealing with a wide range of different psychosocial needs. Most commonly reported that needs consist of coping strategies with anxiety, stress, fear connected with poor students' digital literacy, and lack of competences in implementation and operation innovative ICT applied in a lecture-based classroom. Need assessment in psychology, in our view, is estimated to be a complicated task as it results in individual learning styles identification and online self-control profiles evaluation. However, there exist **barriers** to the delivery of psychosocial support for the first-year University students, according to their opinions. Firstly, the most commonly perceived barrier from the freshers' perspective (79 %) is referring to clear and appropriate information regarding home assignments, their evaluation terms. Besides, consultation hours on the part of higher education consultants about psychological and technological support, services and knowledge available, should be presented clearly. This part of online process was often unclear to them and rapidly changeable, replaced by another bite of information (say, in

case of illness of an instructor; or connectivity problems, etc.). Secondly, another barrier deals with a lack of perceived need for technological support during study time, 18 % of respondents believe. Alongside with this, first-year students struggled with situational barriers (f.e. difficulties in network connections- 12 %), administrative (24%), emotional barriers (9%), social barriers (19%).

Hence, we have described various types of barriers that prevented students-starters from acquiring their individual guidance system of online tools and pathways to achieve quality and success in online learning, and , consequently, well-being. We also find it important for instructors and educators to learn more about students online self-control profiles in order to uncover ways we can refine and improve online teaching and learning. Being aware of students' barriers, our previous considerations allow us to assume three important comments on the self-control impact on a deeper understanding and appreciation of students' online experiences. In other words, as we stated above, we proceed from Galperin's assumption that psychological mechanism of self-control is attention. The result of concentration and distribution of attention is improvement of all types of mental activities to which it is attached, providing quality of activities and positive outcomes on the basis of a standard, criterion or measures. Overall, we have found out the following psychological peculiarities of self-control functioning:

a) the relationship between self-control and online students' profiles is positively correlated through the mediators of this link, namely: the mechanism of attention which provides processing of teaching and learning materials, and functions drawing on comparison and distinction with the standard. In answers to the questionnaire, students underlined the fact that it was harder for them to learn via video than in person. Their explanations rested on statements that they could not maintain attentional focus for the whole Zoom lecture/workshop, etc. The findings by Galperin (19), proved that the major **challenges of inattention** in educational environment are connected with cognitive mechanism of self-control and its functioning. We would attempt suggesting, in this respect, the role of attention spans of online students which are shorter in today's learners in comparison with empirical data of the year 2019 (13), and killing their engagement by creating inability to long catch and hold attention. But why? What seems clear, it is a traditional lecture-based classroom that does not fit the benefits of online learning and which seems passive to students. It is common knowledge that widely-recognized benefits of

online learning are flexibility for students to work anywhere, at their own pace, making use of mentally active (but not passive) learning, increasing student's engagement.

b) In light of stated above, more than 69% of respondents replied that online higher education for the first-year university students is not of high quality as they have not fully adopted to the online innovative technologies, approaches and strategies. Besides, they had to elaborate their individual self-regulated learning profile in distant learning which differed substantially from a school learning style while implementing digital resources in Zoom, Moodle, StudyMo platforms. Additionally, they pointed out to **challenges** they constantly faced in online learning, namely:

- connectivity, the use of ICT, difficulty in network connections;
- time management and academic overloading;
- adapting to unfamiliar online technology;
- new learning opportunities provided by technology in comparison with a school landscape, as a result - suffering from anxiety, stress, fatigue, health problems;
- lack of models of self-regulated learning and effective self-control strategies;
- noisy study spaces at home;
- lack of engaging in-class psychology experience; lack of motivation and determination;
- passive online learning reducing educational enthusiasm;
- lack of face-to-face interaction with a lecturer, live communication;
- staying motivated, being stimulated to explore and reflect on their knowledge construction;
- uncertainty about future career under innovation circumstances;

c) as discussed, however, it is important for lecturers, instructors, academics to understand that self-control is common to all mentioned above challenges as it functions as a trait and a state of the individual in a computer-supported learning environment.

The stated above challenges, stemmed from **barriers** that students-starters struggled in online distance learning, including:

- Zoom, Moodle, StudyMo classes with interruptions and pauses;
- personal barriers connected with anxiety, stress, uncertainty about positive outcomes of learning provoked by lack of self-control strategies and pathways on how to improve it and facilitate;
- technical barriers connected with poor level of digital literacy;
- communication barriers of introverted and extraverted students with instructors, administrators, instructional designers, etc.

The major **obstacle** during the COVID-19 outbreak singled out by university students was primarily connected with a very low motivation to online learning in comparison with face-to-face one (52%). The situation with a lack of strong motives to a self-regulated, planned mental activities, with rigid time management, and predicted outcomes, generated the climate of negative emotions in freshers' (74%) as the second mighty barrier to distance learning. And finally, as the consequence of the two above barriers, a limited interaction, isolation, and the failure in achieving goals of online education.

In this connection we aimed to understand whether self-control online students profiles are a valuable way to understand multidimensional factors of self-regulated online learning in the digital epoch during and after the COVID-19 pandemic. If so, which self-control profiles exist in students-beginners in comparison with 2019 (13) research data; what differences exist across the profiles nowadays.

So, if one attempts to compare positive outcomes of self-regulated online learning of University students and their self-control profiles, it is worth while mentioning facts in common. These commonalities are the matter of individual cognitive mental functions, namely: a) functioning mechanism of self-control, in terms of Galperin (19), attention span; b) processing based on metacognition against a standard of self-control; c) planning and mapping effective strategies right from the start of online learning; d) setting goals with positive outcomes; e) monitoring intermediate stages outcomes and strategies of performance; f) time-management through each step of realization of mental actions; g) reflecting on the effectiveness of self-control strategies used; h) evaluating personal progress against a standard of self-control; e) error analysis of negative outcomes.

As our current data testify, the enumerated above components of self-regulated online learning with positive outcomes and a high level of self-control profiles in acquiring the system of new knowledge with ICT innovative technologies were typical of freshers (8%). Drawing on empirical data obtained, it made possible for us to identify three self-control online students' profiles in a sample of 496 psychology students, in comparison with three described students' profiles before the COVID-19 pandemic (13). A subject's self-control profile was based on psychological assessment with the Self-Control Inventory (9) which has undergone extensive reliability and validity testing.

Thus, we identified and explored three online students' self-control profiles, including: high, intermediate and low, which proved substantial

individual differences in self-regulated learning online, needed various levels of tailored support, and implementation of effective self-control strategies to achieve goals and positive outcomes. Before analyzing characteristics of students self-control profiles, it is desirable, in our point of view, to concentrate attention on the essential ingredients for online learning. As previously noted, these are motivation, determination and, finally, drive.

Online Self-Control Profile I – high level (9%) is characterized by: a) highly motivated desire for self-control of the digital environment (where and why?; motivation variables to use metacognition, self-regulated approaches to online learning during COVID-19 are rather high); b) current sense of self-control in specific domains and psychology learning leading to collaborative perfectionism; c) modes by which they seek self-control in self-regulated online learning and behavior patterns dealing adequately and effectively with **situational obstacles, challenges and barriers**; d) use of a variety of innovative technological tools in acquiring new knowledge, setting goals, positive outcomes, and developing individual learning style of self-control with sufficiently shaped self-regulatory processes, especially at preparatory and action stage; e) frequent implementation of effective self-control strategies step- by- step, accompanied by a rigid time management, by probing, monitoring and evaluating the quality of academic outcomes at each stage of realization of mental actions; f) cognitive functions are extremely developed, processing of teaching and learning materials is at a high rate, as well as, attention span is wide, thus, avoiding errors.

So, students succeed in achieving academic goals and positive outcomes in online learning easily and eagerly without noticing any overwork loading. Besides, what seems to us very important, there is almost no tailored support is needed for this profiling students–beginners on the side of instructors, lecturers, administration because they are competently self-regulated, making no preference as to synchronous or asynchronous online learning, self-efficient with predicted outcomes, well-organized and motivated to develop their knowledge and potential at the early stage of their specialization.

Online Self-Control Profile II- intermediate level (79%)- students are characterized by: a) an average level of self-control in psychosocial needs assessment during COVID-19 online learning; b) an average level of digital literacy, demanding technological support during study time; c) setting goals and striving for positive outcomes is often postponed in time as they still need meetings with higher education consultants to inquire; d) online learn-

ing creates barriers on implementation of innovative ICT as the profiling students badly need **additional** clear, appropriate information, and practice to overcome barriers, obstacles, challenges with tailored support and detecting the error zones; e) planning and mapping of effective self-control strategies right from the start of online learning is delayed as provoked by anxiety, fear of demanded level of digital literacy; f) attention span is slightly narrowed in comparison with Profile I as time-management frequently is not fixed, and there is no reflection on the effectiveness of self-control strategies used; g) error analysis of negative outcomes is not constant because of failures in objective evaluating personal progress in detecting and correcting them independently. Hence, the given profiling group is easy to adapting to innovative circumstances of online learning, steadily implements metacognition, at a good academic level copes with major difficulty in processing – the detailed, algorithmically presented teaching and learning materials. Students at large (68% among this group) prefer face-to-face learning as accustomed to school environmental space, are readily adapting to changes but demonstrating often inattentiveness, average level of self-control of situational barriers because of poorly regulated emotional intensity states. Self-efficiency of the Profile II mainly depends on effective and regulative self-control strategies of online learning accompanied by distinct verbalization of predicted outcomes of online learning at the initial and intermediate stages of learning process.

Online Self-Control Profile III- includes a mixed group of students-starters (19%) with : a low level of digital literacy (17%) and non-stable technological connectivity with University platforms because of the lack of Internet, pauses, breaks, etc. (2%). Regarding the technological barriers that the group (2%) struggled during COVID-19 outbreak, we made our mind not to analyze self-control profiles of the mentioned group because of insufficiency of objective factors in the current paper.

The major problem of the profiling group is: a) the lack of motivation and metacognition (thinking about one's thinking) to adapt to a new educational space and required demands of higher institution; b) a poor level of self-discipline resulting in bad time-management; c) a very narrow attention span, insufficient level of cognitive functioning; d) inability competently plan and map effective strategies of self-control at the beginning of a semester; e) a poor level of self-regulated learning, relying on diligence, depletion and disdain, no reflection and evaluation of academic achievements and failures; f) error analysis and failure reasons are speculated upon and analyzed very rare; g) health problems are mainly treated

by the students as the principal reason of their poor academic achievements; h) lack of skills in setting goals and predicting positive outcomes of innovative online learning educational space; i) procrastination - both types, namely: "structured" (doing less urgent or important tasks first) and "garden-variety" (doing more pleasurable assignments first); negative consequences of procrastination in this profiling students' group is self-doubt, shame, anxiety, anger resulting in inability to self-organizing and completing home assignments independently without external pressure as in schooling times.

Conclusions. As we reflect on hard-fought progress in online learning of University students under the COVID-19 breakdown, regarding the analysis of the relationship between their online self-control profiles and academic achievements as well as advances and losses in the process of online learning. There are many reasons to believe that the relationship between students' online self-control profiles and their academic achievements is established as it promotes excellence in skills, competencies, cognitive functions, critical thinking, decision-making, achieving goals and positive outcomes under complex circumstances of online learning. Hence, we have an opportunity to make important changes in how we approach development in the Digital Age. Given this, and drawing on our quantitative and qualitative data we conclude: 1) Online Self-Control Profiles I-II-III might be treated as psychological mechanisms of self-regulated online learning in a sample of university students-starters with high, intermediate and low levels of academic achievements; 2) knowledge on how students with different online self-control profiles should achieve excellence in skills, cognitive functioning, creative and critical thinking, decision-making under complicated circumstances in virtual educational environment is of primary importance both for learners and lecturers as prepares them better accommodate to the needs of tomorrow's society, enhancing the quality and relevance of online learning.

Further research. Novel perspectives and the findings on the impact of the COVID-19 on the future development of educational environment globally in the 21st century offer ample opportunities for **cross-national scholarly trends investigation of instructive and insightful ideas about the post-COVID learning, and required higher education reform nowadays**. In our view, this innovative power of paradigm is of crucial importance for psychological research community in the global educational contexts, as it provides us with trajectories of developments and changes in policymaking and educational research for the coming decades.

References:

1. Abuhammad S. (2020). Barriers to distance learning during the COVID-19 outbreak: A qualitative review from parents' perspective. *Heliyon*. 2020 Nov.; 6(11): e05482 <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05482>.
2. Al-Kumaim, N.H., Alhazmi, A.K., Mohammed, F., et al. (2021). Exploring the impact of the COVID-19 pandemic on University students' learning life: An integrated conceptual motivational model for sustainable and healthy online learning. *Sustainability*, 2021, Vol.13, Issue 55, pp.1-20
3. Amir, L.R., Tanti Ira, Maharani, D.A., et al. (2020). Student perspective of classroom and distance learning during COVID-19 pandemic in the undergraduate dental study program Universities Indonesia. *BMC Medical Education*, 20:392 <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02312-0>
4. Baumeister, R.F., Tice, D.M., and Vohs, K.D. (2018). The strength model of self-regulation: conclusions from the second decade of willpower research. *Persp. Psych.Sci*, 13, pp.141-145. Doi: 10. 1177/1745691617716946
5. Berkman, E.T., (2016). "Self-regulation training", in *Handbook of self-regulation*, eds K.D. Vos and R.F. Baumeister (New York, N.Y: The Guilford Press), pp. 440-457.
6. Berkman, E.T., Graham, A.M., and Fisher, P.A. (2012). Training self-control: a domain-general translational neuroscience approach. *Child Dev. Persp.* 6, pp. 374-384.
7. Brammer, S., Clark, T. (2020). COVID-19 and management education: reflections on challenges, opportunities, and potential futures. *British Journal of Management*. 2020, Vol. 31, pp. 453-456
8. Cole, P.M., Ram, N., and English, M.S. (2018). Toward a unifying model of self-regulation; a developmental approach. *Child Dev. Persp.*, 79, pp. 555-556. Doi:10.1111/cdep.12316
9. Derkach, L.N., Maksymenko, S.D. (1991). A new approach to psychological research of self-control. 2-nd European Congress of Psychology. Abstracts. Vol.II. Individual lectures. 8-12 July, 1991. pp. 453.
10. Derkach, L., Minka, P. (2012). Ways of learning and living in Ukraine. *Collective Monograph*. M. Giliberto, C. dell Aversano and F. Velicogna (Eds.). PCP and Constructivism: Ways of Working, Learning and Living. Libri Liberi, Firenze, pp. 547-554.
11. Derkach, L., Maksymenko, S. (2016). Psychological literacy in Ukraine: ways of learning and living. *American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research*. Issue 2(2). New York NY, 07/2016-09/2016. pp. 28-37.
12. Derkach, L. (2017). Innovative Universities in Ukraine: perspectives and Solutions. *American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research*. New York, 2017, NY, NO.7, pp. 10-16.
13. Derkach, Lidiya. (2019). Perfectionism, self-control and self-regulated learning in future psychologists. Special Thematic Issue. *Higher Education of Ukraine in the Context of Integration to the European Educational Space*. No.4, Book 2, Volume III (85), 2019, pp. 63-72.

14. Duckworth, A.L., Grant, H., Loew, B. et al., (2010). Self-regulation strategies improve self-discipline in adolescents: Benefits of mental contrasting and implementation intention. *Educ.Psychol.*, 31, pp. 17-26.
15. Duckworth, A.L. (2011). The significance of self-control. *PNAS*. February 15, 2011, Volume 108, No.7, pp. 2639-2640
16. Duckworth, A.L., Taxer, J.L., Escreis-Winkler, L., et al. (2019). Self-control and academic achievement. *Ann. Rev. Psych.*, 70, pp. 373-399
17. Farrell, O. (2021). Review of Veletsianos, G. (2020). *Learning Online: The student experience*. Johns Hopkins University Press. *TechTrends* 65. pp. 236-237
Doi:org/10.1007/s11528-021-00582-
18. Frieze, M., Frankenbach, J., Job, V. et al. (2017). Does self-control training improve self-control? A Meta-Analysis perspectives on *Psychological Science*, Vol.12, No.6, pp. 1077-1099, Nov. 2017.
19. Galperin, P. Y., Kabilnitskay., (1974). *Experimental formation of attention*. Moscow: Moscow State University
20. Harrison, D.R., and Shake, D. (1990). *Education at a distance: From issues to practice*. Melbourne, FL.: Krieger.
21. Hauser M.D. (2019). Patience! How to assess and strengthen self-control. *Frontiers In Education*. March 2019, Vol.4. Article 25, 1-8. Doi:10.3389/educ.2019.00025
22. Holmberg, B. (1989). *Theory and practice of distance education*. London: Routledge
23. Keegan, D. (1990). *Foundations of distance education* (2nd ed.). London: Routledge.
24. Kentnor, H. (2015). Distance education and the evolution of online learning in the United States. *Cirriculum and Teaching Dialogue*, Vol.17, Numbers 1 & 2, 2015, pp. 21-34.
25. Locke, B.B. (2021). Online education in the post-COVID era. *Nat Electron*, 4, pp. 5-6.
26. Mahlangu Vimbi Petrus (2018). The Good, the Bad, and the Ugly of distance learning in Higher Education. *Trends in E-Learning*, Mahmut Sinecen, IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.75702>
27. Milyavskaya, M and Inzlicht, M. (2017). What is so great about self-control? *Social Psychological and Personality Science*, Vol.8, No.6, pp. 603-611.
28. Moffitt, T.E., et al. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proc Natl Acad Sci USA*, 108, pp. 2693-2698.
29. Muthuprasad, N. (2021). Students' perception and preference for online education in India during COVID-19 pandemic. *Social Sciences and Humanities Open*, Vol.3, Issue 1, 2021, pp. 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ssoho.2020.100101>
30. Oettingen, G., and Gollwitzer, P.M. (2015). "Self-regulation principles and tools", in *Self-regulation in Adolescence*. eds G.Oettingen and P.M. Gollwitzer (Cambridge: Cambridge University Press), pp. 1-28.

31. Parkhomenko, E.A. (2019). Style characteristics of self-regulation as predictor of socio-psychological adaptation personality in the transitive society. *Uchenye zapiski universiteta imeni P.F.Lesgafta*, 2019, No.5 (171). (In Ukrainian).
32. Sanchez-Gelabert, A., Valente, R., Duart, J. (2020). Profiles of online students and the impact of their university experience. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, Vol.21, No.3 (2020), pp. 230-249.
33. Tang, H. (2021). Person-centered analysis of self-regulated learner profiles in MOOCs: a cultural perspective. *Educational Technology Research Development*, 69, pp.1247-1269.
34. Terenda, N.O., Terenda, O.A., Horishnyi, M.I. (2021). Peculiarities of distance learning of students under the COVID-19 (survey results). *Medical Education*, (4), pp. 57-60. [https://doi.org/10.11603.me2414-5998.2020.4.11661](https://doi.org/10.11603/me2414-5998.2020.4.11661)
35. Vanslambrouck, S., Zhu, C., Pynoo, B., et al. (2019). A latent profile analysis of adult students' online self-regulation in blended learning environments. *Computers in Human Behavior*, Vol.99, October 2019, pp.126-136; <https://doi.org/10.1016/j.chb2019.05.021>
36. Veletsianos, G.V. (2020). *Learning online: the student experience*. Johns Hopkins University Press.
37. Xiong, W., Jiang,., Mok Ka Ho.(2020). Hong Kong University students' online learning experiences under the COVID-19 pandemic, 3 August 2020. Available at: <https://www.hepi.ac.uk>
38. Young, S.H., (2019). *The Complete Guide to Self-Control*, Sept. 2019.
39. Zimmerman, B.J. (2011). Motivational sources and outcomes of self-regulated learning and performance. In B.J. Zimmerman & D.H. Schunk (Eds.), *Handbook of Self-Regulation of Learning and Performance* (pp.49-64). New York, NY: Routledge.

The Author

Derkach Lidiya
*Doctor of Psychological Sciences,
Professor, Department of Psychology,
Dnipro Humanities University,
Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0638-6210>
E-mail: lydia48@i.ua*

Abstracts

ЛІДІЯ ДЕРКАЧ. Профілі самоконтролю та онлайн-навчання студентів психології до та після COVID-19: досягнення та нові перспективи. У статті обґрунтовано актуальність та перспективи вивчення проблеми дистанційного (онлайн) професійного навчання та становлення майбутніх психологів –першокурсників в період та після COVID-19. Показано, що професійне становлення майбутнього фахівця за сучасних умов вимагає навичок та компетентностей володіння самокерованим навчанням. У наведеній статті висвітлюються технологічні, психологічні, соціологічні та емоційні труднощі, з якими стикаються студенти молодших курсів. Узагальнено погляди закордонних та вітчизняних науковців на проблему визначення ролі типів студентських профілів самоконтролю в онлайн навчанні, і яким чином вони впливають на рівень їх академічної успішності. Основні теорії та підходи до дослідження виокремлено, типи профілів самоконтролю та відмінності між ними визначені, прогнозовані результати визначених профілів самоконтролю досліджуваних та відмінності між ними конкретизовано як потенціал самостійності якісного навчання в онлайн режимі, окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: профілі онлайн самоконтролю студентів-першокурсників, онлайн навчання під час та після пандемії COVID-19, самокероване онлайн навчання, виклики, перешкоди, утруднення, перспективи подальших досліджень.

ЛИДИЯ ДЕРКАЧ. Профили самоконтроля и онлайн-обучение студентов-психологов до и после COVID-19: достижения и новые перспективы. В статье обоснована актуальность и перспективы изучения проблемы профессионального обучения и становления будущих психологов-первокурсников в период до и после COVID-19. Показано, что профессиональное онлайн обучение требует высокого уровня сформированности навыков и компетентностей владения саморегулируемым обучением. В данной статье проанализированы технологические, психологические, социологические и эмоциональные трудности, с которыми столкнулись студенты в процессе использования систем дистанционного обучения. Обобщены взгляды отечественных и зарубежных ученых на проблему определения типов самоконтроля в онлайн обучении, и каким образом

они влияют на уровень их академической успеваемости. Основные теории и подходы к исследованию определены, типы профилей самоконтроля студентов в онлайн обучении и различия между ними выявлены и описаны, прогнозируемые результаты установленных профилей самоконтроля как потенциал самостоятельного качественного обучения в онлайн режиме представлены, перспективы дальнейших исследований обозначены.

Ключевые слова: профили онлайн самоконтроля студентов-первокурсников, онлайн обучение в период и после пандемии COVID-19, саморегулируемое обучение, вызовы, препятствия, барьеры, траектории дальнейших научных исследований.

LIDIJA DERKACZ. **Profile samokontroli i uczenia się online studentów psychologii przed i po COVID-19: osiągnięcia i nowe perspektywy.** Artykuł uzasadnia aktualność i perspektywy badania problemu zdalnego kształcenia zawodowego (online) oraz kształtowania się przyszłych psychologów I roku w trakcie i po COVID-19. Pokazano, że zawodowe kształtowanie się przyszłego specjalisty w obecnych warunkach wymaga umiejętności i kompetencji samokształcenia. W danym artykule wyświetla się trudności technologiczne, psychologiczne, socjologiczne i emocjonalne, z jakimi borykają się młodszy studenci. Uogólniono poglądy uczonych zagranicznych i krajowych na problem określenia roli typów studenckich profili samokontroli studentów w nauczaniu online oraz ich wpływu na poziom ich sukcesów naukowych. Wyodrębniono główne teorie i podejścia do badania, określono rodzaje profili samokontroli i różnice między nimi, przewidywane wyniki niektórych profili samokontroli badanych i różnice między nimi skonkretyzowano jako potencjał samodzielności jakościowego nauczania online, określono perspektywy dalszych badań.

Słowa kluczowe: profile samokontroli online studentów pierwszego roku, nauczanie online w trakcie i po pandemii COVID-19, samokształcenie online, wyzwania, przeszkody, trudności, perspektywy dalszych badań.

ISSN 2450-6486

www.ehs.eeipsy.org

DOI: 10.38014/ehs-ss.2021.2.15

Ірина ПОГОРІЛА, Оксана ГУРНЯК,
Наталія КОРНОВА, Андрій БИЧКО,
Олександр РОМАНЕНКО

Підходи до формування біологічної компетенції в студентів закладу вищої медичної освіти

IRYNA POHORILA, OKSANA HURNYAK, NATALIA KORNOVA, ANDRIY BYCHKO, ALEXANDER ROMANENKO. **Approaches to the formation of biological competence in students of the institution of higher medical education.** *This article analyzes the areas of educational work provided for the first-year students of the medical higher educational establishment, namely future physiotherapists and occupational therapists, as they study medical biology, taking into account the specifics of their training. Special attention is paid to the use of the educational and methodological complex in the aforementioned discipline and the ways to help students adapt to the learning process at the medical university.*

Key words: adaptation process, first-year students, educational and methodical work, educational-methodical complex, educational discipline "Medical biology".

В сучасних умовах вдосконалення освітніх технологій в Україні набула актуальності проблема оптимізації організації навчального процесу з дисциплін, що викладаються в закладах вищої медичної освіти, зокрема з медичної біології. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання навчально-методичного комплексу з дисципліни «Медична біологія» для забезпечення підготовки студентів-першокурсників, зокрема майбутніх фізичних терапевтів та ерготерапевтів, з урахуванням біоетичних аспектів професійної діяльності фахівців в галузі медицини.

Разом з тим, слід звернути увагу, що адаптаційний процес до навчання у закладі вищої освіти у першокурсників пов'язаний серед іншого з новим соціальним статусом, зі зміною звичного способу життя, з підвищенням рівня навчального навантаження, з вимогами до діяльності особистості як студента тощо. Названі чинники особливо впливають на студентів у перші місяці навчання в закладі вищої освіти. Тому актуальним аспектом педагогічної діяльності є полегшення закономірного процесу їх адаптації до навчання і перебування в новому соціумі. Завданнями викладачів кафедри біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця є не тільки забезпечення проведення навчальної роботи зі студентами-першокурсниками з використанням розробленого ними навчально-методичного комплексу з дисципліни «Медична біологія» з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності сьогоденних студентів, а й допомога їм у подоланні проблем, пов'язаних із адаптацією до нових для них умов навчальної діяльності, чому має сприяти оптимізація організації навчального процесу у закладі вищої освіти у відповідному напрямку.

Навчання у закладі вищої освіти, зокрема медичному, відіграє особливу роль у розвитку людської особистості. Саме в цей період закладаються основи професійних якостей майбутнього фахівця в галузі медицини. У зв'язку з названим, метою навчально-виховного процесу в перший рік навчання студентів в закладі вищої освіти є, зокрема, гармонійний розвиток особистості і як майбутнього фахівця, і як особистості.

Відзначимо, що в процесі освітньо-професійної адаптації студента-першокурсника можна виділити інституціональну (формальну), дидактичну та соціально-психологічну складові. Перша передбачає знайомство студента зі структурою, атмосферою, специфікою закладу вищої освіти, зокрема медичного, розуміння студентом змісту навчального процесу й усвідомлення ним своїх прав і обов'язків; друга

передбачає включення студента в хід навчального процесу, формування в особистості самостійності, організованості, систематичності та дисциплінованості, що є важливими передумовами успішного навчання; стосовно ж соціально-психологічної складової адаптації, то вона передбачає налагодження взаємодії особистості з іншими студентами, формування в неї комунікативних навичок, вироблення в неї власного стилю поведінки [1].

В залежності від форм і способів взаємодії студента і освітнього середовища адаптація в особистості першокурсника може відбуватися різними темпами. Успішність адаптації залежить від зв'язку методів навчання у закладі вищої освіти з такими, прийнятими на попередніх етапах здобування освіти особистістю, від рівня самостійності особистості, від її мотивації до навчання, від повноти її професійної орієнтації, в кінцевому результаті від професійної ідентичності студента, зокрема майбутнього фахівця у сфері охорони здоров'я, а також від його бажання оволодіти в повній мірі навчальною програмою з конкретної дисципліни; вона дозволяє усунути внутрішні перестороги в студента, знижує ризик розвитку проблемних аспектів в його навчальній діяльності [2].

Важливою складовою процесу адаптації виступає взаємодія особистості з соціумом. Завдяки успішній адаптації студент-першокурсник набуває можливість ефективно діяти в нових умовах закладу вищої освіти, зокрема медичного. Якщо ж адаптація відбувається повільно або навіть не настає, то в особистості можуть виникати додаткові труднощі різноманітного характеру у процесі навчання, в ході взаємодії з членами студентського середовища та викладачами тощо. Умовами успішної адаптації студента-першокурсника є високий вихідний рівень інтелектуального розвитку особистості, вміння в неї працювати з навчальною літературою, розвинута в неї мотивація до навчання й оволодіння майбутньою професією. Разом з тим проблемні аспекти в адаптації студента у згаданий вище період можуть бути пов'язаними з раніше сформованими стереотипами поведінки, що не кореспондуються з такими, прийнятими в закладі вищої освіти, з недостатнім рівнем готовності до навчання в останньому, з низькими психологічною готовністю та мотивацією до опанування майбутньою професією, з несамоствореністю у прийнятті відповідних рішень, з низьким рівнем самодисципліни тощо. На успішність адаптації впливають ціннісні орієнтири студентів-першокурсників, їх вмотивованість до напруженої навчальної роботи, рівень тривожності, особливості темперамен-

ту, комунікативні здібності тощо. Викладачам необхідно зважати на хвилювання першокурсників, які знаходяться в нових для них умовах, на те, що проблеми з оволодінням знаннями в студента можуть бути пов'язаними саме з несформованими якостями готовності до навчання у закладі вищої освіти.

При підготовці до вступу до закладу вищої медичної освіти майбутнім студентам корисно опрацювати розроблений на кафедрі біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця і виданий друком навчально-методичний комплекс, що містить складові з біології людини, з загальної біології, з біології тварин, з біології рослин, розрахований на осіб, які отримують (або вже отримали) загальну середню освіту [3, 4, 5, 6]. Це сприятиме їхньому входженню в освітнє середовище закладу вищої медичної освіти. Важливими завданнями викладачів у роботі з першокурсниками є навчити їх оволодівати знаннями і практичними навичками в нових для них умовах, коректно організувати їх самостійну роботу.

Серед форм адаптації студента до навчальної діяльності у закладі вищої освіти можна розрізнити активну та пасивну: у першому випадку студент-першокурсник легко пристосовується до нових умов, швидко входить у мікросоціум; у другому випадку адаптація студента відбувається повільно, залежить визначально від його оточення, соціуму. Педагогічний контроль, допомога викладачів, їх активна участь в житті студента, їх психологічна підтримка студента, залучення його в колектив є важливими складовими адаптаційного процесу, ефективність якого залежить також від стану здоров'я студента, прояву його волевових якостей. Названі питання потребують особливої уваги з боку викладачів [7].

У зв'язку з наведеним вище оптимізація організації навчально-методичного забезпечення з медичної біології є важливою передумовою створення належних умов для успішної адаптації студентів-першокурсників, підготовка яких відбувається в галузі фізичної терапії та ерготерапії, до навчальної діяльності в закладі вищої освіти.

Медична біологія є базовою природничо-науковою дисципліною при підготовці фахівців медичної галузі. Метою її викладання є формування у студентів наукового світогляду з медико-біологічних аспектів життєдіяльності людини, вироблення в них вміння аналізувати отриману інформацію, набувати нових необхідних для подальшої діяльності знань, визначати місце та роль біології в загальній системі наук про природу і медицину. Предметом вивчення навчальної дисциплі-

ни «Медична біологія» є біологічні основи життєдіяльності людини. Ця дисципліна не тільки забезпечує природничо-наукову підготовку студентів, але й закладає фундамент для подальшого засвоєння ними знань та вмінь з багатьох споріднених навчальних дисциплін, а також з професійно-практичних дисциплін, що вивчаються в закладі вищої медичної освіти.

Викладання медичної біології студентам-першокурсникам здійснюється на кафедрі біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця у відповідності до затвердженого навчального плану, мети і завдань, викладених у навчальній програмі. Основні питання навчальної програми з медичної біології висвітлюються студентам першого курсу під час лекцій, а детальний розгляд загальних закономірностей, законів, концепцій та теорій біології відбувається на практичних заняттях. Важливо під час проведення лекцій ускладнювати структуру навчального матеріалу й прискорювати темп його викладання виключно поступово, зважаючи на особливості адаптації студентів-першокурсників до навчальної діяльності, а на етапі узагальнення, систематизації та закріплення засвоєних знань, умінь і навичок студентів під час практичних занять використовувати тестові завдання, ситуаційні задачі.

Навчання студентів-медиків на кафедрі біології є комплексним процесом, що включає навчальний, методичний та виховний напрями педагогічної діяльності. Водночас забезпечення навчального процесу на сучасному рівні вимагає від викладачів систематичного підвищення кваліфікації, участі у науково-практичних конференціях, проведення навчально-методичної, виховної та науково-дослідної роботи.

З метою забезпечення ефективного навчання студентів, підготовка яких відбувається за різними спеціальностями в закладі вищої медичної освіти, створення умов для оволодіння навчальним матеріалом студентами, для управління їхньою самостійною роботою, для забезпечення контролю якості їхнього навчання на кафедрі біології розроблено навчально-методичні комплекси, які включають: відповідні навчальну робочу програму з дисципліни «Медична біологія», тематичний план лекцій, практичних занять та самостійної роботи студентів, методичні матеріали до лекцій і їх мультимедійний супровід, методичні матеріали до практичних занять (тестові завдання, ситуаційні задачі тощо), методичні матеріали до самостійної роботи студентів. Важливим інструментом для досягнення поставленої при вивченні дисципліни мети є підготовлені за участі науково-педаго-

гічних працівників кафедри біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця навчальні книги для забезпечення навчальної діяльності студентів з медичної біології [8, 9, 10]. Застосування в організації навчального процесу сукупності названих засобів навчання спрямоване на оптимізацію умов з підвищення його ефективності. Коректно підібрані методичні прийоми сприяють мотивації студентів до оволодіння навчальною дисципліною, формуванню в них творчого мислення, потягу до саморозвитку та самоосвіти, що є вкрай важливим, у тому числі для їхнього подальшого успішного навчання в закладі вищої медичної освіти і подальшої професійної діяльності у майбутньому.

Ефективність навчання студента-першокурсника залежить від ряду чинників: вихідного рівня його підготовки, психологічного стану у згаданий вище адаптаційний період, темпу опанування навчальним матеріалом, рівня комунікативної компетенції особистості тощо. З урахуванням наведеного навчальний процес в закладі вищої освіти має базуватися на таких принципах навчання як науковість, послідовність, цілісність, диференційованість, наступність [11].

При опрацюванні студентами програмного матеріалу з медичної біології необхідна систематична самостійна робота, яка розвиває витривалість, організованість, дисциплінованість, пам'ять, вміння працювати з навчальними книгами. Стимулом до самостійної роботи студентів є мотивація до навчання. Значною мірою саме від неї залежать навчальні досягнення студента, розвиток його особистісних якостей. Самостійна робота студентів є невід'ємною складовою навчального процесу, має бути спрямованою на глибоке засвоєння навчального матеріалу з дисципліни. Саме підвищення ролі самостійної підготовки студентів в ході опанування майбутньою професією сприяє їх становленню як фахівців [11].

Якщо студент-першокурсник планує стати в майбутньому фахівцем в галузі фізичної та реабілітаційної медицини, тоді він має бути в повній мірі підготовленим до виконання комплексу покладених на нього професійних обов'язків. Біологічні основи необхідних для цього знань і умінь закладаються під час оволодіння навчальною дисципліною «Медична біологія». Так, наприклад, при вивченні її розділу «Молекулярний та клітинний рівні організації життя» майбутнім фізіотерапевтам та ерготерапевтам важливо навчитись інтерпретувати процеси регуляції життєдіяльності організму, що відбуваються на молекулярному та клітинному рівнях організації життя, трактувати зна-

чення змін структурно-функціональної організації клітини у розвитку порушень процесів життєдіяльності людини, пояснювати механізми реалізації генетичної інформації в клітині, аналізувати структурно-функціональні зміни у клітині в ході клітинного циклу та наслідки його порушень. При вивченні розділу «Біологія індивідуального розвитку» студентам-першокурсникам необхідно оволодіти вмінням визначати біологічні закономірності індивідуального розвитку організму, трактувати особливості репродукції людини у зв'язку з її біосоціальною суттю, пояснювати механізм гаметогенезу, інтерпретувати особливості ембріонального та постембріонального розвитку людини, а також критичні періоди ембріогенезу людини, інтерпретувати сучасні теорії старіння й аналізувати проблеми довголіття людини, визначати види регенерації, її шляхи, особливості та значення регенеративних процесів у людини. Вивчаючи розділ «Закономірності спадковості та мінливості» викладачу слід акцентувати увагу майбутніх фахівців у галузі фізичної терапії та ерготерапії на вмінні пояснювати типи успадкування ознак у людини, значення мутацій у виникненні хромосомних і генних спадкових хвороб людини. При вивченні розділу «Основи медичної генетики» студентам треба навчитися інтерпретувати застосування методів генетики людини в медико-генетичному консультуванні та пояснювати біологічні аспекти їх використання для з'ясування механізмів виникнення спадкових захворювань, аналізувати каріотип людини, пояснювати типи спадкових хвороб людини у зв'язку зі структурними змінами її спадкового матеріалу. Вивчаючи розділ «Людина й навколишнє середовище. Основи медичної паразитології» педагогу доцільно звернути увагу студентів, з одного боку, на характеристики значення екології як важливої складової в системі біологічних наук, на теоретичних основах розробки заходів охорони природи та здоров'я населення, раціонального використання природних ресурсів, на наслідках антропогенного забруднення довкілля як причини виникнення ряду захворювань людини, а з іншого – на визначенні методів лабораторної діагностики паразитарних захворювань, способів зараження людини паразитичними найпростішими, гельмінтами, членистоногими та їхньому медичному значенні, на трактуванні взаємовідносин в біологічній системі «паразит – хазяїн», на вмінні розрізняти специфічних і механічних переносників збудників хвороб людини, характеризувати представників окремих груп отруйних організмів, які становлять небезпеку для здоров'я людини, на шляхах впливу токсинів біогенного походження на людину.

Студенту, який працюватиме в майбутньому у сфері фізичної терапії та ерготерапії важливо розуміти і вміти знаходити зв'язок між біологічними основами спадковості й мінливості та впливом чинників навколишнього середовища на людину, визначати медико-біологічні аспекти взаємовідносин людини з оточуючим навколишнім середовищем й закономірності її адаптації до нього, пояснювати біологічні основи виникнення інвазійних хвороб людини, визначати медико-біологічні принципи застосування заходів особистої та громадської профілактики цих захворювань людини, визначати біорізноманіття, географічні та екологічні умови поширення отруйних для людини організмів, а також пояснювати можливість використання біологічно-активних сполук природного походження в медичній практиці.

Накопичений на кафедрі біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця досвід дозволяє виділяти основні шляхи оптимізації процесу навчання студентів медичній біології із застосуванням сучасних освітніх технологій, враховуючи при цьому індивідуальні особливості майбутніх фахівців у сфері охорони здоров'я, забезпечувати ґрунтовну предметну підготовку й сприяти професійному становленню, саморозвитку та розкриттю творчого потенціалу особистості. Впровадження навчально-методичного комплексу з дисципліни «Медична біологія» є передумовою ефективного, успішного засвоєння студентами змісту навчальної дисципліни. Згаданий вище підхід сприяє досягненню навчальних цілей викладання медичної біології студентам вищого медичного закладу освіти.

References:

1. Зінонос Н.О. Адаптація студентів-іноземців до вивчення природничо-математичних дисциплін у закладах вищої освіти: монографія / Н.О. Зінонос, О.В. Віхрова // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі. – Кривий Ріг: Видавничий центр Криворізького національного університету, 2019. – Том XIV. – Випуск 1 (14): спецвипуск «Монографія в журналі». – 220 с.
2. Психологія вищої школи: підручник / О.І. Власова, В.А. Семиченко, С.Ю. Пащенко, Я.Г. Невідома / за ред. О.І. Власової. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2015. – 405 с.
3. Романенко О.В., Головченко О.В., Жгут О.А., Кравчук М.Г. Біологія. Ч.1. Ботаніка: Навчальний посібник для вступників до Національного медичного університету імені О.О. Богомольця / За ред. О.В. Романенка. – Видання 2-ге вид., виправлене. – К.: КІМ, 2019. – 88 с.

4. Романенко О.В., Головченко О.В., Жгут О.А., Кравчук М.Г. Біологія. Ч.2. Зоологія: навчальний посібник для вступників до Національного медичного університету імені О.О. Богомольця / За ред. О.В. Романенка. – Видання 2-ге, виправлене. – К.: КІМ, 2019. – 112 с.
5. Романенко О.В., Погоріла І.О., Кравчук М.Г., Чернобровкіна Л.В. Біологія. Ч.3. Біологія людини: Навчальний посібник для вступників до Національного медичного університету імені О.О. Богомольця / За ред. О.В. Романенка. – Видання 2-ге, виправлене. – К.: КІМ, 2019. – 116 с.
6. Романенко О.В., Кравчук М.Г., Жгут О.А., Головченко О.В. Біологія. Ч.4. Загальна біологія: Навчальний посібник для вступників до Національного медичного університету імені О.О. Богомольця / За ред. О.В. Романенка. – К.: КІМ, 2019. – 136 с.
7. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Підручник. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2014. – 360 с.
8. Медична біологія: Підручник / В.П. Пішак, Ю.І. Бажора, Ш.Б. Брагін, З.Д. Воробець, С.І. Дубінін, Г.Ф. Жегунов, Л.Є. Ковальчук, В.О. Корольов, О.В. Костильов, Н.А. Кулікова, Р.П. Піскун, О.В. Романенко, О.Г. Слесаренко, М.В. Стебляк, С.М. Федченко; За ред. В.П. Пішака, Ю.І. Бажори. – Видання 3-є. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2017. – 608 с.
9. Медична біологія: Посібник з практичних занять / О.В. Романенко, М.Г. Кравчук, В.М. Грінкевич, О.В. Костильов; За ред. О.В. Романенка – 2-е вид. – К.: ВСВ «Медицина», 2020. – 472 с.
10. Збірник завдань для підготовки до тестового екзамену з природничо-наукових дисциплін «Крок-1. Загальна лікарська підготовка» / Кол. авторів; За ред. В.Ф. Москаленка, О.П. Волосовця, І.Є. Булах, О.П. Яворовського, О.В. Романенка, Л.І. Остапюк. – К.: Медицина, 2004. – 368 с.
11. Педагогіка та психологія вищої школи: навчальний посібник / Л.Г. Кайдалова, І.С. Сабатовська-Фролкіна, Н.В. Альохіна, Н.В. Шварп. – Х.: НФаУ, 2019. – 248 с.

Transliteration of References:

1. Zinonos N.O. (2019). Adaptatsiia studentiv-inozemtsiv do vyvchennia pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin u zakladykh vyshchoi osvity: monohrafiia / N.O. Zinonos, O.V. Vikhrova // Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli. – Kryvyi Rih: Vydavnychiy tsentr Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu, 2019. Tom XIV. Vypusk 1 (14): spetsvypusk «Monohrafiia v zhurnali». 220 s.
2. Psykholohiia vyshchoi shkoly: pidruchnyk / O.I. Vlasova, V.A. Semychenko, S.Iu. Pashchenko, Ya.H. Nevidoma / za red. O.I. Vlasovoi. – K.: VPTs "Kyivskyi universytet", 2015. – 405 s.
3. Romanenko O.V., Holovchenko O.V., Zhhut O.A., Kravchuk M.H. (2019). Biolohiia. Ch.1. Botanika: Navchalnyi posibnyk dlia vstupnykiv do Natsionalnoho

- medychnoho universytetu imeni O.O. Bohomoltsia / Za red. O.V. Romanenka. Vydannia 2-he vyd., vypravlene. K.: KIM, 2019. 88 s.
4. Romanenko O.V., Holovchenko O.V., Zhhut O.A., Kravchuk M.H. (2019). Biolohiia. Ch.2. Zoolohiia: navchalnyi posibnyk dlia vstupnykiv do Natsionalnoho medychnoho universytetu imeni O.O. Bohomoltsia / Za red. O.V. Romanenka. Vydannia 2-he, vypravlene. K.: KIM, 2019. 112 s.
 5. Romanenko O.V., Pohorila I.O., Kravchuk M.H., Chernobrovkyna L.V. (2019). Biolohiia. Ch.3. Biolohiia liudyny: Navchalnyi posibnyk dlia vstupnykiv do Natsionalnoho medychnoho universytetu imeni O.O. Bohomoltsia / Za red. O.V. Romanenka. Vydannia 2-he, vypravlene. K.: KIM, 2019. 116 s.
 6. Romanenko O.V., Kravchuk M.H., Zhhut O.A., Holovchenko O.V. (2019). Biolohiia. Ch.4. Zahalna biolohiia: Navchalnyi posibnyk dlia vstupnykiv do Natsionalnoho medychnoho universytetu imeni O.O. Bohomoltsia / Za red. O.V. Romanenka. K.: KIM, 2019. 136 s.
 7. Podoliak L.H., Yurchenko V.I. (2014). Psykholohiia vyshchoi shkoly: Pidruchnyk. 4-te vyd., vypr. i dop. K.: Karavela, 2014. 360 s.
 8. Medychna biolohiia: Pidruchnyk (2017). / V.P. Pishak, Yu.I. Bazhora, Sh.B. Brahin, Z.D. Vorobets, S.I. Dubinin, H.F. Zhehunov, L.Ie. Kovalchuk, V.O. Korolov, O.V. Kostylov, N.A. Kulikova, R.P. Piskun, O.V. Romanenko, O.H. Slesarenko, M.V. Stebliuk, S.M. Fedchenko; Za red. V.P. Pishaka, Yu.I. Bazhory. Vydannia 3-ye. Vinnytsia: NOVA KNYHA, 2017. 608 c.
 9. Medychna biolohiia: Posibnyk z praktychnykh zaniat (2020) / O.V. Romanenko, M.H. Kravchuk, V.M. Hrinkevych, O.V. Kostylov; Za red. O.V. Romanenka 2-e vyd. K.: VSV «Medytsyna», 2020. 472 s.
 10. Zbirnyk zavdan dlia pidhotovky do testovoho ekzaminu z pryrodnycho-naukovykh dystsyplin «Krok-1. Zahalna likarska pidhotovka» / Kol. avtoriv; Za red. V.F. Moskalenka, O.P. Volosovtsia, I.Ie. Bulakh, O.P. Yavorovskoho, O.V. Romanenka, L.I. Ostapiuk. – K.: Medytsyna, 2004. 368 s.
 11. Pedahohika ta psykholohiia vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk (2019) / L.H. Kaidalova, I.S. Sabatovska-Frolkina, N.V. Alohkina, N.V. Shvarp. Kh.: NFaU, 2019. 248 s.

Authors

Pogorila Iryna
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Biology,
O.O. Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-4989-7501>
E-mail: ipogorelaa64@gmail.com

Gurnyak Oksana

*Candidate of Biological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Biology,
O.O. Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine*

<https://orcid.org/0000-0001-9177-7314>

E-mail: gurnyak11@gmail.com

Kornova Natalia

*Assistant of the Department of Biology,
O.O. Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine*

<https://orcid.org/0000-0002-3029-7584>

E-mail: natalya.kornova@gmail.com

Bychko Andriy

*Candidate of Biological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Biology,
O.O. Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine*

<https://orcid.org/0000-0002-8443-2075>

E-mail: bychkoandreyntmu@gmail.com

Romanenko Oleksandr

*Doctor of Biological Sciences,
Professor, Head of the Department of Biology,
O.O. Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine
Kyiv, Ukraine*

<https://orcid.org/0000-0002-8622-1757>

E-mail: bio.dep.nmu@gmail.com

Abstracts

ІРИНА ПОГОРІЛА, ОКСАНА ГУРНЯК, НАТАЛІЯ КОРНОВА, АНДРІЙ БИЧКО, ОЛЕКСАНДР РОМАНЕНКО. Підходи до формування біологічної компетенції в студентів закладу вищої медичної освіти. У статті проаналізовано напрямки педагогічної діяльності зі студентами-першокурсниками закладу вищої

медичної освіти, які вивчають медичну біологію, враховуючи особливості їхньої підготовки, зокрема майбутніх фізичних терапевтів та ерготерапевтів, з використанням навчально-методичного комплексу з названої дисципліни й обговорено шляхи адаптації студентів до навчання у закладі вищої медичної освіти.

Ключові слова: адаптаційний процес, студенти-першокурсники, навчально-методична робота, навчально-методичний комплекс, навчальна дисципліна «Медична біологія».

ИРИНА ПОГОРЕЛАЯ, ОКСАНА ГУРНЯК, НАТАЛЬЯ КОРНОВА, АНДРЕЙ БЫЧКО, АЛЕКСАНДР РОМАНЕНКО. **Подходы к формированию биологической компетенции у студентов учреждения высшего медицинского образования.** В статье проанализированы направления педагогической деятельности со студентами-первокурсниками учреждения высшего медицинского образования, изучающих медицинскую биологию, учитывая особенности их подготовки, в том числе будущих физических терапевтов и эрготерапевтов, с использованием учебно-методического комплекса по названной дисциплине и обсуждены пути адаптации студентов к обучению в медицинском университете.

Ключевые слова: адаптационный процесс, студенты-первокурсники, учебно-методическая работа, учебно-методический комплекс, учебная дисциплина «Медицинская биология».

IRYNA POHORILA, OKSANA HURNIAK, NATALIA KORNOWA, ANDRIJ BYCZKO, OŁEKSANDR ROMANENKO. **Podejścia do kształtowania kompetencji biologicznych u studentów placówki wyższych szkół medycznych.** W artykule dokonano analizy obszarów działalności pedagogicznej ze studentami I roku wyższych szkół medycznych studiujących biologię medyczną z uwzględnieniem specyfiki ich kształcenia, w tym przyszłych fizjoterapeutów i terapeutów zajęciowych, z wykorzystaniem kompleksu edukacyjno-metodycznego tej dyscypliny oraz omówiono sposoby adaptacji studentów do nauki w wyższych szkołach medycznych.

Słowa kluczowe: proces adaptacyjny, studenci I roku, praca edukacyjno-metodyczna, zespół edukacyjno-metodyczny, dyscyplina pedagogiczna „Biologia medyczna”.

Contents

1. PSYCHOLOGY OF THE XXI CENTURY: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS 3

Elena BELOVOL, Zlata BOYKO, Elena SHURUPOVA
Benefits of Life-Long Education 4

Zoia MIROSHNYK, Yelyzaveta DAVOIAN
The personality profiles of modern parents bringing up
a child with autism 15

Larysa PIETUSHKOVA
Psychological support of the process of preparing
candidates for creation of the family of a foster caregiver 37

Лілія ТЮТЮННИК
Психологічні особливості професійної діяльності
фахівців розвідувальних підрозділів 51

Olena SHESTOPALOVA, Tetiana GONCHAROVA
Consideration of clip thinking in aspect of functional
asymmetry of the brain 72

2. PHILOSOPHY OF MAN, SOCIETY AND CULTURE: THE DIMENSIONS OF THE THIRD MILLENNIUM 85

Olena LEVCHENKO, Tetiana DYAK, Yuriy HRYTSIUK
The elite of the information society:
challenges of modern world 86

Julia MAER
Role-based position of a woman in society through the
lens of J.S. Mill's and S. de Beauvoir's philosophical
ideas: gender inequality issue. 98

Wiktoria NAZAREWYCZ
Ostracyzm informacyjny w środowisku edukacyjnym 114

3. MODERN SCHOOL: CHALLENGES AND PROSPECTS..... 133

Nataliya MISHAKA

Cognitive-efficient component in professional-role
communication of the modern primary school teacher 134

Маріанна ОСТРОВСЬКА, Олександр ОСТРОВСЬКИЙ

Психолого-педагогічні аспекти формування
міжкультурної компетентності майбутніх учителів
початкової школи..... 146

Volodymyr SHEVCHENKO, Yuliya SHEVCHENKO

Fire safety training for future teachers in the context of
health and safety compliance 169

4. PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND ORGANIZATIONAL CONDITIONS FOR THE INTRODUCTION OF EUROPEAN EDUCATIONAL STANDARDS 181

Larisa GAPONENKO

Reflective-role model for diagnosing the social
maturity of subjects of the educational process..... 182

Inessa HARKUSHA, Andriy KRYZHANOVSKIY

Theoretical review of interpersonal problems of teacher
and students interaction 193

Lidiya DERKACH

Self-control profiles and Online Learning of
Psychology students under and after COVID-19:
achievements and novel perspectives 214

Ірина ПОГОРІЛА, Оксана ГУРНЯК, Наталія

КОРНОВА, Андрій БИЧКО, Олександр РОМАНЕНКО

Підходи до формування біологічної компетенції в
студентів закладу вищої медичної освіти..... 231

Spis treści

1. PSYCHOLOGIA XXI WIEKU: OSIĄGNIĘCIA I PERSPEKTYWY	3
Jelena BIELOWOŁ, Złata BOJKO, Jelena SZURUPOWA Zalety kształcenia ustawicznego	4
Zoja MIROSZNYK, Jęlyzaweta DAWOJAN Profil osobowości współczesnych rodziców wychowujących dziecko z autyzmem.	15
Larysa PIETUSHKOVA Wsparcie psychologiczne procesu przygotowania kandydatów do utworzenia rodziny zastępczej	37
Lilija TIUTIUNNYK Psychologiczne cechy aktywności zawodowej specjalistów jednostek wywiadu	51
Ołena SZESTOPAŁOWA, Tetiana HONCZAROWA Analiza myślenia klipowego w aspekcie asymetrii funkcjonalnej mózgu	72
2. FILOZOFIA CZŁOWIEKA, SPOŁECZEŃSTWA I KULTURY: WYMIARY TRZECIEGO TYSIĄCLECIA	85
Ołena LEWCZENKO, Tetiana DJAK, Jurij HRYCIUK Elita społeczeństwa informacyjnego: wyzwania współczesności.	86
Julija MAJER Pozycje ról kobiet w społeczeństwie przez pryzmat idei filozoficznych J.S. Milla i S. de Beauvoir: problem równości płci	98
Wiktoria NAZAREWYCZ Ostracyzm informacyjny w środowisku edukacyjnym	114

3. NOWOCZESNA SZKOŁA: WYZWANIA I PERSPEKTYWY..... 133

Natalia MISZAKA

Komponent poznawczo-skuteczny w komunikacji
rolowo-zawodowej współczesnego nauczyciela szkoły
podstawowej 134

Marianna OSTROWSKA, Ołeksandr OSTROWSKI

Psychologiczno-pedagogiczne aspekty kształtowania
kompetencji międzykulturowych przyszłych
nauczycieli szkoły podstawowej 146

Wołodmyr SZEWCZENKO, Julija SZEWCZENKO

Treść nauki bezpieczeństwa przeciwpożarowego
przyszłych nauczycieli w kontekście przestrzegania
zasad ochrony pracy. 169

4. PSYCHOLOGICZNE, PEDAGOGICZNE I ORGANIZACYJNE WARUNKI WPROWADZENIA EUROPEJSKICH STANDARDÓW EDUKACYJNYCH 181

Łarysa HAPONENKO

Refleksyjno-rolowy model diagnozowania dojrzałości
społecznej podmiotów procesu edukacyjnego. 182

Inesa HARKUSZA, Andrij KRYŻANOWSKYJ

Teoretyczny przegląd interpersonalnych problemów
interakcji pomiędzy nauczycielem i studentami 193

Lidija DERKACZ

Profile samokontroli i uczenia się online studentów
psychologii przed i po COVID-19: osiągnięcia i nowe
perspektywy 214

Iryna POHORILA, Oksana HURNIAK, Natalia

KORNOWA, Andrij BYCZKO, Ołeksandr ROMANENKO

Podejścia do kształtowania kompetencji biologicznych
u studentów placówki wyższych szkół medycznych 231

WORK APPLICATION

Editorial Board EHS:S&S Takes the evaluation and publication of original materials, previously unpublished texts and only the ones that at the same time do not pass any publishing process.

Language (s) of publication: English, Polish. Possibility of the publication to further the stated languages - by the decision of the editorial board.

Authors who wish to publish the article in „European Humanities Studies: State and Society”, must send it to the E-mail: ehs.state@gmail.com, contains information about the author: academic degree and academic title, place of work (university, college, department), city, country, e-mail address.

After the successful Peer-review materials obtained the author will receive official notification of acceptance of an article for publication and preparation for publication. After receiving such notice, the author directs the editorial board of the Declaration of the author (download): print, fill out "by hand", sign, scan and send by e-mail edition: ehs.state@gmail.com

Declaration of the author:

- confirms that his / her text does not violate the rights of third parties, and is not in consideration for publication in any edition;
- confirms the accuracy and completeness of the copyright data (affiliation);
- agrees to submit personal information in electronic and printed form;
- in the case of collective work, the authors indicate the proportion of personal contributions (in accordance with the recommendations of the Ministry of Science and Higher Education, and in order to counter the practice of "ghostwriting" and "guest authorship").

Payment of printing costs (when it is necessary) carried out by the author only after the successful completion of a preliminary review procedure and the adoption of the Declaration of the editorship of the author.

Edition does not pay fees for the publication of the texts on the pages of the EHS:S&S. The editors reserve the right to make minor changes and reductions in the articles, which have no influence on their content, notifying the author.

**THE JOURNAL IS AVAILABLE ONLINE IN THE FOLLOWING DATABASES /
CZASOPISMO JEST DOSTĘPNE ONLINE W BAZACH:**

Index Copernicus International (<http://www.indexcopernicus.com>)

Link: <http://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46623>

Biblioteka Narodowa (https://alpha.bn.org.pl/search*pol)

Polska Bibliografia Naukowa (<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/works/734610>)

Centrum NUKAT (<http://katalog.nukat.edu.pl/lib/item?id=chamo:3718161&theme=nukat>)

<http://ehs.eeipsy.org> (OJS access on-line)

Address for correspondence of the Editorial
European Humanities Studies: State and Society

Adres korespondencyjny redakcji
European Humanities Studies: State and Society

E-mail: ehs.state@gmail.com

**Website /
Adres strony internetowej**

<http://ehs.eeipsy.org>

EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society /
EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo. –
Issue 2, 2021. - (Poland - Ukraine)

International Publishing / Międzynarodowe Wydawnictwo

East European Institute of Psychology (EEIP) / Wschodnioeuropejski Instytut Psychologii

Oddział w Krakowie (Polska) - 30-009 Kraków

tel. +48 797 325 749

Oddział w Kijowie (Ukraina) - 03039, Kijów, Ukraina

str. Holosiivska 13, of. 528-530, 03039, Kyiv, Ukraine

tel. +380442570710, +380443608622

e-mail: ehs.state@gmail.com

Partnership / Współpraca

Polska Akademia Nauk, pl . Defilad 1, 00-901 Warszawa, Poland (Przedstawicielstwo w Kijowie)

Fundacja im. M. Reja, Kraków

ul. Nad Potokiem 20, 30-830 Kraków, Poland